

KORUNK

1944 FORRÓ AUGUSZTUSA • A
MADOSZ ÉVFORDULÓJÁN • NŐ-
EMANCIPÁCIÓ ÉS TUDOMÁNY •
PUBLICISZTIKA – A TESTVÉRI-
SÉGÉRT • JEGYZETEK EGY ÚJ
GAÁL GÁBOR-VÁLOGATÁSHOZ •
TURNER VAGY A FÉNY DRAMA-
TURGIÁJA • LUNACSARSZKIJ
MEJERHOLDRÓL • ELMÉLETTEL
ÚJ KRITIKAI GYAKORLATÉRT •
VEZETÉSTUDOMÁNY ÉS TUDO-
MÁNYOS VEZETÉS • • • • •

1974 | 7

A SZOCIALISTA MŰVELŐDÉSI ÉS NEVELÉSI TANÁCS
HAVI LAPJA • • • • •

A SZOCIALISTA MŰVELŐDESI ÉS NEVELESI TANACS HAVI LAPJA

* * * A népesedéstudomány világértekezlete 805

GALL JÁNOS • A fegyveres felkelés marxista elméletéről 809

ASZÓDY JÁNOS • 1944 forró augusztusa I. 813

BALOGH EDGÁR • Negyvenéves nemzetiségpolitika 818

GORÓ ESZTER • Nőemancipáció és tudomány 821

NAGY GYÖRGY • Időtől időig és tovább (Jegyzetek egy új Gaál Gábor-válogatáshoz) 826

GAÁL GÁBOR • A Hintz-patikától a Lepage-ig 829

MIHAI BENIUC • Almok csúcsa felé (vers, Szilágyi Domokos fordítása) 836

VASILE NICOLESCU • Turner, avagy a fény dramaturgiája (Veress Zoltán fordítása) 837

* * * Lunacsarszkij Mejerholdról (bevezette, válogatta és fordította Csehi Gyula) 841

HAZAI TÜKÖR

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Aranyosvidék demográfiai jelenségei 847

FÓRUM

BALÁZS SÁNDOR—CSEHI GYULA • Konzultáció helyett 851

ELŐ TÖRTÉNELEM

KOVÁSSY ZOLTÁN • Petőfi- emlékek 1849-ből 857

BINDER PAL • A brassói háromnyelvű publicisztika a testvériség jegyében (1837—1849) 861

SZEMLE

SZTRANYICZKI GÁBOR • Vezetéstudomány és tudományos vezetés 867

KANTOR LAJOS • Elmélettel — új kritikai gyakorlatért 869

CS. GYÍMESI EVA • „Késélen lépkedő nyugalom” 872

IMREH ISTVÁN • Régiekre emlékezve 874

SZABÓ T. E. ATTILA • Alkalmazott botanikai eredmények 875

LÁTÓHATÁR

Cahiers roumains d'études littéraires, Era socialistă, Mirovaja ekonomika i mezdunarodnie otnosenija, Magyar Tudomány, Dialogue, Kortárs

ILLUSZTRÁCIÓK

Györkös Mátyás Albert, Incze János Dés, Kabán József, Kazár László, Kopacz Mária, B. Körössi Ibolya, Páll Lajos, Plugor Sándor, Sipos László

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A népesedéstudomány világértekezlete

Sajátos korszakban élünk (mellesleg: melyik kor nem volt sajátos?). Korunk egyik jellemző jegye, hogy olyan jelenségekkel, kérdésekkel (most ne szóljunk az A- és H-bombáról, az űrkutatásról, légszennyeződésről vagy energiaválságról), amelyekre elődeink ügyet sem vetettek, ma tudományágak, tudósok serege, intézmények, bizottságok sokasága foglalkozik.

Ilyen probléma-tömkeleget ölel föl a demográfia is.

Felsorolni is nehéz, hányféle jelenséget tanulmányoz. S nem véletlenül. Sok-sok országnak, népnek, nemzetiségnek „körmére égett a gyertya”. E „tisztára magánügy”-nek, a nagypolitikában quantité négligeable-nak tartott jelenségkomplexum ma nagyon sok állam — mi több, az egész világ — ügyeibe drasztikusan beleszól, fölrug gazdasági terveket, rácafol távlati prognózisokra, meghíúsit kulturális akciókat, megbont régóta kialakult arányokat, egyensúlyokat. Joggal mondható, hogy struccpolitikát folytat az a kormányzat, amely országlásában nem számol hazája demográfiai helyzetével, s homokra épül minden olyan vállalkozás, kezdeményezés — legyen az gazdasági avagy egészségügyi —, amely kiindulópontjai közé nem iktatja be a demográfiaiakat is.

Jellemző ugyanakkor, hogy a népesség alakulása az ellentétes helyzetű végleteken okozza a legnagyobb gondot, követeli meg a sürgős beavatkozást, orvoslást, s ennek megfelelően az eljárások, javallatok mind-mind ellenkező előjelet kapnak.

Sok ország népessége gyorsabban növekszik élelmiszertermelésénél. „India kenyérgabona-termelése az 1950—1951. évi mintegy 50 millió tonnáról 1967—1968-ban 96 millió tonnára és 1970—1971-ben 107,8 millió tonnára emelkedett. E javulás ellenére az élelmiszertermelés összessége és a minimális táplálkozási követelmények tényleges kielégítése közötti űr nagyobb, mint bármikor korábban. Míg a [...] kenyérgabona mennyisége 43 százalékkal növekedett 1951 és 1967 között, az egy főre jutó kenyérgabona mennyisége 2 százalékkal nőtt. India népességének gyors szaporodása megakadályozza az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás emelkedését” — írja D. S. Chandrasekhar a *Demográfia* 1973. 3—4. számában. Egyiptomban kiszámították, hogy az óriási asszuáni vízmű megépítése nem „oldotta meg” az élelmezési problémákat. Hiába hódítottak el területeket a sivatagtól és tettek öntözhetővé, az egy főre jutó termőföld nem nagyobb, mint a gátépítés előtt; közben ugyanis a lakosság hatalmasan elszaporodott.

A gazdasági-élelmezési vonatkozásokat meghaladóan, a túlnépesedés meszszenenő politikai, tömeglélektani, kulturális, higiéniai, humánbiológiai következményekkel jár. Az UNESCO kimutatásai szomorú képet festenek: több száz millió írástudatlan ember él a földön, és számuk egyre nő. Mert nemcsak a mezőgazdaság, de az iskolaépítés, tanítóképzés sem képes lépést tartani a szaporulattal. Társadalmilag rossz atmoszférát teremt a tartós munkanélküliség is, a fölöslegesség érzete, tízmillióknak az a tudata, hogy a nemkívánatos „többlet”-hez tartoznak. Az elhagyott gyermekek tömegének az utca az otthona, és a galeri a „családja”. Milyen testi-lelki romlásához vezet ez?

E helyzet egyes fejlődő országokra jellemző. Amiből következik, hogy a népek, miután óriási áldozatok árán kivívták politikai függetlenségüket, napjainkban főnnáll annak veszélye, hogy a gabonaimport révén egyre függőbb, kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek a neokolonialista erőkkkel szemben. Évekkel ezelőtt a világ élelmiszertermelési több hónapra biztosítottak voltak, manapság alig néhány hétre elegendők. Az élelmiszerek ára pedig — a nagy hiány folytán — magasra hágott.

E borús általános képpel szemben — köztudott — több ellenérvet sorakoztatnak föl. Egyik szerint, ha nem is nő egyik-másik országban a termőföld, de nő hektárhozama. A Mexikóban kitenyészített, szárazságtűrő, nagyhozamú búza több inséges államban egy-két év alatt ugrásszerű termésemelkedéshez vezetett. Hasonlóképp a „csirkegyárak”, a „tojásgyárak”, az ún. zártrendszerű állathizlaldák is növelték az élelmiszertermelést. És mindezzel távolról sem merült ki a tudomány-műszaki forradalom révén biztosítható termelésnövekedés.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a föld óriási területei — Ausztráliában éppúgy, mint Argentínában, Kanadában és Brazíliában — lakatlanok. Benépesítésük nagyban enyhítené a túlnépesedett államok gondjain. A mai műszaki fejlettség fokán az ember képes megfelelő életkörülményeket biztosítani a sarki tájakon is, gondoljunk csak Észak-Szibéria vagy Alaszka fokozatos benépesülésére. De sikeresen halad előre az eddig lakhatatlannak tekintett dzsungel-övezetek, sivatagok „meghódítása” vagy a mocsarak lecsapolása is — így például az Amazonas-vidék civilizálása.

Tudunk más érvekről is. Az első világháború után kiszámították, hogy költségeiből termékennyel tudták volna tenni a Szaharát. Mennyivel többbe került azonban a II. világháború, és mekkora energiákat, javakat fordítanak ma is fegyverkezésre s helyi háborúkra?! Az élelmiszerek milyen tömegét állíthatnók elő a haditermelési kapacitásnak csak egy tizedével?

A legfontosabb tényező azonban a szaporulat és a termelőerők fejlődése közti korreláció helyes kialakítása szempontjából a társadalmi rendszer mineműsége. A szocializmus bebizonyította fölényét. Ismeretes, hogy az ázsiai szocialista államok valaha az inséges övezetekhez tartoztak, de az iparosítás és a mezőgazdaság szocialista átalakítása nyomán annyira fokozták az élelmiszertermelést, hogy e tájakon megszűnt az éhezés, fedél van minden dolgozónak a feje fölött, ismeretlen fogalom a „járdalakó”.

Ilyen következtetésekre nyújt alkalmat a fejlett és az alacsony szinten álló országok mezőgazdasági és demográfiai viszonyainak az összehasonlítása is. A FAO adatai szerint 1961/63—1970/72 között Nyugat-Európa államaiban az élelmiszertermelés évenként 2,2%-kal növekedett, az elmaradott államokban pedig 2,7%-kal. Míg azonban az előző csoport országaiban évi 1%-kal nőtt a lakosság, addig a „harmadik világ” államaiban 2,7% volt a lakosság évi szaporulata, amiből következik, hogy míg Nyugat-Európa korszerű mezőgazdaságának fejlődési üteme kétszeresen meghaladja a népszaporulatét, addig az elmaradott államok élelmiszertermelése „adós” marad, az eddigi nagyon is hiányos táplálást is alig képes biztosítani.

Joggal mondotta Josué Castro, az ismert élelmezési szakember 1970-ben, Hágában a neomalthusianusokkal vitatkozva: „Hollandiában a népsűrűség 380/km²; Latin-Amerikában viszont csak 21 lakos jut egy négyzetkilométerre. Ennek ellenére az éhezés és a gyengétápláltság jellemző Latin-Amerikára, míg Hollandiára a túltápláltság következtében előálló betegségek.”

Végeredményben tehát elmondható, hogy az éhínség, a rossz tápláltság nem a túlnépesedés következménye, hanem az elmaradottsággal függ össze. Az inséges övezetek államainak népsűrűsége — Bangladesh kivételével — nem éri el a hollandokét, viszont élelmiszerük termelése, szállítása, tárolása, földművok számára igen nagy elmaradott — sok esetben középkori szinten rekedt meg —, s ez a döntő oka annak, hogy mezőgazdaságuk nem képes lépést tartani lakosságuk szaporulatával. Elmondhatjuk tehát, hogy a megoldás kulcsa nem a lakosság szaporulatának a csökkentése, hanem a társadalmi, gazdasági, politikai elmaradottság felszámolása.

Hazánk, mint ismeretes, jelentős gazdasági, tudományos-műszaki és politikai segítséget nyújt a fejlődő államoknak elmaradottságuk felszámolása érdekében. Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta a Szocialista Egységfront májusi kongresszusán: „Romániának határozott szándéka, hogy a jövőben is minden erejével hozzájáruljon egy olyan új rend meghonosításához a nemzetközi kapcsolatokban, amelyek keretében minden nép élvezheti a haladás és a civilizáció vívmányait.”

Epp ellenkező gondokkal küzdenek az alacsony szaporulatú államok: a két német állam, Magyarország, Belgium, Svéd- és Finnország, Ausztria, Csehszlovákia, vagy Új-Zéland. Ezekben az országokban sok-sok éve — különböző okok miatt — kevés gyermek születik, a lakosság nemzedékenkénti megoszlása egyre kedvezőtlenebb, mind több az idős, nem termelő ember, s fokozatosan csökken a fiatal, munkaképes lakosok száma.

Ez a helyzet közismerten súlyos gondokkal jár. Minél kevesebb a munkaerő, annál több eltartott s több teher jut egy keresőre. Minél kisebb egy nemzetben belül a tényleges termelők aránya, annál lassabban nő a nemzeti jövedelem. S minél több az idős ember, annál több a beteg, az ápolásra szoruló, a nemzeti jövedelemből annál nagyobb részt kell fordítani nyugdíjra, beteggondozásra, aggménházak fenntartására, s kevesebb jut a beruházásokra, a termelőerők fejlesztésére, oktatásra avagy lakásépítésre. S mindezen nem sokat segít a gépesítés, automatizálás sem. Jellemző, hogy éppen a legiparosodottabb — tehát az automatizálásban is előjáró államok — mind nagyobb számban kénytelenek idegen munkaerőt igénybe venni.

A nemzet elöregedése — ez csak természetes — súlyos tömeglélektani, erkölcsi helyzetet is teremt. Nem véletlen például, hogy az öngyilkosságok aránya tekintetében azok az országok vezetnek (Svédország), ahol az idős korosztálybeliek száma magas. De az elöregedés a nemzet dinamizmusának, életkedvének, vitalitásának is a csökkenéséhez vezet.

Hazánk népességi helyzete jó. Ezt szemléletes adatok bizonyítják. A 25. évüket be nem töltött korosztályok az összlakosság 42%-át alkotják, ami kedvező arány; ha pedig a korhatárt kiterjesztjük 35 évig, kiderül, hogy fiatalok alkotják az ország lakosságának felét. Ezzel bizony kevés európai ország büszkélkedhetik. Fiatal, életerős nép vagyunk.

Kedvező képet mutat a demográfiai helyzet más vonatkozásban is. Míg 1956-ban a lakosság 48,2 százaléka volt házasságban, ma arányuk meghaladja az 52 százalékot, ugyanakkor pedig az utóbbi években jelentősen csökkent a válások száma, amiből az is következik, hogy kevesebb a zülalt család, a gyermekek nagy többsége rendezett körülmények között, békés légkörű otthonban, a szülők gondoskodása közepette nő fel. Csökkent az általános halandóság mértéke is. A két háború között Románia igen hátul állt e tekintetben. Míg 1930—1940 között olyan államokban, mint Itália, Franciaország, Anglia 10—15%-ot ért el a halálozás, nálunk ez az arány 18—20% volt. Napjainkra viszont nagyjából kiegyenlítettött a különbség. Az átlagos életkor pedig az 1932-beli 42 évről 69-re emelkedett. Noha a fejlett államokhoz viszonyítva még magas nálunk a gyermekhalandóság, mégis ötször kisebb, mint a háború előtt. Jelenleg 1000 egy éves gyermek közül 38 hal meg, szemben az 1930—1939-es periódussal, amikor 1000 csecsemőből 170—180 pusztult el.

Nem kevés azonban még a probléma. Az elmúlt harminc év demográfiai helyzetének alakulására jellemzők a kilengések, a gyakori ár—apály-hullámozás. A negyvenes években — a háború következményeként — alacsony volt a születések száma, majd az ötvenes években emelkedni kezdett. Az évtized végén azonban — a terhességmegszakítás engedélyezése nyomán — már visszaesés mutatkozott, s a mélypontot a hatvanas évek derekán érte el. Akkor az utolsók közt álltunk Európában. Az 1966-ban hozott törvényes intézkedések és az anyagi juttatások nyomán a születések száma az 1966. évi 14,3 ezrelékről 27,1 ezrelékre nőtt (1967-ben), de az emelkedés tisztavirágéletű volt; már a hatvanas évek végén mutatkozni kezdett az apadás, és jelenleg az európai élvonalból visszaestünk a középcsoportba az évi 18,8 ezrelékes születési aránnyal. Nagy az eltérés területenként is. Míg Moldva egyes tájain a születések száma eléri a 26—27 ezreléket, addig a Bánságban (beleértve Aradot is) alig 14—15 ezrelék.

A nagyfokú hullámozás, a területi eltérés tanulságosan jelzi, hogy a népesedéspolitikának be kell épülnie a „nagypolitikába”. A népesedés az iparfejlesztésnél éppúgy nem hagyható figyelmen kívül, mint az egészségügy, oktatás, szociális építkezések vagy az ország minden területének egyenletes fejlesztése tekintetében. Jellemző ez utóbbi vonatkozásban, hogy míg a Bánságban vagy Kolozsváron sok nagyüzemben munkahiány mutatkozik, addig a székelyek, mőcök, máramarosiak, avasiak, szilágyságiak egy része még mindig családjától távol dolgozik.

E kérdések fölismérése nyomán alakult meg nálunk 1971-ben az Országos Demográfiai Bizottság, amely igen nagy hatáskörrel — a tevékenységét érintő kérdésekben — ellenőrzést gyakorol mind a minisztériumok, mind a megyei, városi, községi tanácsok tevékenysége fölött. E bizottság keretében hat albizottság működik, s az eredményes tevékenység nyomán a népességtudományi megfontolások kellőképp érvényesülnek az igazságszolgáltatás terén éppen úgy, mint a beruházások vagy a tanügyi vonalon. S főleg az a lényeg, hogy a korábbi egyoldalú, leegyszerűsített intézkedések helyett egyre inkább érvényesül az átfogó szemlélet, amely az anyagi ösztönzőktől, a szociális létesítményektől a tudati ráhatásig és a helyes gondolkodásmód, közvélemény kialakításáig széles fronton és tudományos alapon küzd a helyes népesedéspolitika kidolgozásáért és véghezviteléért.

A romániai magyar lakosság nem tartozik sem a legszaporább, sem a legkisebb gyarapodást fölmutató etnikumok közé. Kolozs megyében a legszaporátlanabb elem a kalotaszegi és az aranyosszéki magyarság, Vista, Körösfő, Inaktelke, illetve Kövend, Bágyon áll a lista legláján, Nádasdarácz maholnap kihál. „Inkább belepusztulok, de nem kell még egy gyermek!” Ezt mondják olyan menyecskék, akiknek három-négy szobás, kétszintes kőházuk, kocsijuk van; férjük Kolozsvárra, Egeresre, Hunyadra, Tordára jár be dolgozni, de keres a termelőszövetkezetben is, istállójukban öt-hat bivaly, veteményt termelnek a háztájiban, szerződéses alapon állatot hizlalnak állami vállalatoknak, egy-egy lakodalomra 200—300 embert hívnak meg, de gyermekük mindössze egy van. Itt tehát tudati okokkal s nem gazdasági gondokkal kell számolnunk; hamis, antihumánus és gyermekellenes be-

állítottságról van szó, s nem a városi asszonyok második műszakos megterheléséről, bölcsőde-gondjairól, napköziotthon-problémájáról.

Ezzel szemben a köztudottan egykés Bácságban a magyar lakosság szaporulata magasabb, mint bármelyik más népcsoporté. Ott különben érdekes jelenség mutatkozik: egyes elnéptelenedő falvakra túlnépesedett havasalji községek (Kibéd, Sóvárad, Varság) lakói települnek be, s mint dolgos, edzett nép szívesen fogadtatnak, kell a munkaerő. A székelység egykori nagyméretű elvándorlása, szétszóródása megszűnőben van. Minthogy Kovászna és Hargita megyében az utóbbi években főleg könnyűipari üzemek (cérnagyár, lenfonoda, ruhagyár) épültek, amelyek nőket foglalkoztatnak, elsősorban a lányok elvándorlása csökkent. Ma már alig-alig akad székely szolgáló Brassóban, Bukarestben, Segesváron vagy Kolozsváron. Es ez döntő módon kedvező jelenség, hiszen elsősorban a nő tartja együtt a családot, őrzi meg a tűzhely melegét. Újabban pedig Gyergyóban, az Erdővidéken, Csíksban fémipari művek és bányák nyílnak, épülnek, amelyek a férfiaknak nyújtanak munkalehetőséget. S noha több különféle objektum épül Székelyföldön, még mindig nagyon sok ács, kőműves, betonöntő, kőfaragó dolgozik távoli nagyvárosi munkatelepeken, minthogy azok magasabb fizetési kategóriába tartoznak, jobb keresetet nyújtanak. Kovászna megye és Alcsík csupán ma megszűnő viszonylagos ipari elmaradottságából következik, hogy még mindig sokan — főleg férfiak — ingáznak innen Brassó és környékének (Prázmár, Szecseleváros) üzemibe, nemritkán 60—70 kilométerről is. Míg egyes tájakon — Lövéte, Varság vagy a Mezőség több falujában — sok a többgyermekes magyar család, addig sajnos olyan — nemrég még szapora — vidékeken, mint Gyergyó, Csík, Kászon, Kézdi környéke, az országos rendnek megfelelően ugyancsak megcsappant a szaporulat.

Nem véletlenül tartják meg nálunk 1974-ben — amely esztendőt különben az ENSZ a népesség világévének nyilvánította — a demográfiai világkonferenciát. Kiterjedt óvodahálózatunk éppúgy, mint az utóbbi években sokat javult családsegélyezési juttatások, a demográfiai bizottságok és intézmények tevékenysége mind-mind arra vall, hogy párt- és államvezetésünk körültekintően gondoskodik a népesség egészséges alakulásáról, a jövő nemzedékének korszerű testi-lelki neveléséről, helyes korstruktúra kialakításáról.

A demográfia fölvetette kérdések nálunk nem kampányfeladatok, nem másodlagos ügyek, hanem érdeklődésünk homlokterében állanak. Ebben a szellemben látjuk vendégül a világ minden tájáról ideseregülő demográfusokat. Erre figyelemzettett pártunk főtítkáranak a Szocialista Egységfront első kongresszusán elhangzott beszédének alábbi része is:

„Meg kell érteni, hogy a születési arányszám problémája, népünk erejének és életképességének problémája országos fontosságú létkérdés, közvetlenül tőle függ nemzetünk jövője, Románia prosperitása és nagyszerűsége.”

KORUNK

Györkös Mátyás Albert: Szentlászlói házak

GÁLL JÁNOS

A fegyveres felkelés marxista elméletéről

Több mint száz évvel ezelőtt írta Victor Hugo: „Rekesszenek el egy folyót — árvíz keletkezik. Zárják el a jövőbe vezető utat — forradalmak kezdődnek!...“ Ez a képszerű megfogalmazás oksági viszonyra utalva veti fel a társadalmi forradalom problematikáját. A forradalom — a történelem menetében minőségi ugrást jelentő változás — lényegének a megértése mélyebbrehatóló, árnyaltabb megközelítést igényel. Ennek tesz eleget a marxizmus forradalom-koncepciója; a társadalmi átalakulásokat olyan objektív folyamatoknak fogja fel, amelyek szükségszerűsége magában a társadalomban s a benne uralkodó törvényekben és ellentmondásokban rejlik. „Régen elmúlt már annak a babonának az ideje, amely a forradalmakat egy maroknyi agitátor rosszindulatának tulajdonította — írja Engels 1851-ben. — Manapság már mindenki tudja, hogy mindenütt, ahol forradalmi megrázkódtatás lép fel, valami társadalmi szükségletnek kell mögöttenie lennie, amelynek kielégítését elavult berendezkedések megakadályozzák.“ (Marx—Engels *Művei*, 8., 3.) Ezért végez a marxizmus részletekbe menő elemzést a forradalom gazdasági, társadalmi, eszmei és politikai előfeltételei mibenlétéről, s hangsúlyozza a forradalmi helyzetet alkotó objektív és szubjektív tényezők megérlelődésének szükségszerűségét. Amikor a „felső rétegek“ már nem tudnak a régi módon uralkodni, az „alsó rétegek“ pedig nem akarnak a régi módon élni, kialakul az általános válság, s a tömegek aktivitása fokozódik. Amint Lenin írta: „A forradalmakat nem rendelésre csinálják, nem időztetik erre vagy arra a pillanatra, a forradalmak a történelmi fejlődés folyamatában érlelődnek, és abban az időpontban törnek ki, amelyet belső és külső okok egész komplexuma határoz meg.“ (*Összes Művei*, 36., 505.)

Mint köztudott, a forradalom nem megy végbe azonos módon mindenütt. Számolni kell a fordulat bizonyos formáival, útjaival, módozataival; a történelmi átalakulás keretében a helyzet szükségszerűen változik. A marxizmus abban is különbözik a szocializmus tudománytalan változataitól, hogy a mozgalmat nem köti egyetlen harci formához, elismeri különbözőségeiket, egyet sem vet el közülük, de megköveteli a kérdés történelmi szemszögből való vizsgálatát. A gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban, politikai, nemzeti-kulturális, szociális körülményektől függően különböző harci formák kerülnek előtérbe. „Aki egy bizonyos harci eszköz alkalmazhatóságának kérdésére igennel vagy nemmel próbál válaszolni anélkül, hogy részletesen megvizsgálná az adott mozgalom konkrét helyzetét a mozgalom adott fejlődési fokán, az teljesen letér a marxizmus talajáról“ — írja Lenin (*Összes Művei*, 14., 2.).

Kétféle mód

Az eddig lezajlott népi-szocialista forradalmak tapasztalatai szerint a proletariátus hatalomra jutása lényegében kétféle módon történik: békés és nem békés formában.

A békés út alapjában egyértelmű azzal, hogy a dolgozó tömegek országos méreteket öltő fegyveres harc nélkül döntenek meg a reakció hatalmát, és teremtik meg az új politikai berendezkedést, majd a gazdasági-társadalmi struktúra átalakítását. De a forradalomnak ez a békés kibontakozása is osztályharc közepette megy végbe, nem képzelhető el az osztályellenséggel való heves összecsapások, válságos helyzetek, váratlan fordulatok nélkül. A megszerzett hatalmat meg kell szilárdítani, tovább kell fejleszteni. Ebben döntő szerepe van a forradalom ügyét szolgáló fegyveres erő megteremtésének, aminek egyik módja a hadseregnek a felfegyverzett munkás, dolgozó tömegek oldalára állítása, s elszigetelése a reakciós, militarista köröktől. Erre utalt Nicolae Ceaușescu elvtárs 1973. november 30-án elhangzott beszédében: „A chilei események számos, rendkívül fontos következtetést tártak fel a népek forradalmi harca szempontjából. Ismételtlen bebizonyították a demokratikus forradalmi erők egységének, egy világos akcióprogramnak a létfontosságú jelentőségét, valamint annak a parancsoló szükségességét, hogy egy

nép, amely saját kezébe akarja venni sorsát s biztosítani a forradalom fejlődését, egy új társadalmi rend építésének előrehaladását, meg kell hogy teremtsen a néptömegekhez, a demokrácia és társadalmi haladás ügyéhez hű, saját államhatalmi szerveit.“

A hatalom kivívásának nem békés útja feltételezi a fegyveres harc — felkelés, partizánháború, polgárháború — alkalmazását. A békés és nem békés formák kölcsönösen összefüggenek, nemegyszer váltogatják egymást. A munkásosztály számára — mind racionális, mind humanitárius megfontolásból — előnyösebb a hatalom békés kivívása. Természetesen a harc formájának megválasztása nem légüres térben következik be, hanem a konkrét történelmi helyzet, a helyi intézmények, szokások, hagyományok határozzák meg. Marx többször hangsúlyozta, hogy a forradalmi harcban átfogó feladatokat kell célul tűzni, amelyek a tömegek tevékenységének minden formájára kiterjednek; a világ minden részén a problémák számtalan nézőpontja jelentkezik, s ezekkel az ottani forradalmi erőknek kell számot vetniük.

A marxizmus klasszikusai részletekbe menően kidolgozták a fegyveres felkelés taktikájának alapvető mozzanatait. „A felkelésnek, hogy sikeres legyen, nem összeesküvésre, nem pártira, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia — tanítja Lenin. — Ez az első feltétel. A felkelésnek a *nép forradalmi lendületére* kell támaszkodnia. Ez a második feltétel. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontonra* kell támaszkodnia, mikor a nép élenjáró sorainak aktivitása a legnagyobb, mikor az *ingadozás* az ellenség soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb. Ez a harmadik feltétel. A felkelés kérdésének felvetésében ez a három feltétel különbözteti meg a *marxizmust* a *blanquizmustól*.“ (Összes Művei, 34., 244—245.)

A fegyveres felkelés mint a harc formája széles társadalmi tömegbázis kialakítását, az összes osztályok tömörítését feltételezi. A munkásosztálynak, mondtotta Marx, együtt kell haladnia a demokrácia nagy hadseregével, a sereg bal-szárnyán, de ügyelnie kell arra, hogy meg ne szakadjon kapcsolata a sereg derékhadával. Háttérbe kell szorítania mindazt, ami szövetségeseitől elválaszthatná, valamennyi társadalmi-nemzeti törekvéssel együtt, lehetőleg azok élén kell küzdenie. Mindenekelőtt a munkásosztály és a parasztság dolgozó kategóriáinak összefogásáról van szó. Marx a Franciaországban lezajlott 1848. júniusi forradalom példáján konkrétan kimutatta, hogy a munkásosztály magánszólama gyászdallá kormorol, s hogy a parasztság szövetsége a munkásosztály számára létszükséglet. Ezt fejezte ki a Kommünnek *A falusi munkásokhoz* című felhívása is, figyelmeztetve a parasztságot: „A mi győzelmünk a ti egyedüli reményetek.“

A széles társadalmi összefogásban a vezető szerep a munkásosztályra hárul. Nem azért, mintha a szocializmus hívei a munkásosztály világtörténelmi szerepét abból vezetnék le, hogy „...a proletárokat *isteneknek* tartják. Mivel a kialakult proletariátusban gyakorlatilag kiteljesedett a minden emberiségtől, még az emberiség *látzatától* való elvonatkoztatás is, mivel a proletariátus életfeltételeiben a legembertelenebbé kicsúcsosodott formájukban összpontosultak a mai társadalom összes életfeltételei, mivel az ember a proletariátusban elvesztette önmagát, de egyúttal nemcsak hogy megnyerte e veszteség elméleti tudatát, hanem a többé el nem hárítható, többé nem szépíthető, abszolúte parancsoló *szükség* — a *szükségszerűség* gyakorlati kifejezése — közvetlenül fellázadásra is kényszeríti ez ellen az embertelenség ellen, ezért lehet és kell, hogy a proletariátus felszabadítsa önmagát. De nem szabadíthatja fel önmagát anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalom összes embertelen életfeltételeit, amelyek az ő helyzetében összpontosulnak. A proletariátus nem hiába megy át a *munka* kemény, de megacélozó iskoláján. Nem arról van szó, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzelt* el céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni. Célja és történelmi cselekvése saját élethelyzetében csakúgy, mint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzéketlenül és megmászhatatlanul ki van jelölve.“ (Marx—Engels Művei, 2., 35—36.)

A fegyveres felkelésnek mint a forradalmi harc formájának az alkalmazása — miként erre a történelmi tapasztalat tanít — csak akkor jár eredménnyel, ha a párt a munkásosztály élenjáró osztagainak többségére támaszkodik, s ha a fegyveres harc élvezi a nép többségének támogatását. Ennek biztosítéka pedig a széles demokratikus egységfront megteremtése. Ez nem automatikusan valósul meg, hanem a munkásosztály és a lakosság többi rétege közötti szoros kapcsolat tudatos, lépésről lépésre történő kiépítése révén. Ez a kapcsolat módot nyújt arra, hogy együttesen kellőképpen felmérjék a politikai helyzetet, és közösen cselekedjenek. A felkelés nem lehet egyéni akciók összessége vagy akár csak a párt tagjainak

fegyveres megmozdulása. Részt kell venniük a tömegeknek, amelyek csak akkor kapcsolódnak be, ha erre maguk az események alakulása, a forradalom fejlődése előkészítette őket. A forradalom politikai hadseregének kikovácsolása az eszmei, mozgósító, szervező munka mellett feltételezi a szükséges katonai előkészítést is: fegyverek biztosítása s a felfegyverzett tömegek harci kiképzése. Ugyanakkor az esetek többségében döntő jelentőségű a forradalmi erők következetes politikai munkája a hadseregben.

Különös körülményt és nagy felelősségtudatot igényel a felkelés időpontjának meghatározása. Mind az óvatoskodó halogatás — a kedvező alkalom elmulasztása —, mind a kapkodás, a meg gondolatlan sietség végzetes következményekkel, felesleges áldozatokkal jár. A felkelés jelszavának kiadásával kapcsolatban jegyezte meg Lenin: „Minél bonyolultabbá válik a társadalmi rendszer, minél magasabb rendű az államhatalom szervezete, minél tökéletesebb a haditechnika, annál megengedhetlenebb az ilyen jelszó könnyelmű kiadása.“ (Összes Művei, 34., 336.)

A fegyveres felkelés előkészítése és végrehajtása sokrétű elméleti és gyakorlati tevékenységet követel a forradalom vezetésére hivatott párttól: meg kell szerveznie az illegális munkát, s ezzel egyidejűleg ki kell használnia a legális lehetőségeket, ki kell oktatnia a katonai dolgokban jártas szakemberek segítségével a felfegyverzett munkásokat, parasztokat s más társadalmi rétegek forradalmi elkötelezettségű tagjait. Mindezt természetesen a különböző országok konkrét viszonyaiból kiindulva.

A fegyveres felkelés mint a forradalmi harc egyik, a körülményektől függően alkalmazott formája Marx megfogalmazása szerint művészet, s csak akkor jár a kívánt eredménnyel, ha mint ilyent kezelik. Csak alaposan előkészítve lehet kibontantani, s nem szabad játszani vele. Ha megkezdődött a fegyveres harc, következetesen végig kell vinni, az első kivívott sikerekre támaszkodva megállás nélkül előre kell haladni, újabb és újabb, bármilyen csekély sikert is elérve fenntartani az erkölcsi fölényt, folytatva a támadást — mert a védekezés a felkelés halála. Az így kibontakozó fegyveres harc a felkeléssel kivívott pozíciókra támaszkodva biztosítja a forradalmi folyamat kiszélesítését és elmélyítését, ami a reakció ellenállásának felszámolásához vezet.

A fegyveres felkelés marxi—lenini értelmezése konkrét, gyakorlati alkalmazásával vitte győzelemre a bolsevik párt 1917 októberében a szocialista forradalmat. A negyvenes évek közepén, a fasizmus ellen folyó élethalálharc idején egy sor országban hajtottak végre a kommunisták vezette hazafias, antifasiszta, demokratikus forradalmi erők fegyveres felkelést, amelyek történelmi sorsfordulatot indítottak el az illető országok életében. Ezek között hazai, de nemzetközi kihatásait tekintve is kiemelkedő helyet foglal el a Romániában 1944 augusztusában lezajlott, nemzeti antifasiszta fegyveres felkelés.

Történelmi változások kiindulópontja

Az 1944. augusztusi győzelmes felkeléshez hosszú út vezetett. A belső reakciónak az ország fasizálására irányuló politikája és a hitlerista Németország hazánkra nehezedő nyomása ellen a harmincas évek elejétől folytatott, kommunisták vezette következetes harc a munkásegységfront és a népfront jelszavai alatt a legkülönbözőbb formákban, a lakosság széles tömegeinek részvételével bontakozott ki. Az RKP élénk politikai szervező-mozgósító munkát fejtett ki a reakciós körök ellen — amelyek alá akarták rendelni Romániát a náci harmadik birodalomnak —, harcba szolgált az ország területi épsége és függetlensége megvédésére, a megszállás, a szovjetellenes háborús készülődés ellen. A világpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulása azonban, amelyért a nemzetközi imperializmus összes erőit felelősség terheli, odavezetett, hogy a reakciós körök a nyílt nemzetárulás útjára léptek, s hazánkat a hitleri Németország karjaiba vetették; hatalomra jutott a katonai-fasiszta diktatúra, és Romániát a szovjetellenes háborúba kényszerítette.

A Román Kommunista Párt szembeállt az antoneszkánus diktatúrával, Németország kiszolgálásának politikájával, a fasiszta háborúval. Megszervezte és irányította a nép széles rétegeinek — s a hadsereg számottevő részének — bevonásával kibontakozó ellenállási harcot; agitációs munkát folytattak a fasiszta rendszer és a megszállók ellen, hazafias gyűléseket és tüntetéseket szerveztek; szabotálták a haditermelést, diverziós akciókat hajtottak végre, partizánharcot indítottak, megalkotották és kiképezték a fegyveres harci alakulatokat. A kommunista párt egyetlen áradatba fogta össze munkásosztályunknak — az antifasiszta mozgalom legfőbb erejének — küzdelmét, a parasztság szívós ellenállását, az értelmiség felháborodott tiltakozását, a katonák és tisztek erőteljes antihitlerista hangulatát, az összes

hazafias, demokratikus erőket az ország felszabadítása, demokratikus alkotmányos kormány hatalomra juttatása végett. Ezzel kapcsolatban állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a Szocialista Egységfront első országos kongresszusán: „Pártunk abból a tényből indult ki, hogy a katonai-fasiszta diktatúra megdöntése, a szovjet-ellenes háborúból való kilépés és a fasiszta Németország elleni harcban való részvétel a nemzet szempontjából történelmi követelmény, s e célok megvalósítása megkövetelte az együttműködést mindazokkal, akik valamilyen formában hajlandók voltak részt venni ebben a nagy csatában.”

Miközben érlelődött az országban a forradalmi helyzet, a katonai-fasiszta diktatúra mindinkább megoldhatatlan válságba került, érlelődtek a fordulatot megvalósító fegyveres felkelés belpolitikai — objektív és szubjektív — feltételei, s kedvezően alakultak a nemzetközi körülmények is. Németország sorozatos vereségeket szenvedett a szövetségesek, az európai ellenállás csapásai nyomán. A szovjet hadsereg pedig elsőprő győzelmeket aratott, s feltartóztathatatlannul nyomult előre.

E kedvező belső és külső körülmények között a kommunista párt előzetesen, nagy körültekintéssel kidolgozott és gyakorlatilag előkészített akcióterv alapján 1944. augusztus 23-án kirobantotta a felkelést. Megdöntötték Antonescu diktatúráját, Románia kilépett a szovjetellenes háborúból, az egész román hadsereg a hitlerista megszállók ellen fordította fegyverét. Ez a történelmi akció korszakalkotó fordulatot jelentett Románia fejlődésében.

A felkelés megszervezése és győzelemre vitele során a Román Kommunista Párt alkotóan használta fel az erre vonatkozó marxi—lenini tanítást. Megvalósítása az egész nép műve volt, élén a kommunisták vezette, egységfrontot alkotó munkáoszttal, s aktívan kivette részét belőle a hadsereg. A felkelés, minthogy jól átgondolt és hozzáértéssel kitűzött időpontban robbant ki, meglepetésszerűen érte a fasiszta diktatúrát és a hitlerista megszállókat, rövid idő alatt megtörte az ellenállásukat; kiindulópontja a főváros volt, amelynek jeladására megmozdult az egész ország. Ez igazolja Lenin észrevételét, amely szerint „A döntő pillanatban, a döntő helyen, döntő túlerővel kell rendelkezni — a katonai sikereknek ez a »törvénye« a politikai siker törvénye is, különösen az osztályoknak abban az elkeseredett, heves háborújában, amelyet forradalomnak nevezünk. A fővárosok, vagy általában a legnagyobb kereskedelmi és ipari központok... jelentős mértékben eldöntik a nép politikai sorsát — feltéve, természetesen, hogy a központokat a vidék, a falu elegette erővel támogatja...” (Művei, 30., 252.)

Az általános nemzeti törekvések, a demokratikus feladatok megoldása — a fasizmus hazai és idegen erőinek szétzúzása, a népre rákényszerített háború befejezése, az ország szuverenitásának és integritásának biztosítása — mellett a felkelés olyan társadalmi követelések megoldására is irányult, mint a népellenes rendszer felszámolása, a társadalmi igazságtalanságok megszüntetése, a nép túlnyomó többsége érdekeinek megfelelő új politikai, gazdasági viszonyok létrehozása. Így 1944. augusztus 23-a a népi forradalom kezdete, mélyreható történelmi változások kiindulópontja.

A fegyveres felkelés marxista értelmezése természetesen nem tekinthető végleges, mindig és mindenütt alkalmazható sémának. Kidolgozása óta — a társadalmi harcok gyakorlatából levont következtetéseket beleépítve — tovább gazdagította a nemzetközi demokratikus és szocialista forradalmi mozgalom.

1944 forró augusztusa I.

Amikor 1918. november 11-én a compiégne-i erdőben megkötötték az első világháborút befejező fegyverszünetet, a visszavonuló német császári seregek idegen területeken tartózkodtak. A német határok messze voltak, messze a hinterland, ahol — főleg a városokban — a civil lakosság halálozási arányszáma magasra emelkedett, a gyermekhalandóság iszonyatos méreteket öltött. Ezt az éhínség és a megbetegedések okozták, nem a bombatámadások. A légierők fejlettségi foka még nem érte el a tömegbepörölések lehetőségeit, nem léteztek nehézbombázók. 1944 nyarán más volt a helyzet. A Luftwaffe alulmaradt a szövetséges légierőkkel folytatott küzdelmekben. A hitleri hadsereg megoldhatatlan dilemma előtt állott: vagy minél távolabb tartani a frontokat a Birodalom határaitól, és mentesíteni az országot a bombázáportól, vagy megkurtítani az arcvonalakat, visszavonulni, kisebb térségbe összpontosítani a megmaradt haderőt. A második alternatíva tűnt megfelelőbbnek, de a visszahúzódó frontok mögül, az egyre nagyobb kötelékekben támadó szövetséges repülőrajok könnyebben elérték a német üzemeket, repülőtereket, városokat. A hitlerista fővezérség elsősorban a szovjet seregek előretörésétől rettegett. Ezért „klasszikusnak” mondott védelemmel akarta késleltetni a szovjet csapatok offenzíváját, igyekezett több időt nyerni. Hitlerék „abban reménykedtek, hogy ha esetleg nézeteltérések jelentkeznek az antihitlerista koalíció tagjai között, különbékét köthetnek az Egyesült Államokkal és Angliával, továbbá hogy talán sikerül előállítaniuk a titkos fegyvereket, amelyek azonban csak nem jöttek létre” (*Világégés a XX. században. A második világháború*. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1973). E számítások nem váltak be. 1944 nyarán a szövetséges haderők délről, nyugatról, keletről közeledtek a hitleri Németország határai felé. A frontok mögötti területeken pedig az antifasiszta ellenállási mozgalmak súlyos csapásokat mértek a német haderőre.

Klaus von Stauffenberg ezredes pokolgépe, amely 1944. július 20-án robbant, sem térítette észre Hitlert. Tébholyult makacssággal adta ki az arcvonalaknak bármilyen emberáldozatot követelő, feltétlen helyben tartására vonatkozó parancsait, amelyek arra kényszerítették a német csapatokat, hogy 5000 kilométernél is hosszabb frontokon harcoljanak. Hitler 1944 júliusában még 324 hadosztállyal rendelkezett. Ebből 179, valamint a csatlós országok 49 hadosztálya, összesen kb. 4 millió katona harcolt a szovjet fronton. A franciaországi partraszállások következtében előrenyomuló amerikai, angol, kanadai és francia haderők 60 német hadosztályt kötöttek le, Olaszországban pedig 26 divíziót. (*Isztorija Velikoj Otyecsjesztvennoj Vojni Szovjetszkovo Szozuja 1941—1945*. Moszkva, 1960.)

Ion Antonescu fasiszta rendszere a román nép akarata ellenére és Hitler parancsára taszította az országot a Szovjetunió elleni háborúba. Ezt maga Antonescu is elismeri 1942. február 12-ről keltezett jegyzetében, amelyet Ribbentropmal folytatott egyik megbeszélése után mondott tollba: „Tétovázás nélkül kifejtettem, hogy [1940] szeptember 6-án, amikor átvettem a hatalmat... a nép megkérdése nélkül jelentettem ki, politikám a tengelyhatalmak mellé állt... E politika természetesen gyűlöletesnek tűnt a nép előtt, hiszen a határok összeomlását jelentette [Antonescu itt a bécsi diktátumra utalt. — *A szerző megj.*], éppen annak a népek az akaratából, amellyel elhatároztam, együttműködési és baráti politikát akarok folytatni. Ugyanakkor a [román] nép hatalmas tömegei, ez természetes, éppen ellenkező érzelmeikkel viseltettek, és gyűlölték ezt a népet.” (*Procesul marii trădări naționale*. București, 1946.) A román nép valóban gyűlölte a hitlerista háborút, amely nagy emberáldozatokat követelt, nyomorba taszította a dolgozó tömegeket és gazdasági csődbe az országot. Az 1944. június 8-án megtartott minisztertanácscon Mihai Antonescu, a fasiszta diktatúra második számú oszlopa kijelentette, addig az időpontig, 1938. évi értékben számolva, a háború 400 milliárd lejbe került. Ez az összeg minden bizonnyal alacsonyabb az igaznál, hiszen csupán a vasúthálózat, csakis a bombázások következtében, több mint 100 milliárd lej értékű kárt szenvedett. Ehhez hozzá kell adni a visszavonuló náci haderők eltulajdonította avagy megsemmisítette vasúti berendezéseket kb. 40 milliárd lej értékben. A kőolajipar a légítámadások következtében közel 30 milliárd lej kárt szenvedett. Ebben az összegben benne foglaltatnak az augusztusi antifasiszta fegyveres felkelés idején végrehajtott náci bombázások okozta pusztítások is.

Wohlthat, a német monopóliumok bizalmi embere, „Göring jobbkeze“, már 1939 februárjában azt követelte, hogy „a román termelést Németország szolgálatába kell állítani“. Wohlthat elsősorban a III. Birodalomnak szállítandó kőolajmennyiség „jobb megszervezését“ és a román kőolajiparba befektetendő német tőke növelését erőltette. Az 1939. március 23-án aláírt egyezmény volt Románia német részről történő gazdasági és politikai leigázásának első állomása. A kommunista párt 1939 májusában kiadott kiáltványában leleplezte a II. Károly parancsuralmát és a fasiszta imperialisták között létrejött szövetséget: „A királyi diktatúra kormánya ezzel a szégyenletes gazdasági egyezménnyel eladja a hitleristáknak az ország gazdasági kincseit. A jelenlegi kormány letette a fegyvert az ország halálos ellensége előtt.“ (*Documente din istoria Partidului Comunist din România*. București, 1953.) 1940 májusában a királyi diktatúra aláírja az „Ölpakt“-ot, amely a román olajmezőket a hitlerista hadigépezet petróleumtárházává tette. 1940 decemberében Antonescu kormánya Berlinben új egyezményt írt alá, amely egyértelmű volt a román nemzetgazdaság teljes kiszolgáltatásával és tökéletes besorolásával az „új német gazdasági rend“-be. A németek érdekeinek alárendelt csatlós államot teremtettek Romániából. A „kereskedelem“-nek nevezett, de valójában „rablás“-nak minősíthető áruforgalom keretén belül az Antonescu-rendszer, uralomra jutása után, 1940. október 1-től bukásáig, a németek 10 316 179 tonna nyersolajat és olajterméket szállítottak Romániából, ezenkívül 1941 és 1944 között 10 millió tonna búzát, nagy mennyiségű szarvasmarhát, gyümölcsöt, dohányt, különböző érceket, gépeket, szenét, fát. A németek „cserébe“ gyerekjátékokat, világító művirágokat, hamis ékszerket, illatszereket, napszemüvegeket és más hasonló cikket küldtek. Ezzel szemben a német fél nem szállította azokat a gépeket, nyersanyagokat, vegyipari cikkeket, amelyekre a román iparnak szüksége volt. Még a hadiipar sem kapta meg a megígért vasércet... Igaz, a fegyvereket pontosan szállították a náciak. Antonescu nemzetgazdasági minisztériuma 1942-ben arról panaszkodik, hogy „mi a német árukért a folyó áraknál 50–150%-kal többet fizetünk, viszont Németország az egyezményekben leszögeezett áraknál jóval magasabban számolzza a nekünk szállított fegyvereket“. A hivatalos rablás mellé csatlakozott a kendőzött rablás. A Wehrmacht vagy az SS minden Romániában tartózkodó vagy azon átvonuló katonája, attól eltekintve, hogy eltartási költségeit a román nép fizette — ez már 1941 végén 24 milliárd lejbe került évente —, ennivalót vagy egyéb közszükségleti cikkeket tartalmazó csomagokat küldhetett haza.

„A Kárpátok—Duna térségében a Vörös Hadsereg döntő hadműveleteinek feltelei közepette a romániai, jugoszláviai, bulgáriai, görögországi és albániai felszabadulási harc utolsó szakaszába lépett, ami végső soron az ezen országok területén lévő hitlerista erők szétzilálásához vezetett.“ (*Világézés a XX. században*.)

A 2. ukrán front egységei 1944. március 26-án elérték a román határt. Felszabadították Suceava, Botoșani megyét, valamint Iași megye egy részét. Április 17-én az arcvonal Pașcani-t, Iași északi részét, valamint Duboșari-t érintve, a Dnyeszter folyó keleti partján egészen a Fekete-tengerig húzódtott. A hadműveletek tehát román területre helyeződtek át, és a hitlerista hadvezetés hozzáfogott Románia részleges katonai megszállásához, hogy hazánk területét egy mindent elpusztító háború céljait szolgáló hadszíntérré alakítsa át. A tömegek antifasiszta magatartása mind erősebbé vált, növekedett a rendszer elleni gyűlölet a munkásság soraiban, valamint a kommunista szervezte sztrájkok és szabotázsakciók száma, a diktatúra véres megtorlásai ellenére is. A katonák és tisztiek nemegyszer nyíltan szembefordultak a hitlerista háborúval, s fegyverhez nyúltak, hogy megtorolják a náciak gaztetteit. A parasztok szabotálták a rekvirálásokat, megtagadták a hadikölcsönök jegyzését és az adófizetést. A haladó értelmiség egy csoportja, 66 román tudós, közvetlenül Antonescuhoz intézett, ismert emlékiratában az Egyesült Nemzetek ellen vívott háborúból való azonnali kilépést követelte. A polgárság bizonyos körei is elégedetlenek voltak, mert a német imperialisták saját maguknak kaparintották meg Románia nemzetgazdaságának legfontosabb ágait. Az Antonescu és a király között már 1940 szeptembere óta mutatkozó sűrűlődések kiéleződtek. A diktátor az ország elhagyására akarta kényszeríteni Mihály királyt. Amikor a III. Birodalom és vele együtt az Antonescu-rendszer összeomlása nyilvánvalóvá vált, az összetűzések egyre határozottabb politikai tartalmat nyertek. Az udvari körök ráébredtek, hogy amennyiben ők is télenek maradnak, aligha élhetik túl az Antonescu-rendszer bukását. Ezért a király bizalmasai fokozták kapcsolataikat a polgári pártok vezetőivel, s híveket toboroztak a tábornokok és tiszték között. Ugyanakkor kapcsolatot kerestek a Román Kommunista Párttal is, hiszen az ellenállási mozgalom ihletői a kommunisták voltak. Az első tárgyalásokra az RKP vezetősége és a királyi udvar között, Lucrețiu Pătrășcanu közvetítésével, 1943 augusztusának végén került sor. A fő polgári politi-

Kai pártok — a Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Nemzeti Liberális Párt (NLP), amelyek a háború kezdetén támogatták Antonescu rendszerét — 1944 nyarán már elleneztek Románia további részvételét a háborúban.

Az antifasiszta nemzeti fegyveres felkelés megszervezéséhez azonban az összes antihitlerista pártok és csoportok egységfrontba tömörítésére volt szükség. A kommunista párt jól tudta, hogy az egyes pártok, csoportok, a királyi udvar sokszor ellentétes álláspontját áthidalva, a fennmaradásaért rettegő monarchia félelmét kihasználva, egyesíteni lehet azokat a politikai erőket, amelyek a felkelés kirobantásával elkerülhetővé tehetik a Romániát fenyegető totális háborút. Ezzel megmenthetik a nemzeti létet, és elérhetik a bécsi döntés hatálytalanságát. A párt javaslatai alapján már 1943 őszén létrejött az *Antihitlerista Hazafias Arcvonal*. Ebben részt vett az *Ekésfront*, amelyet Petru Groza vezetett, a már 1942-ben megalakított *Uniunea Patrioților* (Hazafiak Szövetsége), a *Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége* (MADOSZ), a Mihail Ralea egyetemi tanár és a szocialista Lothar Rădăceanu vezette *Szocialista Parasztpárt*. A kommunista párt álláspontja szerint Antonescu fasiszta rendszerét csak erőszakos úton lehetett megdönteni. Ezért a párt már 1943 novemberében hozzalátott saját katonai szervezete megteremtéséhez. A szervezés fontos feladatát Emil Bodnarastra bízta, 1944. április 4-én pedig a párt alapaktivájából ideiglenes operatív vezetőséget jelölt ki. Ez három tagból állt: Constantin Pîrvulescu, Emil Bodnaraş és Iosif Rangheţ. Az ideiglenes vezetőség átvette a Központi Bizottság volt titkárságának — amelynek élén Főris István állt — feladatkörét. Mivel a tervezett antifasiszta szövetségnek elsősorban a munkásosztály egységére kellett támaszkodnia, az RKP a Román Szociáldemokrata Párttal való megegyezésre összpontosította figyelmét. 1944 áprilisában sikerült létrehozni a *Munkásegységfrontot*, amely megszilárdította a munkásosztály vezető szerepét a romániai ellenállási mozgalomban, és meggyorsította az összes demokratikus erők összefogását. (Lásd *Korunk*, 1974. 4. 611.) Az NPP és az NLP eleinte nem volt hajlandó csatlakozni az Antihitlerista Hazafias Arcvonalhoz. Rettegtek a tömegek harcba lépésétől, nem értéktek egyet „az erőszakos cselekedetekkel”, a hadiiparban elkövetett szabotázssal, a kommunisták hadseregbeli politikai agitációjával, és elleneztek a fegyveres ellenállást. Abban az illúzióban ringatták magukat, hogy az RKP megkerülésével is sikerül kiutat találniuk. A többi között remélték, hogy Ion Antonescu fegyverszünetet köt az Egyesült Nemzetekkel.

Amde az NPP és az NLP ellenzéki csoportjai azzal fenyegetőztek, hogy megszakítják kapcsolatukat e pártok vezetőségével, ha továbbra is megtagadják a hazafias pártokkal való együttműködést. A Parasztpárt számos tagja levelet intézett Maniuhoz: „A mai helyzet azt parancsolja nekünk, hogy nyíltan beszéljünk. Pártunk eddigi politikai vonalvezetése vészesnek bizonyult. Igen közel vagyunk ahhoz, hogy eltávolodjunk pártunk jelenlegi vezetőitől, és cselekvési szabadságunkat Románia életfontosságú érdekei által parancsolt célok szolgálatába állítsuk.” (A levelet az illegális *România liberă* 1944. március 22-i, 2. száma közölte.)

1943. október 16-án a titkosszolgálat, a belpolitikai helyzetet ismertető jelentésében, Ion Antonescut megnyugtatóan leszögezte, hogy „jelen pillanatban Románia politikai életében nincs olyan csoport, és nem létezik olyan eléggé tehetséges egyén, aki képes lenne kihasználni a nemzetközi helyzet esetleges változásait”. A titkosszolgálat jelentése az NPP és az NLP vezetőinek „rohamosan csökkenő tekintélyéről” beszélt, ebből vonta le rövidlátó következtetéseit. De a jelentés nem szólt az RKP-ról, amely állhatatosan a fasiszta diktatúra ellen fordult, s pontos programot dolgozott ki megdöntésére. A kommunista párt, anélkül hogy figyelmen kívül hagyta volna az NPP és az NLP vezetőinek Ion Antonescuhoz intézett tiltakozásait, a népet biztatta és szervezte, hogy harcba szálljon Antonescu rendszere, a fasiszta háború, a hitleri imperializmus ellen. Az RKP volt az egyetlen politikai párt, amely saját harci erővel rendelkezett, 30 illegális lapot adott ki, százával, ezrével terjesztette a kiáltványokat, s ezek mind a parancsuralom elleni harcra hívták a népet. Az RKP kezdettől fogva az összes antifasiszta erők egyesítésére törekedett, és neki köszönheti a történelem, hogy létre is jött egy ilyen szövetség, amely 1944 augusztusában félreállította, később meg is büntette a háborús bűnösöket, és a szovjet csapatok segítségével kiűzte az országból a hitleristákat.

1944. június 13-ról 14-re virradó éjjel a kommunista párt kezdeményezésére az RKP megbízottai, Emil Bodnaraş és Lucreţiu Pătrăşcanu találkozottak a királyi udvar és a hadsereg képviselőivel. Emil Bodnaraş előadta, hogy Antonescu rendszerét nem lehet egyszerű államcsinnyel megdönteni, a tömegek harcos részvétele nélkül, amint azt az udvari körök elképzelik. A kommunista párt már kidolgozta a nagyszabású felkelés katonai tervét. Ez a terv a fasiszta parancsuralom elsöpülésére, Romániának a hitlerista háborúból való kilépésére, valamint arra vonatkozott, hogy a nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkeléssel egyide-

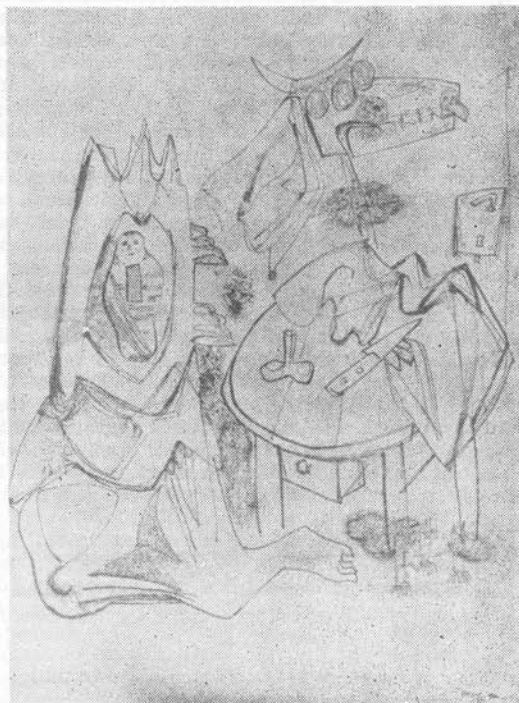
júleg Románia hadereje azonnal a náci Németország ellen fordul. A konspiratív összejevetel résztvevői elfogadták a tervet. Egy nappal később Mihály király is kijelentette, egyetért a megállapodással. Ilyen körülmények között Iuliu Maniu, az NPP és C. I. C. Brătianu, az NLP elnöke 1944. június 20-án végre beleegyezett a kommunista párt és a szociáldemokrata párt javasolta *Nemzeti Demokratikus Blokk* megalakításába, s aláírta programját. Kénytelenek voltak, mert a hitlerista haderőket egyik vereség a másik után érte. 1944. április 12-én a szovjet kormány — Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal egyetértésben — közölte Antonescu kormányával, milyen feltételek mellett hajlandó fegyverszünetet kötni. Ezeket a feltételeket annak a Barbu Știrbey hercegnek adták át, akit 1944. február végén Maniu és C. I. C. Brătianu — Ion Antonescu hallgatóságos beleegyezésével — küldött Kairóba. Ugyanakkor Mihai Antonescu küldöttei már 1943 őszén Lisszabonban, Madridban, Stockholmban és Ankarában puhatolózni igyekeztek egy esetleges különbke megkötésének módozatait illetőleg. Ez a diplomáciai manőverezés azt bizonyította, hogy az elszigetelő katonai diktatúra képtelen volt érdekeinek megfelelő megoldást találni. (*Anale de istorie*, 1966. 5.) Próbálkozásai semmiféle eredményre nem vezettek. „Știrbey feladata volt az Egyesült Államok és Anglia kormányaitól ígéretet nyerni, hogy légi úton szállított angol—amerikai csapatokat vetnek be Romániában... Antonescu kormánya abszurd módon abban bízott, hogy különbékét köthet az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, ugyanakkor folytathatja a szovjetellenes háborút... Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya — amelyeket egyébként szerződés kötelezett, hogy a fasizta koalíció egyetlen tagjával sem kötnék különbékét — nem reagáltak Antonescu puhatolózásaira...” (*Világégés a XX. században*, 334—335.) Az Antonescu-kormány különben 1944. május 15-én elutasította a szovjet javaslatokat.

Az RKP úgy vélte, a fegyveres felkelésnek akkor kell majd elkezdődnie, amikor a szovjet—német front déli szakaszán megindul a szovjet offenzíva. Ez a támadás le fogja kötni a hitlerista erők zömét, és így a német főparancsnokság nem rendelkezik majd a felkelő erők ellen bevethető elegendő tartalékkal. A hátszországban 60 000 német katona állomásozott. Ebből a Prahova-völgyében, a fontos közlekedési források miatt, 25 000 katona tartózkodott. A fővárosban 8000 Wehrmacht-katona, valamint két zászlóaljnyi SS-kötélék, Bukarest környékén további 6000 katona fölélt rendelkezett a hitlerista parancsnokság. Bukarestben csak 6500 román harcos volt. Ha figyelembe vesszük, hogy a fővárosban 10 000 csendőri állomásozott C. Z. Vasiliu (Piki) tábornok, Antonescu hívének parancsnoksága alatt, akkor kitűnik, hogy a nácik jelentős erőfölényben voltak. Dumitru Dămăceanu ezredes, a fővárosi Katonai Parancsnokság vezérkari főnöke, akivel Emil Bodnaraș szoros kapcsolatban állt, 1944. június végén nagy vonalakban ismertette a felkelés tervét Constantin Anton tábornokkal, a csendőrség vezérkari főnökével. Azután megkérdezte, hajlandó-e adott pillanatban átvenni a csendőrség fölötti parancsnokságot. A tábornok igennel válaszolt. Ezzel a németek erőfölénye erősen csökkent, de nem tűnt el egészen, mert a Prahova-völgyéből bármikor erős egységeket dobhattak át Bukarestbe. Ezért az RKP meggyorsította a főleg munkásokból álló hazafias harci alakulatok kiképzését, felfegyverzését. A felkelés kitérősekor csak a fővárosban 250 ilyen alakulat létezett. Constantin Anton tábornok Dămăceanu ezredes lakásán találkozott első ízben egy magát „Ceașu mérnöknek” nevező férfival. „Jól emlékszem — írja a ma már tartalékos altábornagy —, hogy amikor a fővárosban rendelkezésünkre álló katonai egységekre került a szó, »Ceașu mérnök« azt javasolta, hogy ezek felerősítésére a politikai pártok szervezzenek harci alakulatokat, amelyeket hazafias védelemnek neveznénk el... Nem voltam vele egy véleményen. Nézetem szerint ezek a civilekből alakított egységek inkább gátolnák akcióikat, mint segítenék. »Ceașu mérnök« akkor nem erősködött. Később be kellett látnom, hogy a hazafias honvédő alakulatok, amelyeket Emil Bodnaraș (azaz »Ceașu mérnök«) vezetése alatt álló parancsnokság szervezett, jelentős részt vállaltak, a katonaság és csendőrség oldalán, a hitlerista erők megsemmisítésében.” (*Magazin istoric*, 1972. augusztus.)

Románia helyzete aggasztotta a III. Birodalom vezető köreit. A Gestapo egyik, 1944. augusztus 4-én kelt jelentésében ez állott: „A belpolitikai helyzet fejlődése, az utóbbi négy hét alatt, világosan az összes ellenzék erők balrafordulását, valamint az ellenzék vezetésének a kommunista párt által való átvételét mutatja. Az illegális kommunisták romániai pártja vezet a marsall [Antonescu] kormánya elleni harcot. A különböző megbeszélések, amelyek az utóbbi időben az illegalista kommunista vezetőség és a polgári ellenzék között folytak le, úgy tűnik, befejeződtek.” (*Anale de istorie*, 1969. 3.) Ebből a szövegből kitűnik, hogy augusztus elején maga a Gestapo sem tudott még a Nemzeti Demokrata Blokk létrejöttéről, pedig az akkor, elsősorban az RKP kezdeményező erejének hatása alatt, már régen kiterjesztette

működését az egész országra. A Katonai Bizottság, különböző ürügyek alatt, több katonai egységet nem irányított a frontra. Az ország 63, stratégiai szempontból fontos pontján állomásozó német egységek létszámát, felszerelését, lőszerkészleteit felderítették. Adatokat szereztek a lőszerraktárakról, a hírközlési hálózatról. Előre meghatározták, mely intézményeket kell a fölkelés kitörésének pillanatában elfoglalni, melyek azok a hitlerista katonai parancsnokságok, amelyeket az akció első perceiben meg kell bénítani, fel kell számolni. Ide tartozott a Gestapo és a német titkosszolgálat székhelye a hitlerista hírközlési hálózat központja is. Megvizsgálták Ion Antonescu és a többi fasiszta vezető letartóztatásának módjait. Végül úgy döntöttek, hogy Antonescut és cinkosait, kihallgatás ürügyén, a királyi palotába rendelik, és ott fogják el őket.

„A német fővezérség elhatározta, hogy nem mond le Romániáról, egyrészt az ország természeti kincsei miatt, másrészt mert Románián át vezetett az út két fontos stratégiai irányba: a Balkán-félszigetre, illetve — a Duna mentén — Budapest és Bécs felé. A szovjet—német front déli szárnyán, mintegy 600 km hosszú szakaszon, Hans Friessner vezérezredes parancsnoksága alatt a »Dél-Ukrajna« hadseregcsoportharcolt, amely 47 hadosztályból állt (ebből három páncélos és egy gépesített); harcosállomány: 643 000 fő.“ A hadseregcsoporthoz tartozó román csapatok nem akarták folytatni a harcot. Ezért Friessner, aki 1944. augusztus 16-án megjegyezte, „a román hadosztályokra nem számíthatunk“, parancsot adott, hogy a román egységeket, szigorú ellenőrzés alatt, német egységek közé szorítsák be. 1944 augusztusának elején Ion Antonescu, Hitlernél tett látogatása alkalmával, kijelentette, a háborút folytatni fogja, az egész országot hadszíntérre alakítja át. „...parancsot fogok adni — mondotta Antonescu —, hogy az egész nemzetet mozgósítsák. Most már »totális háborút« viselünk, és úgy, ahogy a katonák hálnak meg a fronton, úgy haljanak meg azok is, akik a mögöttes területen élnek.“ (Arhiva C.C. al P.C.R., Fond 103., 8450. sz. dosszié.)

Kászár László: A mítosz vége

Negyvenéves nemzetiségpolitika

Ha valaki a Romániában negyven esztendővel ezelőtt alakult Magyar Dolgozók Szövetsége közéleti súlyát a tagok listái vagy a gyűlések száma, a nyomdai termékek mennyisége vagy más statisztikai próbák alapján akarná lemérni, ugyanúgy tévedne, mint ahogyha mindössze működése időszakának határain belül keresné jelentősége fokát. A MADOSZ valójában olyan célirányos kisközösség, amely csakis a teljes nemzetiségi és országos mezőnyben, Románia politikai életének egyetemes arányai közt értékelhető. Egyáltalán nem önmagában, hanem az Országos Magyar Párthoz, az egyházak életéhez, a romániai magyarság általános társadalmi és kulturális állagához és mozgásjelenségeihez viszonyítva, a tőkés-földesúri Románia gazdasági koordinátái közt, pártmozgalmak, osztály- és nemzeti konfliktusok, bel- és külpolitika összképében fedezhető fel szerepe, vagyis azt mondhatnók, hogy történelmisége a hatékonyságában, helyzeti energiáinak láncreakciót kiváltó hatványaiban rejlik. Annál is inkább vallhatjuk ezt, mert a felszabadulást követően a honi magyarság életében eladdig sohasem volt tömegmegnyilatkozásban, a Magyar Népi Szövetség mindenre kiterjedő és statisztikai próbákkal is egyetemes jellegűnek minősült közügyi voltában tulajdonképpen a MADOSZ programjának beteljesülése üdvözölhető.

A szélesen ható kisközösség sikere a MADOSZ, majd az MNSZ kommunista magjának lenini stratégiájából és taktikájából következik: abból a vezető szerepből, mellyel az RKP a magyar tömegszervezetet tudományosan felkészült és fegyelmezett tagjai által előbb a burzsoá-bojári uralom, majd a népi demokrácia és szocialista alapozás körülményei közepette a román dolgozókkal való történelmi szövetkezés egyik kezdeményezőjévé és szervezőjévé tudta emelni az ország közügyi erőterében. A harc a nemzetiségi sérelmek ellen és az egyenlőség megvalósítása ebben a szövetkezésben támogatást nyújtott a román uralkodó osztályokkal szembeálló román népi és osztálymozgalmaknak, s ugyanekkor a román dolgozókkal való szolidaritás ellenérőt növelt a fasiszta hatalmakra támaszkodó határrevizionizmus s a mögötte fenyegető nagynémet Drang nach Osten megosztó praktikáival szemben. A kettős harc — a nemzetiségi megmaradásért és az együttélésért — új, magyar értelmiségi kérdéseket teremtett munkásokból, parasztokból és középosztálybeliekből egyaránt, de bizalmat ébresztett a nemzetiségek iránt a román haladó táborban is, szembeállítva az igazi hazafiságot a nacionalista jobboldal — a faji és nyelvi kizárólagosságot hirdető történelmi pártok s a Vasgárda — megtevesztő politikai manővereivel. A munkásmozgalmon belül ez a MADOSZ-politika eredményesen keresztelte a régi szociáldemokráciától maradt csak-a-munkásságba-nézés merevségét, feloldva egy nemzetfelettség mondvacsinált absztrakcióit nemzet és nemzetiség közös érdekeinek „itt és most”-vallalásában s a valóság reális számbavételét véve alapul a másért, különbért, jobbért való társadalmi és politikai küzdelemben.

A MADOSZ politikusa és történetírója, Bányai László nemrég megjelent *Közös sors — testvéri hagyományok* című munkájában elismeréssel szögezi le: „A magyar néptömegek harcának erősítésében és a román néppel való barátságuk elmélyítésében jelentős szerepe volt a kommunista párt kezdeményezésének, hogy létrehozza a magyar dolgozók önálló tömegszervezetét.” A továbbiakban azonban nem rejti véka alá a MADOSZ „élgárda”-funkcióját, vagyis azt a tényt, hogy a tömegszervezet az adott körülmények közt nem fogta, nem is foghatta át úgy a romániai magyarságot statisztikai mennyiségében, ahogyan az kívánatos lett volna, s így igazi szerepe nem is az Országos Magyar Párt vagy más létező romániai magyar gazdasági, társadalmi és művelődési szervezetek, intézmények behelyettesítésében és felváltásában, hanem azok befolyásolásában, belső haladó csoportjaik felkarolásában és megnyerésében, a fasiszálódással való szembeállításában ismerhető fel. A könyvben nyomon követhetjük azt a népfronti vonalat, mellyel a MADOSZ egyfelől a romániai demokratikus erők összefogását támogatta, másfelől a romániai magyarság életén belül törekedett szövetkezésekre „A demokratikus magyar kisebbségi egységért” jelszavával.

Zárt képlet helyett kiviláglik az élszerep, akár az Ekésfront román parasztjai-val és a bukaresti Demokratikus Blokkal közös akcióprogram keretében, mely a Nemzeti Parasztpárt felé keres kapcsolatot antifasiszta távlatok közt, akár az Or-

százas Magyar Párthoz intézett megegyezési javaslatokban csúcsosodik ki. A dokumentumok világában félreérthetetlen igazság, hogy sem a Nemzeti Parasztpárt, sem az Országos Magyar Párt nem emelhetett konkrét kifogást a felajánlott időszerű együttműködés ellen, s csak a népellenes osztálytendenciák és elkötelezettségek történelmi vaksága, az antidemokratikus kalandorság találatott ürügyet a felajánlott hazafias és kisebbségvédő ajánlatok visszautasítására. Ennek ellenére is — írja Bányai László — „a MADOSZ által a tárgyalásokon leszögeezett elvek kedvező fogadtatásra leltek számos helyi magyarpárti szervezetben“, s Marosvásárhelyen „a Magyar Párt demokráta szárnya által elfogadott közös gyűlés eszméjét csak a központi vezetők fenyegető fellépése tudta megghiúsítani“.

A társadalmi igazság nem a számbeli többség függvénye, mint ahogyan a tudat, az irányulás sem azonos egyszerűen a tömegek véleményével és tájékozódásával. A többség befolyások alatt tévedhet, áltudat rabja, saját érdekeivel ellentétes törekvések vak áldozata is lehet. A haladás, az objektív igazság képviselőinek — korunk tudományosságában a szocializmus előkészítőinek és megalkotóinak — mégis egyetemességre kell törekedniük, felülemelkedve mindenkor a közvetlenül megnyerhető hívek, a „felvilágosítottak“ elitjével való megegyezésen. A MADOSZ igazi jelentősége éppen az, hogy a fasizmus keltette hamis nemzeti illúziók, a demagógia korában nem fordult önmagába, nem vált szektává, hanem bemerészkedett a zavaros, ellentmondásos közegbe, s szövetkezni tudott bárkivel, akiben az emberiség, az ésszerű előrelátás, a valóság realizmusa, az egyenlőség és együttélés elválaszthatatlan követelménye akár hagyományos, akár újszerű formában, még ha csak csírában és részletében is, megragadható volt.

Nem engedmenyes alku, hanem mély következetesség mindaz, amivel a MADOSZ a romániai magyar értelmiségi ifjúság 1937-es marosvásárhelyi parlamentáris értekezletét, a Vásárhelyi Találkozót, előmozdította és megvalósításában részt vett. Az RKP Erdélyi és Bánsági Területi Bizottságához küldött előzetes MADOSZ-jelentés világosan kimondja (Bányai László könyvének köldéke szerint): „A Magyar Párt negatív, a Henlein-politikára átcuszóó határozataival szemben és azzal a merevséggel szemben, amelyet a néptömegek összetoborzásában tanúsított, ez a Találkozó fordulatot hivatott vinni a kisebbségi közéletbe, noha a jobboldal meglehetősen felkészültséggel próbálja megghiúsítani a demokratikus szárny célkitűzéseit. Mi az újabban hangoztatott magyar kisebbségi autarkióval, elszigetelődéssel szemben a román demokratikus erőkkel való érdekközösséget fogjuk hirdetni.“ Ezt a rugalmas népfronti politikát természetesen meg kellett védeni a balosság merevségétől is, és éppen Bányai László szögezte le annak idején az Erdélyi Fiataloknak az előkészítő viták során adott Korunk-beli válaszában: „Azok, akik a néppel nem szűntek meg élő kapcsolatban lenni, fel tudtak számolni mechanisztikus elképzeléseikkel a nemzetiségi kibontakozás parancsoló szociális követelménye előtt...“

A Vásárhelyi Találkozó kettős sikere — a nemzetiség demokratikus egysége s a haladó román erőkkel való szövetkezés készsége — ma már nem ítéltető meg a fasizta nyomás és megosztás erősödése során bekövetkezett széthullás szemszögéből, mindama vádak, kirekesztések, ellentmondások és eltolódások szerint, amelyek itthon a királyi diktatúra, nemzetközileg a világháborút kirobbantó hitlerizmus nyílt vagy áttételes következményeiként a Tamási Aron megszövegezte „cselekvő erdélyi ifjúság“ együttesét hamarosan szétszaggatták, hiszen a kataklizmában hatalmas történelmi alakulatok roppantak össze. Sokkal helyesebb annak felmérése, hogy a világháborús események zajlásában is hogyan őrizte meg ki-ki a marosvásárhelyi vitázó és társuló felek közül az együvé tartozás és reális népszolgálat erkölcsi elvét, a közös törekvések és a román néppel való együttélés történelmi felismerését, a *Vásárhelyi Hitvallás* ama tételének érvényét, hogy „népi emelkedésünk záloga a földműves- és munkástársadalom“, s a történelmi egymásrataltsághban élők számára „a szabad testvéri együttélés lehetőségeit“ kell megteremteni. Ha ebben a logikai folytonosságban szemléljük az 1937-es deklarációt, felfedezhetjük azokat a szakadások közben és után is fennmaradt közös elemeket, melyek kedvezőbb körülmények — a történelem bekövetkezett haladó változatai — közegette újra lehetővé tették az egyesülést.

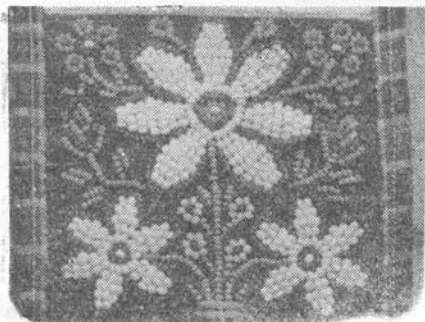
Figyelembe veendő már az antihitlerista ellenállás során Józsa Béla kezdeményezése a Vásárhelyi Találkozó felújítására 1943-ban; felmérhető továbbá a három fő elemnek, a „népvalóság hirdetői“ (ez a MADOSZ és a Korunk-csoport, a munkásmozgalomra támaszkodva), a „népi demokrácia“ (ez az Erdélyi Fiatalok s általában a középutasok tábor) és a „magunk revíziója“ (ez a Hittel népi szárnya) közösségeinek közeledése — immár férfimunkában — a felszabadulás előkészítésekor; végül üdvözlendő a román fegyveres felkeléssel megnyitott történelmi menetben a demokratikus erdélyi magyar erők új találkozója, nem véletlenül ismét a régi MADOSZ embereinek kezdeményezésére s kommunista vezetés alatt, a Magyar

Népi Szövetség átfogó nemzetiségi mozgalmában. A magyar tömegek bekapcsolódása a demokratikus Románia megteremtésébe és a szocialista építésbe az Országos Demokrata Arcvonal keretében így vált lényegében MADOSZ-örökséggé, egy nem magába záródó, hanem a dolgozók egyeteme felé nyitott, azok összérdekeit szövetkezések bonyolult stratégiáján és taktikáján át képviselő és hirdető nemzetiségi közület felújuló hagyományává.

Mondhatnók így is: a MADOSZ abban volt nagy, hogy nem a maga személyi és tárgyköri zárására, nem egy sajátos egyesületi szerkezetre törekedett, hanem a Román Kommunista Párt éltető politikai villanyáramát transzformálta az együttélő magyar nemzetiség különleges viszonyaira, úgy, hogy annak új embert teremtő hatása alól társadalmi és világnézeti különbség nélkül valójában senki se maradjon ki. Így, ezzel a politikával nyílt meg mindaz, amit talán Kacsó Sándor Marosvásárhelyen elhangzott előadásának programadó címével is jellemezhetnénk: *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének útja és feltételei.*

A népben-nemzetiségben való gondolkodás és hazafi-tudat egyetemességére nyílt a MADOSZ tömegeket mozgató Petőfi-kultusza és irodalompolitikai kezdeményezése is, a szociográfiából fogant valóságirodalom felkarolása. Tegyük rögtön hozzá: ezek a törekvésvonalak is áthajlanak a kor válságain s a felszabadulást követő új világban erősödnek fel és válnak teljessé. Nem tagadjuk meg az avantgardista-urbánus beállítottságú európai antikapitalista művészi törekvések hozzánk is elért értékes kísérleteit, szélesebb tömegeink mozgósítására azonban szükség volt mind a Korunk sajtómezején, mind a mindennapok művelődésében a honi valóság egészére, ahol a város a külvárosba és kisvárosba, onnan a faluba-tájba szinesül át. Ezért volt egészséges akár Bözödi György kitagadott *Székely bánja*-kötetének eredeti megjelenítése „Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása” gyanánt (a 17-ek közt a MADOSZ s a munkásmozgalom képviselőivel), majd a fiatal realista írók saját kiadómozgalmának elindítása: az Erdélyi Enciklopédia összetételében a Várasárhelyi Találkozó legkövetkezetesebb csoportjainak együttese jelentkezett. A nagy karolást, a teljes nemzetiségi átfogást, a dolgozók egyetemének eszmei kifejezését azonban a Petőfi-emlékezések forró demokratikus mondandójával érte el a MADOSZ. A segesvári Petőfi-évfordulók szokványokba fulladt úri-kispolgári megünneplése új tartalommal, a demokratizmus és néptestvériség vérbe-húsba vágó történelmi feszültségével telt meg, s a Berlin–Róma-tengelyre támaszkodó revizionizmus ellen a MADOSZ a kisebbségi jogos követelések és a nemzetközi antifasizmus egybekötésével Petőfi-jelszó alatt vonult fel. Ez a Petőfi-kultusz olyan hagyománnyá vált, amely az MNSZ-időben meghatványozódhatott. Máig emlékezetes az 1945-ös Petőfi-sereglés Fehéregyházára, melyből — Petru Groza miniszterelnöki levelével fémjelvezve — az egyenlőség és együttélés Kelet-Európára szóló manifesztációja lett. A realista írók pedig, mind a munkásmozgalmiak, élükön Nagy István-nal, mind a radikális humanisták, egy Kiss Jenő, egy Szemlér Ferenc nevével szimbolizálva, romániai magyar irodalomtörténetünk új szakaszának erkölcsi magatartását, mozgalmi elkötelezettségét, népsors-vállalását és szocialista emberségét vezették be népéletünkbe.

A MADOSZ megalakulásának negyvenedik évfordulóján igaz lelkiismerettel vallhatjuk, hogy ebbe az emlékezésbe nemcsak egy kis — elszánt, áldozatokat hozó — csoport pártos politikuma, hanem az egész romániai magyarság megmaradásának és haladásának, együttélésének, a néphatalomban való részvételének és a román néppel közös társadalmi kibontakozásának negyven esztendeje is belefér.

Nőemancipáció és tudomány

Jelenkori köztudatunk egyik fontos problémájával, a nők helyzetével, újabban számos szaktudomány is foglalkozik (jóllehet mindegyik csak részlegesen); s a genetika, az orvostudomány, a lélektan, a szociológia, a politikai gazdaságtan, a néprajz és az etnológia, a pedagógia és a jogtudomány számottevő mértékben hozzájárult a kérdés egyik-másik vonatkozásának tisztázásához. Napjainkban azonban, úgy hisszük, a kérdés vizsgálatának szükséges túllépnie az eddigi részlegességen.

Lenin — a dialektikáról szólván — nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenségek mindig igen sokoldalúak; s hogy melyik oldalukat vesszük közelebről szemügyre, az az osztársadalmi gyakorlattól függ, amely a tudományos kutatás mindenkor koordinátáit is meghatározza. E koordináták napjainkban mindinkább az ember ama szükségletének és törekvésének eredőit, hogy megfejtse önmagát, megértse saját létállapotát mint fajtát és mint egyedi lényét (mint utóbbit természetesen nemiségével együtt), s hogy e megértés birtokában megvalósítsa a maga teljes felszabadítását, megismerje és céljainak megfelelően átalakítsa a világot, amelyben él és munkálkodik, amelynek arcán nyomot hagy az egyénisége, s amelyben végső soron gyönyörűségét akarja találni. Így tehát a szóban forgó kérdés *lényegét* nem ragadhatják meg a felsorolt szaktudományok sem külön-külön, sem együttesen, valamiféle „mozaikképet” rajzolva róla; e lényeg megragadásához a filozófia egészbenlétsáa szükséges — és ehhez nemcsak az kell, hogy a filozófia megteremtse a szaktudományok szolgáltatata adatok szintézisét, hanem az is, hogy mint metodológia ő maga jelen legyen a kutatások minden szintjén és minden szakaszában.

Amit fentebb a kérdés *lényegének* mondtunk, az kétféle megközelítéssel is értelmezhető: mint *jelentés* és mint *irány*.

Az első megközelítés a nők helyzetének kérdését az emberek közötti kapcsolatok bonyolult szerkezetű közegébe ágyazza. A nők helyzetének ugyanis — mint problémának — csak az ugyanazon társadalmi rendszerben élő férfiak helyzetével való összevetésben van értelme. A kérdés elemzése megköveteli tehát a természeti és társadalmi tényezők összefüggéseinek vizsgálatát; márpedig a filológiai lét és a szociális lét dialektikája, ennek jelentősége az egyén és a közösség szempontjából nem tisztázható másképp, csak a marxista filozófiai antropológia alapján.

A második megközelítés megint két úton jut el a lényeg értelmezéséhez. Az *irány*, ahogyan a fogalmat itt használjuk, elsősorban bizonyos objektív folyamatosságot jelent, s mint ilyen, az ontológia tárgyát képezi. A nők helyzete egy adott társadalmi rendszerben minden esetben objektív történelmi (vagy „történelmi-természeti”) fejlődési folyamat eredménye, amely nem érthető meg a társadalom dinamizmusát meghatározó tényezők ismerete nélkül, sőt anélkül sem, hogy e tényezők számos kölcsönhatását, alá- és fölérendeltségét tisztázzuk — egyszóval a történelmi materializmus szilárd alapozása nélkül.

Ugyanakkor azonban az *irány* valamely folyamat tudatos befolyásolását, bizonyos cél felé terelését is jelentheti. Itt szerephez jutnak a szubjektív tényezők, minthogy — emberek közötti kapcsolatokról lévén szó — az irányításnak, befolyásolásnak az egyének nemcsak tárgyai, hanem cselekvő alanyai, végrehajtói is. A nők helyzetének kérdése ebben a megközelítésben praxiológiai kérdésként jelentkezik, nemcsak az egyén, hanem a társadalom szintjén is; s mint ilyen, minálunk az ember legmagasabbrendű emberi minősége, a kommunista embereszmény megvalósítására törekvő párt- és állampolitika figyelmének előterében áll.

Mivel a két nem közötti viszony a biológia és a szociológia határterületének a kérdése, a kutatásnak elsősorban azt kell megvizsgálnia, milyen összefüggések állnak fenn az ember genetikai és társadalmi-kulturális meghatározottsága között. Lévéen, hogy a kétfajta meghatározottság az egyén pszichikai tulajdonságaiban jut kifejezésre, a vita rendszerint a következő alternatíva körül bontakozik ki: vajon a két nem közötti különbség a temperamentumot, a viselkedést, a képességeket és hajlamokat illetően „természeti” tényezők által meghatározott, biológiai jelenség-e, avagy ellenkezőleg, társadalmi-kulturális hatások eredője. Megítélésünk szerint a

kérdés ilyen leegyszerűsítése, a lineáris okság fogalmaival való kifejezése helytelen, és szükségszerűen csak egyoldalú, részleges megoldáshoz vezethet.

A szóban forgó kérdést a biológia oldaláról megválaszolni igyekvőket, vélekedéseik alapján, általában két csoportba oszthatjuk. Az első csoport képviselői — Arisztoteléstől kezdve — azt tartják, hogy a veleszületett különbségek a férfi és a nő között egyben értékbeli különbségek is; a nő *ab ovo* alacsonyabb rendű lény, mint a férfi. A második csoport tagjai úgy gondolják, hogy a férfi és a nő természete az emberi természet két, egymást szerencsésen kiegészítő megnyilvánulási formája, anélkül hogy valamelyik is alacsonyabb vagy magasabb rendű volna. Véleményünk szerint e látszólag eltérő vélekedések között nincs semmi alapvető különbség; a második változat csupán némileg „elegánsabb” kifejezése az elsőnek.

Hadd idézzünk egy jellemző szövegrészt a fentiek példázására: „A férfi, fiziológiai adottságainak köszönhetően, alkalmasabb elvont gondolkodásra és elméleti tevékenység folytatására; a nőnek ezzel szemben fejlettebb az intuíciója, ami jó kiegészítője a hideg férfi-gondolkodásnak, és alkalmasabb gyakorlati tevékenységre — amiben nincs semmi rossz, hiszen a gyakorlat egyrészt forrása, másrészt alkalmazási tere az elméletnek.”¹ Meglehet, tévedünk, de női intuíciónk azt sugallja, hogy az idézett szerző e megállapítása (valóságos „szereposztása” a két nem között), a tanulmány elején kifejezett minden jószándék ellenére, a férfiúi felsőbbrendűség eszméjét rejtegeti. Ha azonban ez iránt még kétség maradna bennünk, maga a szerző győz meg egy következő passzussal, amelyben az állatvilágba tett kirándulása után kijelenti: „Az ember esetében is a női nem mutat fel több atavisztikus jegyet, amelyek azonban *nem infrahumán tulajdonságok, az emberi körön belül maradnak*”² (kiemelés tőlem — G. E.). Íme tehát vizsgáztalásunk: az intuíciónk fejlettsége, valamint az, hogy „a hideg férfi-gondolkodás” megtűr bennünket az emberi körben.

A nemek közötti pszichikai különbség természeti tényezőkkel való magyarázására tett kísérletek, melyek gyakran fel-felbukkannak a tőkés országokban élő kutatók munkáiban, közvetve vagy közvetlenül a társadalmi egyenlőtlenség megváltoztathatatlan tényezőkre való visszavezetését szolgálják. A jelenség nem új s nem is egyedülálló: valahányszor egy adott társadalomban egy adott közösség elnyom egy másik közösséget (népcsoportot, osztályt stb.), az elnyomók mindig a biológiai sorszerűségekre hivatkoznak, hogy elfogadtassák az alárendelt helyzetet az elnyomottakkal. Ebben a vonatkozásban érdemes röviden kitérnünk Lionel Tiger amerikai antropológus vélekedésére, amely szerint még a nők társadalmi szerepére vonatkozó *előítéletek* is biológiai meghatározottságúak. A *nemek megkülönböztetésének lehetséges biológiai eredete* címet viselő munkájában Tiger kijelenti, hogy a férfiak viszonylása a nőkkel való együttműködéstől a különféle tevékenységi ágakban — s főleg a vezetésben — „genetikailag beprogramozott” magatartás, amelyet a főemlősöktől örököltünk. Ezeknél ugyanis a hímek támadó csoportjában a nőstények jelenléte nemkívánatos lévén, a természetes szelekció az olyan hímek fennmaradását segítette volna elő, melyek ilyenkor ellenségesen viselkedtek a nőstényekkel szemben. „Más szóval — írja Tiger — felteszem, hogy a *Homo sapiens* sajátos képződménye a hímek közötti sajátos kapcsolatok állandósulása révén jött létre; hogy ezek a belső kapcsolatok jellemzők az összes társadalmi, politikai, gazdasági, katonai és egyéb, a hatalommal és az uralkodással összefüggő alrendszerekre; s hogy az egyenjogú nők jelenléte (akár egyetlenegy nő is) egy ilyen társulásban megzavarja annak a működését; és felteszem, hogy ez az elv az alapja a nemek közötti munkamegosztás állandósulásának.”³ Más szóval, ha egy huszadik századi nő elköveti azt az oktalanságot, hogy valamilyen, a hatalommal és az uralkodással kapcsolatos szerep betöltésére vágyjon, tudhatja, hogy a *Homo sapiens* hímek vicsorgó agyairól fogadják.

Minderről önkéntelenül is Voltaire mondása jut eszünkbe: a férfi az utolsó állat, amelyet meg kell szelídíteni, és ez az asszony dolga. Tiger azonban ebben sem enged bízunk: „Ha valamely tudatos társadalmi irányítás mindezt módosíthatná is többé-kevésbé, hasonló magatartás alakulna ki minden új nemzedékben, ameddig csak genetikailag ki nem küszöbölődne, amire a közeljövőben aligha van valószínűség.”⁴

Tiger feltételezésének premisszái, amint ő maga kifejti, a főemlősök viselkedésén kívül a következők: az, hogy a férfi és a női természet az összes jellemző pszichikai tulajdonságokkal együtt genetikailag meghatározott, valamint az, hogy a hímek (illetve a férfiak) uralma egyetemes jelenség a főemlősök közösségeiben (illetve a társadalomban). Mivel ez az érvelés más-más változatban visszatér minden biológizáló elméletben, szükséges közelebről szemügyre vennünk. A Nobel-díjjal nemrég jutalmazott Konrad Lorenz és más jelenkori etnológusok kutatásainak fényében meglehetősen megváltozott a *veleszületett* és a *szerzett* tulajdonságok vi-

szonyáról kialakított képünk, még az állatvilág vonatkozásában is. Bizonyos helyzeti vagy a csoporton belüli viszonyokhoz kötött magatartásformákat többé már nem tekintünk ösztönösöknék, hanem csak a tulajdonképpeni ösztönnel együttműködő, elsajátított viselkedésnek; ami pedig az embert illeti, a szakértők többsége meg-egyezik abban, hogy az ő esetében a veleszületettség csak mint motivációs tényező jelentkezik, impulzusok és felgyűlő, majd levezetődő feszültség formájában, és nem mint valamilyen öröklött *magatartás*.

Több tudományág kutatási eredményei egybehangzóan sürgetik annak a ki-mondását, hogy a biológiai tényező nem döntő jelentőségű a két nem közötti pszichi-kai különbségek kialakulásában. R. J. Stoller vizsgálatai a California Gender Identity Center-ben beszédesen bizonyították, hogy a *nem* és a *nemi hovatartozás-tudat* két különböző dolog; az előbbi — nyilvánvalóan — biológiai meghatározott-ságú, az utóbbi azonban, azaz a férfi és a női természet, mint összetett viselkedési mód, társadalmi-kulturális meghatározottságú, és független a biológiai adottságok-tól.⁵ Hasonló eredményre jutott John Money, aki nagy számú klinikai eset (át-meneteli nemi jellegzet mutató személy) vizsgálata alapján leszögezte, hogy a nemi hovatartozás-tudat csak jóval a születés után alakul ki, s az anatómiai-fiziológiai adottságok alig befolyásolják.⁶ Roger Piret mondja mindezzel kapcsolatban számos, a nemek szerint eltérő pszichikai tulajdonságokat tanulmányozó szakember meg-állapításait összegezve: „A lélektan szempontjából minden olyan próbálkozás, amely *alapvetően* férfias vagy nőies tulajdonságokat igyekszik kimutatni, önkényesnek minősül... Ha a két nem közötti fizikai különbözőség hozzájárul is a viselkedés-beli különbség kialakulásához, e hozzájárulás társadalmi-kulturális tényezők köz-vetítésével történik, és végső fokon épp ezek a tényezők sajátítatják el minden nemzedék tagjaival a nemi szerepeket.”⁷

A nemi hovatartozás-tudat kialakulásában, mely zsenge gyermekkorban kez-dődik, döntő tényező a szülők közvetett és közvetlen befolyása, illetőleg példája. A szülők azok, akik legelsősorban elsajátíttatják a gyermekkel az adott társadalom értékrendjének megfelelően az illető nemtől elvárt viselkedési módot — mutat rá Margaret Mead.⁸ Vannak-e tehát egyáltalán pszichikai különbségek a nemek kö-zött? M. Mead igenlő válasza a kérdésre, akárcsak a kultúra pszichológizáló ér-telmezése, a társadalomnak nevelési rendszereik alapján való megkülönböztetése és a javasolt megoldások illuminista jellege az egyébként jeles kutatón szemléleté-nek (nem női, hanem polgári) korlátairól árulkodnak.⁹

Mivel a kultúra szerkezete és modelláló szerepe nem *oka*, hanem *következ-ménye* a gazdasági-társadalmi struktúrának, a nemektől elvárt magatartás min-denkor bizonyos objektíve meghatározott gazdasági-társadalmi állapot eredője. A nők helyzetének marxista elemzése, amely a történelem folyamán a nőknek a fér-fiakétől mindig különböző (hátrányosabb) pozícióját az anyagi javak termelésében elfoglalt helyükkel magyarázza, az egyedüli tudományos támpontot nyújtja a kér-dés lényegének megértéséhez.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy amikor a marxizmus a társadalmi ténye-zők döntő szerepét hangsúlyozza, nem téveszti szem elől azokat a biológiai sajá-tosságokat sem, melyek hatással lehetnek a nők helyzetére. Simone de Beauvoir e tekintetben elmarasztalólag szól a történelmi materializmusról, de — természetese-n — minden reális alap nélkül.¹⁰ Megítélésünk szerint a lényeg itt épp az, hogy a marxizmus tisztázza a *természeti és társadalmi tényezők dialektikáját* az emberi-ség fejlődése folyamán. E munkálatban az antropológiára hárul a feladat, hogy feltárja azokat a biológiai sajátosságokat, amelyek valóban befolyásolják a nők tár-sadalmi helyzetének alakulását, s megvilágítsa e folyamat fordítottjának érvényesü-lését is, azaz a társadalmi tényezők visszahatását a természetiekre, rámutatva azokra a változásokra, amelyek a társadalmi fejlődésnek köszönhetően a nők biológiai sajá-tosságainak megítélésében, értékelésében bekövetkeztek.

A nők ismert hátrányos társadalmi helyzetének állandósulásához főleg két biológiai tényező járult hozzá alapvetően: a nőkre háruló szerep a fajfenntartás-ban (az anyaság) és a nők kisebb fizikai ereje a férfiakéhoz képest. Mindkét tényező bizonyos korlátokat szabott a nők munkaképességének. A termelőerők fejlettségének kezdetleges fokán a fenti tényezőkből adódó különbségek a két nem között még nem voltak jelentősek; az otthon körüli termelő foglalatosságok, mint a föld kez-detleges megművelése, a fonás, a szövés, a fazekaskodás stb. fontos helyet biztosí-tottak a nők számára a közösség gazdasági életében, s ennek megfelelően jelentős társadalmi pozíciót is. (Ma már kételkedünk abban, hogy ez annyira *vezető* pozíció lett volna, ahogyan Bachoten és Morgan nyomán Engels állítja.) A fémeszközök fel-találása és elterjedése következtében kialakuló új gazdasági-társadalmi viszonyok közepette azonban a mondott különbségek kiszorítják a nőket a termelés döntő je-lentőségű ágazataiból, s ezzel együtt jár társadalmi helyzetük változása, alárendelt-

ségük erősödése; tevékenységük az otthon, a háztartás körére kezd korlátozódni, és az új távlatokat nyitó kezdeményezés a férfiak előjoga lesz.

A nők leigázását kétségtelenül a fenti körülmények tették lehetővé. Hogy e lehetőségből valóság lett, ahhoz nyilvánvalóan egy adott társadalmi keretre is szükség volt — mégpedig olyanra, amelynek értékrendjét a magántulajdon határozza meg, és ebből ered az elnyomás minden formája. Ahogy növekszik a „házon kívüli“ termelésből származó javak értéke, úgy értéktelenedik el a nők munkája; s ezzel párhuzamosan tesznek szert a férfiak társadalmilag szentesített tulajdonjogra a nők fölött. A nők egyenlőtlenségének állandósulása a magántulajdonra alapozott gazdasági rendszerben maga után vonja a felépítmény alrendszerének megváltozását is, oly értelemben, hogy ezek — a rendszer működését szolgálva — minél inkább elfogadtassák a nőkkel hátrányos helyzetüket. Az egyetemes férfiuralom eszméje tehát, amelyet Tiger fejt ki előbb ismertetett biologizáló érvelésében, a magántulajdon egyetemességének gondolatában gyökerezik.

Természetesen a nők helyzete a történelmi korszakok során aszerint is más-másféle volt, hogy milyen társadalmi osztály tagjai voltak. A kizsákmányoláson alapuló társadalmak szerkezetéből következő osztályegyenlőtlenségeken túlmenően azonban, a nők egyazon osztályon belül is mindig hátrányosabb helyzetbe kerültek. Megalázásuk és lealacsonyításuk a „birtokolt vagyon tárgy“ szintjére, valamint a két nem közötti viszony eszerint való denaturálása egyike a magántulajdon okozta elidegenedés legáltalánosabb és legjellemzőbb megnyilvánulási formáinak.

Nem tudjuk, mennyire megalapozott I. Peatničhi azon állítása, hogy „a női szervezet olyan genetikai adottságokkal rendelkezik, amelyek alkalmassá teszik őt bármilyen szerepkör betöltésére.“¹¹ Kétségtelen azonban, hogy az a szerepkör, melynek betöltésére a történelem folyamán kényszerültek, megfosztotta a nőket attól a lehetőségtől, hogy adottságaikat (illetve képességeiket) *társadalmi téren* érvényesítsék. Századokon át egyetlen szerepüknek a fajfenntartásban való biológiai részvételüket tekintették, s még az egyéb, hagyományosan női foglalatosságokat is e „természetes hivatás“ból eredeztették, míg a férfiak szerepkörét az alkotás, a teremtés, a transzcendencia fogalmaival fejezték ki. Márpedig ha a személyiség természetes alapja az egyén biológiai sajátosságainak összessége, akkor a személyiség hivatása mindezek objektíválása társadalmilag hasznos alkotómunkában, anyagi és szellemi javak teremtésében, az egyéni lét kereteiből való kilépésben s a közösségbe való integrálódásban. Nem véletlen tehát, hogy a marxizmus megalapítói a nőemancipáció elengedhetetlen feltételének tartották a nők bevonását a termelés minden ágazatába, más szóval a nők *történelemformáló tényező* rangjára emelését, s továbbfejlődésüknek ilyenképpen való biztosítását.

A természeti és társadalmi tényezők dialektikájának vonatkozásában figyelemre méltó, hogy míg a termelőerők fejlődése egy adott fokon gátlólag hatott a nőknek a termelőmunkában való részvételére, a kapitalizmus korszakában ennek éppen a fordítottja történik. Az iparosodás, a földművelés modernizálódása, a technika fejlődése következtében a nők kisebb fizikai ereje jelentőségét veszti, és a növekvő munkaerőszükséglet egyre több nő számára teszi lehetővé — sőt, egyre többtől követeli meg — a termelésben való részvételt. A nők helyzete tehát ennek az objektív és visszafordíthatatlan folyamatnak a során fokozatosan megváltozik, mivel a termelésben való részvételükről egyetlen modern nemzetgazdaság sem mondhat le.

Az a mód, ahogyan a nők beilleszkednek a termelésbe, s azok a változások, amelyeket ez társadalmi helyzetükben magával hoz, az adott társadalmi rendszer milyenségétől függnek. A tőkés társadalmi rendszerben, egyes vitathatatlan eredmények dacára, a nők önmegvalósítási törekvése az al- és felépítmény sorompóival találja szemközt magát, és az egyenlőtlenség továbbra is fennmarad. A nők itt csupán szakképzetlen és rosszul fizetett munkaerőtartalékok jelentenek, amely tartalék igénybevétele a konjunktúra függvénye. Igaz, hogy a nők testi ereje, mint helyzetüket meghatározó tényező, ma már itt sem jön számításba, a fajfenntartásban rájuk háruló szerep, az anyaság azonban annál inkább, és ebben a vonatkozásban a kapitalizmus egyetlen alternatívát ismer: vagy anya valaki, vagy pedig dolgozó nő. Az effajta, egyéni választáson alapuló „megoldás“ azonban nemcsak a nők szempontjából nem kielégítő, hanem az egész adott közösség szempontjából sem, amelynek érdekei egyfelől azt kívánják, hogy a nők részvétele a termelésben ne akadályozza őket az anyaság funkciójában, másfelől azt, hogy az anyaság ne zárja ki őket a javak termeléséből. A nők jogi egyenlősége hasonlóképpen mindaddig csak elvont eszme marad, ameddig nem alapul valóságos egyenlőségen; márpedig ez — mint láttuk — a magántulajdonon alapuló társadalmi rendszerekben lehetetlen.

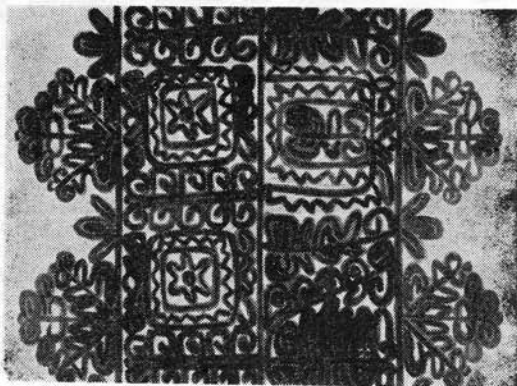
Az általános emberi emancipációhoz (felszabaduláshoz) és ennek keretében a nőemancipációhoz vezető társadalmi folyamat tudatos *irányítása* csakis minőségileg új társadalmi feltételek közepette, csakis a szocializmusban valósulhat meg, mikor a történelmet alakító külső, objektív tényezők az ember befolyása alá kerülnek, s mikor az egész társadalmi berendezkedés optimalizálása az egyének sokoldalúan fejlett személyiségének kibontakozása érdekében nem csupán lehetséges, de szükséges is lesz.

Hazánk és más szocialista országok e téren szerzett tapasztalata teljes mértékben igazolja a marxizmus klasszikusainak ama tételét, miszerint a nők felszabadítása szerves része a forradalomnak és a szocialista társadalom építésének. A nők bekapcsolódása a legkülönfélébb tevékenységekbe és példás helytállása az utóbbi évek és évtizedek hősie munkájában — kézzelfogható és meggyőző valóság. A politikai hatalom átvétele a munkásosztály részéről, a szocialista termelési viszonyok általános kiterjesztése, az alkotmányosan szentesített jogegyenlőség azonban nem vezet *önműködően* a valóságos egyenlőséghez. Ennek a kivívása bonyolult, hosszantartó folyamat, amelynek ellenőrzésében és irányításában lényeges szerep hárul az államra, amelyben az előrehaladás fokozatosan, lépésről lépésre történik, az anyagi és szellemi alap fejlődésének, a régi és az új harcának, az elavult tudatmaradványok kiküszöbölésének ütemében.

A nők teljes, a társadalmi élet minden területére kiterjedő egyenlősége ugyanakkor az adott történelmi korszak konkrét követelményeinek megfelelően valósul meg. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése nem csupán lehetővé teszi, de meg is követeli az eddig elért eredmények meghaladását, s a nők itt-ott még érezhető megkülönböztetésének, háttérbe szorítottságának felszámolását.

JEGYZETEK

- 1 I. Peatnițchi: Sexul în raport cu natura umană. Revista de filozofie, 1972. 2.
- 2 Ugyanott.
- 3 Lionel Tiger: Origines biologiques possibles de la discrimination sexuelle. Impact. Science et société. UNESCO. Vol. XX. Nr. 1. 1970.
- 4 Ugyanott.
- 5 Robert J. Stoller: Sex and Gender. Science House. New York, 1968. Előszó.
- 6 John Money: Psychosexual Differentiation. In: Sex Research. New Developments. Holt. New York, 1965.
- 7 Roger Piret: Psychologie differentielle des sexes. Presses Univ. de France. Paris, 1965.
- 8 Margaret Mead: Geschlecht und Temperament in drei primitiven Gesellschaften. Rowohlt Verlag. Reinbek bei Hamburg, 1959.
- 9 Margaret Mead: Mann und Weib. Das Verhältnis der Geschlechter in einer sich wandelnden Welt. Rowohlt Verlag. Reinbek bei Hamburg, 1970.
- 10 Simone de Beauvoir: Le deuxième sexe. Gallimard. Paris, 1968.
- 11 I. Peatnițchi: i.m.

B. Kőrössi Ibolya:
Kalotaszegi párnacsup

Időtől időig és tovább

Jegyzetek egy új Gaál Gábor-válogatáshoz

A szavak mindenütt jelenlevő parazitái számára merőben szokványosnak tűnhet az a cím, amelyet Széll Zsuzsa és Tordai Zádor írtak nemrégien megjelentetett Gaál Gábor-válogatásuk fölé: *Legyünk kortársak*. Aki azonban a Gaál Gábor-i életművet valóban ismeri, s a „kortárs-lét” XX. századi feszültségeivel és buktatóival is számot vetett valaha már, az tudja, hogy a látszólag szokványos szintagma itt egy sok mindentől terhes forradalmár értelmiségi sors legfontosabb igazságára utal.

„Múljk felül régi magunkat! Települünk be az időbe! Csak ez a miénk! Legyünk kortársak! Ez a legnagyobb öröm! Mossuk be szívünkbe a zuhogó időt! Ez az egyetlen nyereségünk!” 1927-ben, egy nagy szkepszistól való szabadulásának hangulatában vetette papírra Gaál Gábor ezeket a mondatokat, de a bennük megfogalmazódó alapgondolat — az idő cselekvéssé változtatásának s az embert szkepszisre kárhóztató történelemmel való szembeszegülésnek a gondolata — végigkísérte a régi *Korunk* szerkesztő-tudósának egész tevékenységét. S végigkísérte valamiképpen az „egyetlen nyereség” komor motívuma is.

A radikális szellemek már rég felismerték: a tendenciák végtelen sokaságát kavargató és minden mozzdulatával hordalékanyagot is felvevő időt csak úgy lehet valamelyes mértékben megzabolázni és emberivé tenni, ha az ember önmagát adja az időnek. Mint mindenki más, aki tudatosan vállalta a társadalom forradalmi megváltoztatásának gyakorlati teológiaiáját, Gaál Gábor is az idővel küzdött az idő ellen és az időért. Állandóan a kor követelményeit kutatta, és munkálkodásában azokhoz igazodott. Önmagát is jellemezte, amikor 1939-ben többek között ezt írta *A Korunk éveinek margójára*: „Mindig csak az idővel, idejével, az időszzerűséggel kívánt együtt haladni. Ezért maradt meg, s ha változott: ezért maradt lényegében mégis ugyanaz. Az idő csodájából mindig a mozgás inspirálta.”

Gaál Gábor olyan korban élt, amelyben nemcsak az aktualitás feladatainak felvételére kész felelős szellem kapott rendkívüli dimenziókat, hanem a szökevény magatartás is ezerszer igazolva láthatta magát. Századunkat nagy tömegekben árasztották el az idő kíváncsiságának hamis és méltatlan hangzattól. Másrészt: a valóban kortársi forradalmár-munkát végzők „legnagyobb örömébe” is gyakran beletaposott valamiféle, mindenekezt taktikává silányító, autokratikus időértékelés. Már ezért sem elegendő pusztán azt mondanunk, hogy Gaál Gábor a „zuhogó idő” mellett kötelezte el magát. De irreleváns itt a „zuhogó idő” metaforája azért is, mert a „zuhogó idő”-nek nincsenek forradalmái, hanem csak ügyes kalandorai és gyáva konformistái vannak.

A Korunk éveinek margójára jegyezte Gaál Gábor ezeket a sorokat is: „A rendező gondolkodás csak azokat a kérdéscsoportokat állítja előtérbe, amelyek adott időpontban feltétlenül és szembeszökően jellemzőek arra a megállított időre, melyben a világot épp nézzük.” Nos, úgy véljük, ez a mondat kellőképpen érzékelteti, hogy a mindenkori forradalmi aktualitás tényleges értelme és a „zuhogó idő” zavaros s így bármely cél számára egyformán kiaknázható tartalma között hol húzódik az ellentét. S bizonyos fokig sejtetni enged ez a mondat azt is, hogy a „kortárs-lét” Gaál Gábor-i fogalma milyen kollíziókat hordoz magában. Tulajdonképpen egy nagy gyakorlati dilemmáról van itt szó: arról, hogy a társadalomátalakító szándékunk, ha valóban következetes akar lenni, vállalnia kell a „megállított idő” kockázatát is.

Filozófiai közhelyszámba megy, hogy a valóságot, amely minden alkotó elemében mélyen dialektikus, az ember elméletileg csak úgy tudja elsajátítani, ha a megismerés folyamatába beiktat egy antidialektikus mozzanatot; a „rendező gondolkodásnak” a szüntelen mozgásban levő világot legalább egy pillanatra mozdulatlan-ként kell tételeznie, mert csak így tud úrrá lenni fölötte. A forradalmár szellemtől elvileg idegen mindennemű statikus szemlélet, mert forradalmi csak a lendületes lehet. De a forradalmár szellem azzal is tisztában van, hogy a társadalom minduntalan meg-megújuló kihívására még teoretikusan is csak úgy lehet értelmes választ adni, ha a valóságos idő változatos, egymásba ékelődő tartalmait a gondolkodás egy eszmei állandónak rendeli alá. Riasztó és roppant nagy morális felelősség-

gel járó feladat ez, de megkerülni nem lehet: a cselekvőnek le kell mondania az önmagából kibomló szociális idő empirikus realitásáról, s helyette egy többé-kevésbé egyjelentésűvé szilárdított eszmei idő logikai realitását kell magáévá tennie.

Kortárs, mint olyan, nem létezik. Hogy ki minnek lesz kortársa, azt távolról sem csupán a születés furcsa objektivitása vagy az élet tartamának fizikai közege határozza meg, mert mindez önmagában véve nem egyéb, mint kusza potencialitás. Aki csak empirikus időben él, az csak sodortatik a semmi felé. Kortárrá csak egy eszmei idő meggyőződéssel vallott logikai realitásának a talaján válhat az ember. Persze, az eszmei idők is sokféleképpen lehetnek. Az az eszmei idő, melynek szolgálatában Gaál Gábor kortárrá nőtt, századunk nagy világtörténelmi átalakulásainak egyik leglényegesebb vonulatát fejezte ki. Ismét őt idézzük: „Valahol, még a múltban, közvetlenül az első számú világháború előtt... megtanultuk az újkori magyar társadalomkutató nemzedék csoportosulásától, a *Huszdik Századtól*, hogy ez a mi epokális idők hatalmas járásában... milyen értelemmel, milyen általános cél felé halad. Megtanultuk, hogy napirendre került az egész régi világ leváltása. Az időknek e világtörténelmi fordulatot záró perspektívája alatt állottunk mindig... Csak erre a kitörés felé torlódó, összeütközésre készülő időre figyeltünk. Minden téren a döntésre készülő idő jegyeit, a nagy világtörténelmi munka nyomait, az idő legújdonabb túsáira nyitó jelentéseket, értelmeiket kerestük.”

Nem kívánjuk itt behatóan elemezni, hogy miként jutott el Gaál Gábor a „kitörés felé torlódó”, „összeütközésre készülő” időknek szemléleti állandóként való elfogadásához, s hogy életének fő művében, az általa szerkesztett *Korunk-évfolyamok* vaskos kötetiben, miként helyezett mindent — irodalmat és művészetet, filozófiát és társadalomtudományt — a részben már megvalósult, részben pedig megvalósulásra váró „világtörténelmi fordulat” perspektívájába. Gaál-monográfiájában Tóth Sándor sok szép bekezdést írt ezekről a kérdésekről. Nincs terünk annak a fölöttébb bonyolult problémának a kibontására sem, hogy az „epokális idő” Gaál Gábor-i időmájája mennyiben fedte és mennyiben nem fedte ama másik időnek, a közvetlenséggel és kényszerűséggel jellemezhetőnek sajátos tapasztalatát, amely a két világháború közötti hazai magyar szellemi életben ugyancsak a jobbagnak volt a vállalása. Egy-két vonatkozásról azonban — amelyeket Széll Zsuzsa és Tordai Zádor új Gaál-válogatása minden eddigi, Gaál Gáborral kapcsolatos elemzésnél nyomatékossabban állít előtérbe — feltétlenül szólnunk kell.

Semmi okunk sincs kétségbe vonni, hogy az „epokális idő” eszmei képletével Gaál Gábor valóban már az „első számú világháború” előtt találkozott, de úgy tűnik, hogy a húszas évek második feléig mind gyakorlati politikai megnyilatkozásaiban, mind szellemi tájékozódásában inkább egyfajta „abszolút időnek” az ígérését hordozta. Nagyon sok értelmiségre volt jellemző ez ebben a korban, s nagyon sokan jutottak éppen emiatt szemléleti válságba. Gaál Gábor esetében az „abszolút idő” illúziója mögött nem csupán valamilyen etikai vagy ideológiai ábránd állt, hanem egy nagy intellektuális élmény is: a gondolatot látszólag minden kötöttségből kiszabadító filozófia élménye. Erősen vonzotta az időtlen mindenség logikába sűrítésének a szépsége, de a társadalmi történelem körülvette zakatoló konkrétumai szüntelenül egy másik logika szükségességét állították elébe. A kanti transzcendentalizmustól a hegeli univerzalizmuson át eljutott a husserli „tisztá szubsztanciákhoz”, hogy aztán „filozófiai odisszeája” gondolati tobzódásba torkolljon, ez utóbbi pedig ilyen reflexív következtetésekben oldódjon fel: „meg kell érkezni magunkhoz vagy a boldogsághoz, s mert mind a kettő elérhetetlen, ahhoz, hogy minden többet érjen, mint amennyit ma ér.” „Napjainkban sok az ember kötelessége *kifelé*. S legjobbjaink is a bensőség útját csak a kívül való dolgokon való változtatás céljából járják.”

1927-ből valók Gaál Gábornak ezek a megfogalmazásai. Gaál ekkor még nagyon sok mindenről a keserűség hangján szólt; nemegyszer még önmagáról is rezignáltan beszélt. Mégis úgy hisszük, jó ihlettel választotta Széll Zsuzsa és Tordai Zádor az új Gaál Gábor-válogatás címét 1927-es Gaál-írásból.

Már Tóth Sándor megállapította, hogy az 1927-es esztendő Gaál Gábor eszmeigondolati fejlődésében nagyon fontos állomást jelentett. Az eledlig viszonylag kevés egyértelmiséget és bizonyosságot felmutató intellektus szilárdabb talajra talált: „minden többet érjen, mint amennyit ma ér.” Gaál Gábor szellemi megnyilatkozásaiban 1927-től válik láthatóan dominánssá egy olyan korszemlélet, és ehhez kapcsolódva egy olyan hivatástudat, amely aztán szükségszerűen elvezet a munkaszórtály történelmi szerepének, az „epokális időnek” a szolgálatához. 1927-ben már nem valamiféle metafizikai krédót vagy elvont intellektuális hajlandóságot jelentenek Gaál Gábornál az ilyen mondatok: „Mi vagyunk a dolgok hordozója. S bár nem mi adjuk a dolgok értelmét, mibennünk lesznek *értelemmé* a dolgok.” „Bizonyos, hogy az idők mezsgyéjén állunk. Valahol dobognak a domboldalon.” „Csak a

korszerű szándékok tervét ékesíti igazi termés! Csak aki szeretettel és energiával és mosolyogva él — az a kortársunk.“

A székszis hangsúlyával fogalmazott elégikus kérdések és fáradt kifakadások, amelyek ekkor még Gaál Gábornak a szövegeiben a legaffirmatívabb gondolatok mellett is ott vannak, már nem módosítják, hanem csak ellenpontosítják s ezzel felerősítik az eszmei tisztázódásra utaló tartalmakat. Az ellenpontosítást itt egyfajta distancírozó igény kifejeződésének is tekinthetjük: „Ragaszkodunk a konvenciókhoz és tiltakozunk a konvenciók ellen. Tele vagyunk Anna-bálokkal, és megöl az unalom. Teli vagyunk életörömmel és lankasztó életfáradtsággal.“ „Van iróniánk és van cinizmusunk. Van mindenről elméletünk és grimaszunk, csak rendszerünk nincs. Az elméletek elméletét, a filozófiát úgy hordjuk magunkkal, mint tavalyi vesztett szórét az állat, ha ösztöne nem tiltakozna.“ „Szeretünk felfedezni, s a felfedezéseket új nevekkkel illetni. Szeretünk új szavakat csinálni, s az új szavakból gyúrt frázisokkal hadakozunk minden frázisok frazeológiai ellen.“ „Mi már nem is gondolkodunk. Valahol elindult a szó egy kezdeti kötöttséggel, a szánk pedig vele mozog. Már oda se figyelünk arra, amit mondunk. Így aztán mást mondunk, mint amit gondolunk, mást gondolunk, mint amit érzünk, mást érzünk, mint amit akarunk, és más az akaratumk, mint ami az ösztöneinkben kavarog.“

Széll Zsuzsa és Tordai Zádor Gaál Gábor-válogatása azt sugallja, hogy az 1929-es évek az egész Gaál Gábor-i életmű értelmezése szempontjából alapvető jelentősége van. Helytelenül írtuk fentebb, hogy Széll és Tordai jó ihlettel választotta a Gaál Gábor-válogatás címét 1927-es Gaál-írásból. Úgy tűnik, hogy egyáltalán nem ihletről van itt szó, hanem egy nagyon is átgondolt szerkesztési koncepcióról, mely bevilágít Gaál elméleti tevékenységének egy-két vitás kérdésébe is. Tudjuk, Széll Zsuzsa és Tordai Zádor is tanítványa volt Gaál Gábornak. Mindketjük nevét ott találjuk Tóth Sándor Gaál-monográfiájának első oldalán, abban a névsorban, amely felsorolja, kik kezdtek hozzá húsz évvel ezelőtt Gaál Gábor írásainak összegyűjtéséhez. Az a koncepció, melyet válogatásuk sajátos megszerkesztettségével képviselnek, nem zökkenőmentes ugyan, de meggyőző. Mi egyetértünk vele.

Széll Zsuzsa és Tordai Zádor nem csupán válogatásuk címét kölcsönözték. 1927-es Gaál-írásból, hanem a válogatást tagoló fejezetcímeket is mind 1927-re utaló Gaál-szövegekből vették. Nyilván már ez is szerkesztési koncepciót tükröz, de a válogatás értelmező szándéka nem pusztán ebben mutatkozik meg. A legközvetlenebbül talán a kötet harmadik fejezete érzékelteti, hogy szerkesztői munkájuk során Széll Zsuzsát és Tordai Zádort milyen szempontok vezérelték, s hogy válogatásukkal az egyszerű bemutatáson túlmenően milyen Gaál Gábor-kép mellett kívántak érvelni. Ez a fejezet Gaál filozófiai írásaiból ad ízelítőt. Nem nyújt ugyan átfogó jellemzést — szűkreszabottsága miatt nem is nyújthat — a Gaál Gábor által bejárt szellemi útról, de az „epokális idő“ eszmeköréhez való elérkezéséről és az „epokális idő“ eszméjének forradalmi-szociológiai tartalmáról a válogatás minden más fejezeténél többet mond. És sok mindent tanúsít a forradalmi munka teleológiaijától megkövetelt „megállított időnek“, illetve a vele járó teoretikus gyakorlatnak az ellentmondásosságáról is. A fejezet címe így hangzik: *Spinozától Spinozáig és tovább*.

Gaál Gábor két cikket írt Spinozáról, egyet 1927-ben, egy másikat pedig 1932-ben. Ezt a két cikket hozza érdekes és ugyanakkor sokatmondó logikai és koncepcionális összefüggésbe az említett fejezetcím. Hazai Gaál Gábor-válogatásaink Gaál-nak csak az 1932-es Spinoza-cikkét ismerik (Széll és Tordai válogatásában tíz olyan Gaál-írást számoltunk össze, amelyek korábban még soha nem jelentek meg), pedig kidolgozottságát és gondolati gazdagságát tekintve az 1927-es Spinoza-tanulmány amannál összehasonlíthatatlanul jelentősebb. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Gaál Gábornak az 1927-es Spinoza-tanulmánya az egyik legszebb filozófiai írása. Arról pedig, hogy miként és milyen irányba lépett ki Gaál Gábor a húszas évek elejének széksziséből, Gaál valamennyi írása közül ez árul el a legtöbbet.

Idézzük a tanulmányt: „...élet még nem harmonizált gondolatlalt és rendszerrel olyan mechanikus tisztaságban, mint a Spinozáé. A merőben elvont logikai és impasszibil rendszer-konstrukció háttérében egy ugyanilyen elvont és impasszibil élet húzódt meg, mely feláldozott mindent a gondolat, az igazság és a logikai következetesség kedvéért. Úgy, hogy amilyen befejezett, tökéletes és unikum a rendszer, ugyanolyan unikum és befejezett maga az élet is.“ „Am — és itt van a paradoxon — elvontan és így kihelyezkedve a világból mégsem lehet. Élni ugyanis a valóság vállalását is jelenti, sőt a valóságban munkáló aktív tevékenységet, különben bent a valóságban ugyan nem, de magával a valóság-egésszel kerülünk ellentmondásba.“ „Spinoza módszerében és logikájában abszolúte következetes.“ „A következetesség logikája... kikapcsolja minden szociológiai, emberi

lehetőségből, holott valahova mégis kell tartoznia, ha máshova nem, saját magához, illetve a vállalatához és kiharcolásához a saját igazának. Az ember nem veszt el elvont tételezésben, különben az irreálisba kerül, illetve ahhoz, hogy önmagához sem tartozik, holott mint ilyen, mégiscsak valóság. Viszont, s ez a cselekvési állásfoglalás végső sorsa, ha tényleg a tiszta igazság mellett történik, a tiszta cselekvőt a valóság lehengerli. Itt, ebben a paradoxiaiban van a spinozizmus igazi lényege...

A harmincas években aztán Gaál Gábor útja „Spinozától Spinozához” vezet. Gaál 1932-es Spinoza-cikkének ezek a legfontosabb megállapításai: „Az osztályhelyzeténél fogva szinte proletár Spinoza a polgárságnak mint osztálynak emelkedését előkészítő szellemi mozgalom filozófusa...” „Spinoza gondolataival szíven találja valamennyi korabeli vallási irányulás lényegét.” „A gazdasági motívum fel nem ismerése következtében azonban Spinoza nem érkezik el az osztályharc kérdéséig.” „Az elnyomott zsidóságból származó s az egyházi és feudális hatalmakkal harcoló Spinoza az emberiség felszabadítói közé tartozik.”

Végül: hogy Széll Zsuzsa és Tordai Zádor válogatásának említett fejezetcímében mit jelent az „és tovább” — ezt nem tudjuk.

GAÁL GÁBOR

A Hintz-patikától a Lepage-ig

A Gaál-archívumban tucatnyi pepitafedelű spirálfűzet őrizi annak a huszonegy hónapos periódusnak lázas alkotó munkáját, amely a *Korunk* 1940. őszi betiltásától 1942 nyaráig terjed, amikor a lap nélkül maradt szerkesztőt a katonai behívó szólította el Kolozsvárról. Három ilyen pepitafedelű 100 lapos, nagyformátumú spirálfűzet *Egyetemes művelődéstörténet I., II., illetve III. felírással* egy 1941. februártól júniusig szűkebb körben megtartott magánkollégiumának a teljes, kidolgozott anyagát tartalmazza. Kik voltak ennek az előadássorozatnak a hallgatói — ma még nem tudjuk. Valószínűleg olyan művelődni vágyó, haladó gondolkodású polgárok, akiknek módjában állt az előadó munkáját anyagilag is honorálni. Okunk van arra következtetni, hogy az akkor jövedelem nélküli, „szabadúszó” Gaál Gábor számára ez az előadás-sorozat egyben pénzkereső munka is volt.

Alább ennek az egyetemes művelődéstörténeti kollégiumnak bevezető — az előadó ceruzával bejegyzett keltezése szerint 1941. február 10-én, 19-én és 23-án megtartott — óráiból mutatunk be néhány összefüggő részletet. Ez időpontról itt annyit, hogy a háború második évére esik, amikor azonban Közép-Kelet-Európa kisállamai még nem sodródtak bele a viláégésbe: Jugoszlávia lerohanása csak két hónap múlva, áprilisban következik be, és majd júniusban a Szovjetunió megtámadása.

A címet — mint a szövegből kiderül — Gaál Gábortól vettük. Topográfiai tájékozódásul: a híres, több évszázados Hintz-patika üzlethelyisége a Szabadság tér—Dózsa György utca sarkán volt, ahol ma a Gyógyszerészeti Múzeum van, a Lepage könyvkereskedése pedig a Március 6. utca sarkán, a jelenlegi Központi Takarékpénztár (CEC) helyiségeiben.

A szöveggondozás munkája csupán a mai helyesírás és központosítás alkalmazására, rövidítések feloldására, egy-két fölöslegesnek mutakozó bekezdés összevonására, néhány szórend-cserére vagy a szöveget terhelő fölösleges szóismétlés elhagyására — a lényeget semmiben sem érintő simításokra korlátozódott.

T. S.

Az előadás célja: Európa művelődését pár órán áttekinteni.

Egy sereg akadály merül föl: technikaiak, elviek.

A technikai akadályok: beláthatatlanul nagy az anyag, amit tartalmasan áttekinteni kevés az idő. De nemcsak a teljes tartalom áttekintése lehetetlen pár óra alatt, hanem válogatni is nehéz belőle. Minden részletének sajátos az értelme, s

azonkívül: ha keveset fogunk meg belőle, akkor lehetetlen a gazdagságát, a sokféleségét érzékeltetni.

Vannak azután *elvi nehézségek* is. Ahány művelődéstörténelem, annyiféle fel fogás, úgy a részletekben, mint az egészben. Napjaink egész művelődését illetően például csak az életképesség tekintetében, vagyis egy részletkérdésben a legélesebben megoszlanak a művelődéstörténeti elmélkedők. Van egy csoport, amelyik azt állítja, hogy a mai művelődés egészében túlélte, elmúló, halálra ítélt, egy másik csoport viszont hallani sem akar ilyesmiről.

Mi lehet a mi teendők? Avatkozunk talán bele egy ilyen vitába? Nézzük az egyik vagy a másik csoport szemszögéből? Nem! Semmitféle művelődés nem halt el soha, csak átalakult. *A művelődés is, mint minden: változik*: sőt maga ez a változás a művelődés.

Azonkívül: nekünk a mi összeverődésünkhöz más értelemben kell foglalkoznunk az európai művelődéssel.

Mi határozza meg összeverődésünk értelmét? Mindenesetre meghatározza az, hogy most történik, 1941 elején, itt, Európa keletbe hajló felén, a most folyó háború döntése előtt, amikor országokkal és népekkel rész kultúrák és rész művelődések sorsa is kockán az európai művelődésen belül. Olyan időpontban, amikor a háború következtében mintegy lemeztelenedik a történelem, megnyílik az idő, s vele együtt minden láthatóvá lesz, ami helyet foglal benne. Most derül ki közösségek, gazdaságok, tudományok, bölcsesetek, technikák és államok, társadalmak és közösségrendező elvek értelme, értéke, haszna, természete, s az ember is tudatában a legerőteljesebben eszmél valóságára. Most állíthat megint mérleget arról, hogy mi je van, s hogy ami je van, az mit ér, hova vezetett, és hova vezet még.

Összeverődésünknek kell hogy legyen valami kis pátosza. Legalább annyi, hogy hozzáférjen az egyetemes európai művelődés legfontosabb, legmélyebben járó, az egyetemes európai művelődés egészét meghatározó elemekhez. Azokhoz az elemekhez, amelyek a mi mai európai művelődésünkben az ezelőtti európai művelődés vezértartalmának és végső formáinak valahogyan örökösei, folytatásai, változatai.

Hogy értjük ezt?

Egy hasonlattal próbálom megvilágítani. Ez a hasonlat hosszabb lesz, szinte olyan hosszú, hogy kiteszi az egész óra anyagát. Mondhatnám az órának is ez után a hasonlat után adhatnám meg a címét.

Ez a cím így hangozhatna: *A Hintz-patikától a Lepage-ig*. Kérem, tartsanak velem.

Tehát: a Hintz-patika előtt állunk. Mondjuk, arccal a közlekedési rendőr felé, aki az állam funkcionáriusa, s ezen a helyen, szemben velünk, a közlekedés rendjére ügyel.

Mi minden van még itt? Kiket látunk? Mi az élményünk? Mi történik?

Mindenekelőtt: *minden mozgásban*. Mondjuk délben egy óra körül állunk ott. Ez az idő a munka és az élet ideje. Mindenféle emberek és járművek, minden nyüzsg. Nyilvánvalóan a város forgalmának itt ver a szíve.

Miket látunk?

Balról, a Wesselényi utca felől, hosszú kocsisor élén kézikocsit tol egy harisnyás székely, utána autóbusz, autó, társzekér egymás hegyén-hátán, jobbról a másik oldalán lassú lépésben egy lovaskocsi. Mindegyik járműn láthatólag különböző rendű és rangú emberek. Kocsisok, sofőrök, urak, asszonyságok, dámák, gyerkőcök, a járdán is kisasszonykák, nénék. A különbözőség kifejezésre jut öltözködésükön, mozgásukban, magatartásukon. Távlabbról: trombitaszó. Egy biciklis katonai alakulat jön a Kossuth Lajos utcán a Főter felé. Fönt: egy repülőgép berreg.

Mindez mindennapi látvány, nincs benne semmi rendkívüli, semmi meglepő.

Ha azonban élményünkön, látványunkon a déli főter sarki sokadalom összképén elgondolkodunk, ha e mindennapos jelenség látszólagos magától értetődöttségét *átgondoljuk és felfejtjük*, akkor kiderül, hogy e megszokás következtében érdektelenné vált kép igen lényeges értelmeket takar, s minden látszólagos esetlensége ellenére fontos összefüggéseket, jelentéseket jelenít meg.

Rájövünk például (egyebek közt), hogy ha a képből csak a járműveket veszem, már akkor is a kézikocsi, a lovas kocsi, az autó, a repülőgép, vagyis mindegyik forgalmi eszköz önnönmagában a történeti fejlődés különböző szakaszát képviseli ebben a mai, mindennapi, Hintz-patika sarki mozgalmak képben.

Azt hiszem, nem kell részleteznem, hogy melyik jármű melyik történeti kort idézi, hisz világos, hogy mindegyik más és más kor tipikus közlekedési eszköze. Ki kell emelnem azonban azt, hogy: jóllehet különböző eredetűek, mégis *együtt vannak*, a taliga, a lovas kocsi, az autó és a repülőgép *ebben a mostani, mai élményben*. Együtt szerepelnek, holott *különböző az időbeliségük. Külön idejük*: a taliga

az őskor, amikor még az állati vontatóerőt sem ismerték; a lovas kocsi múltja már sok-sok ezer év, míg a repülőgép teljesen más, a múlt században még csak álmodoztak róla. Ennek ellenére mégis békésen megférnek egymás mellett. A mi mindennapi élményünkben természetes az együtt szereplésük.

Am bármennyire együtt vannak is, az egyidejű együttlétük természetesnek is tetszik, mégis, ha tovább gondolkodunk, rá kell jönnünk, hogy e járművek külön-külön mind más és más gazdasági, technikai alkatú kor képviselői. S most az itt szereplő vontató erők közül a gépi és motorikus vontató erő a mi céljainknak jobban megfelel, mint az állati vagy emberi vontató erővel dolgozó, rá kell jönnünk, hogy az utóbbi fajta vontató erő egy elmaradt, a másik a haladott, bár mindegyik forgalmat lebonyolító eszköz. Ha azonban elgondolkozom, látnom kell még mást is.

Látnom kell, hogy az elmaradt taliga és a haladott repülőgép között feszülő távolságon, a között a két időpont között, amikor az egyik, a taliga már megvolt, és a másik, a repülőgép még nem létezett, és a között az időpont között, amikor az emberiség egyetemes történetében végbement változások következtében létrejött a repülőgép, ez a legfejlettebb közlekedési eszköz s vele a mai fejlett technikai civilizáció, van valami e két időpont között. Az a valami, amit *fejlődésnek* nevezünk.

Természetesen a taliga és a repülőgép, a technikai civilizáció e két határ darabjával együtt a technikai civilizáció ezer és ezer tárgya és konstrukciója, ezer ma korszerűtlen és korszerű, egyidejű és külön csinálománya szerepel, s így az is természetes, hogy az egyetemes fejlődés minden egyes darabja (egymásban és egymás mellett) annak a fejlődésnek az állomása, ami ugyanúgy a technika, mint az emberi ügyesség és feltalálókészség, sőt mivel a találékonyság a gondolkodó és kísérletező, az elgondoló és szerkesztő tudat funkciója, az emberi tudatfejlődés szimbóluma.

Mondhatom így is: a Hintz-patika előtt a mindennapos mozgás egy pillanata egy vonatkozásban az emberi fejlődéstörténetet illusztrálja. Annál inkább mondhatom ezt, mert a többi elemek is, amiket még megnevezhetek ebből a képből, mind erről tanúskodnak. Mind igen fontos művelődési elemekre utal. A közlekedési rendőr és a biciklis katonai alakulat az *államra*, az utcanévek a köz- és társadalomtörténetre, az emberek, akik beszélgetve mennek, a *nyelvre*, a rikkancs, aki egy türelmetlen, uszító lap címét kiabálja, egy szennyes *ideológiára*. Az egész együtt a társas életre, a *társadalomra*.

Hasonlóképp a házak, a templom, a patika, a szálloda, a bank, a piperebolt, a dohánytőzsde, a könyvkereskedés, a Bánffy-ház és a stílusa, a templom, minden ebben a mozgó, a repülőgépmotor zúgásától rekedten, beduruzsolt képben az idő, a fejlődés kirakatának egy-egy eleme. Kétségtelenül: minden — ha az eredetét, a múltját, a történetét nézzük — máshonnan való, s bár együtt vannak és megférnek egymással, mégis: a jelentésük (külön-külön) bonyolult, mert mindegyik elem ebben a képben, amikor önnönmaga (ma van, ma jelenik meg), ugyanakkor a mai magamagához való felfejlettségének is gondolatba fogható aktuusa. Valamennyi így *együtt* — mai, hiszen itt és most egyszerre jelentkezik velünk, akik most éljük — de mert valamennyinek mai az adottsága, azért ennek az is az értelme, hogy szükség-szerű az előzménye, a múltja, a története.

S tényleg: bármit veszünk e képből, mindennek igen mély a múltja, bármennyire kendőzi is pl. egyik-másik elem ezt a múltat. A piperebolt és a cukrászda például úgy tűnhetnek, mintha kizárólag a jelen boltjai, társas helyei lennének. Ha belépünk — valóban — mindegyik a legfrissebbet, a legdivatosabbat kínálja magamagából, s talán azt is nyújtja. Am e frisseségek és divatosságok mégis egy vonatkozásban — művelődéstörténeti értelemben — ódonságok változatai. Cukrászda például már száz évvel ezelőtt volt Kolozsvárt, piperecikketek meg már Egyiptomban használtak. A Hintz-patikában XV. és XVI. századbéli orvosság-tégelyek néznek a mai készítményű, más összetételű fanodromot vásárlóra. A patika tehát már itt Kolozsvárt is több száz éves s vele együtt a hozzá tartozó tudományok: a fűvek és ásványok, a vegyületek és mindezek tudatos keverésének, kutatásának története. Már itt több száz éves: az egyetemes európai művelődésben viszont évezredek a múltja.

Még láthatóbban, még nyilvánvalóbban idézi a múltat a templom és a Bánffy-palota. S nemcsak azért, mert mind a kettő restaurálásra vár, annyira megviselte mind a kettőt az idő — de mert több évszázad előtt divatos modorban, stílusban épültek. Az egyik barokk, a másik gótika, plusz valami hozzácsapott utánérzés. Mind a két épületen azután még az is megállapítható, hogy a stílusuk, amiben épültek, maguknál ezeknél az épületeknél is idősebb, nem is említve, hogy a *stílus* maga általában annyi ezer éves, ahány ezer év óta az ember műveskedik, beszél, épít, ha nem is a stílus tudományos fogalma, ami nem is olyan régi keletű, de az összefüggés, amit ez a fogalom megragad.

[...]

A bank is a messi mültra utal. Antik uzsorásokra és bibliai pénzváltókra — mai formájában középkori olasz pénzművelőkre: a neve is innen ered.

Minden, amit láthatunk itt, *a társas ember valahai szükségszerű alkotásának mai változata*. Miért is e kép mindegyik eleme keletkezett és változott, amíg ideért. S korántsem csak a tárgyszerű elemek, de például az az ima is a templomban, amit elsuttog [ti. a hívő], mialatt mi kint a Hintz-patika előtt állunk. Sőt magának az ima mögötti érületnek is van múltja és története. Az áhitat is keletkezett, az áhitat is alakult, mint ahogy az őszinteség, a bensőség is történeti produktum. Története van az éneknek, ami felzeng, és az orgonának is, ami felbűg, s mindennek, amihez mindkettő tartozik: a vallásnak, s mindannak, ami a vallást formailag és tartalmilag betölti. Története a misének, a kereszténységen belül és azon túl, általában a vallásban. Története a prédikációnak és a gondolatoknak. Különösen a *gondolatoknak* — mert a gondolat végül is mindennek az anyja. Ezeket a gondolatokat még árulják is külön egy boltban: a könyvkereskedésben. Ezt is évszázadok óta, mert a könyv még régibb, s vele együtt mindaz, ami könyvbe írható, nyomtatható (épp az idén nyomtatunk 500. éve!), festhető, kottázható.

Története, múltja írásnak, írásformának, amikbe záródhatnak érzések, események, összeütközések. Története líraiságnak, meseiségnek, drámaiságnak.

Története van mindannak, ami körülveszi az embert otthon vagy a világban. *Története mindannak, ami az emberre tartozik és tartozhat.*

Mi érdekelné tehát bennünket, ha az egész mozgó, mozgalmasság lét így művelődéstörténeti kirakattá színesedik előttünk?

Elsősorban mindenestre *tekintsük át*, s ebbe a sokféleségbe vigyünk valamiféle rendet. Ez a rend azonban olyan legyen, ami nem hamisítja meg az egész legfontosabb tartalmát: az *életességet*. Azonkívül olyan legyen ez a rend, hogy a valóban legfontosabb elemeket emelje ki. Azokat az elemeket, amelyek az *ember életét*, és így általában *magát a történelmet meghatározzák*.

Megmaradhatunk eredeti hasonlatunk mellett.

A Hintz-patika előtti látványban is jelen vannak azok a legfontosabb erők, amik az ember életét mindenkor meghatározzák.

Jelen van a *gazdálkodás* (a tüneteivel). Jelen a társadalom (a társaság ez utcasarki pillanatnyi vetületében). Jelen az állam (képviselőivel: rendőr, katonaság, foglalomszabályozás). Jelen az erkölcs (a szokások révén, ami ezen az utcasarkon is megnyilvánul). Végül jelen a vallás, a tudomány, a technika, a művészet, a bölcsélet.

Ezek azok a csoportok, vezérelemek, amik körül a legtermészetesebben elrendezhető az emberi művelődés tartalma: 1. Az emberi gazdálkodás; 2. az emberi társadalom; 3. az állam; 4. az ember erkölce; 5. a vallás, a tudomány, a technika, a művészet, a bölcsélet.

Mindez egyetemesen, együttvéve, egymásban és egymás mellett tisztátlan és ép formában, torzultan és keveredetten, összejátszva és hadakozva egymással, kiegyenlítő és feszültségben, mindezek történeti dialektikájukban nézve a művelődés, az emberre tartozható dolgok világa.

Ezek a legfontosabbak. S hogy melyik kicsoda, talán nem is kell közelebbről meghatároznom. Talán az erkölcsről emelhetem ki, hogy értjük alatta mindazon jelenségeknek a foglalatát, amikben koronként az ember hajlamai és kívánságai, ereje és gyengéi, előítéletei és szokásai, egészsége és betegsége, fensége és nevetségessége megnyilvánul. Beletartozik tehát: élelmezés és öltözk, bál és temetés, levelezés és társalgás, flört és komfort, társasélet és magányosság.

Bölcsélet, filozófia alatt viszont mindig az épp szóban forgó *kor öntudatát* értjük, s így a legfontosabb művelődéstörténeti elemnek vesszük, mert a filozófia, ha valóban a kor öntudata, akkor a történelem és így a művelődés csinálásában is a leghatalmasabb materiális erő.

Allunk [tehát] a Hintz-patika előtt, és látjuk, hogy az elénk táruló képben, vagyis az élet egy mai, bár a valóság kétségtelenül kiszakított részletében magától értetődő természetességgel vannak egymás mellett a legkülönbözőbb időből való, ugyanakkor azonban belső természetüket illetően is a legkülönbözőbb dolgok: a taliga, a repülőgép, a bivalyos szekér és az automobil, a katolicizmussal manifesztáló templom s a türelmetlen ideológiájú mai napilap. S bár nemcsak különfélék, de némelyik ellentétben, versenyben, sűrűlődben, harcban is áll a másikkal, mégis most megférnek, együtt vannak, egy funkcióban, a mai életben szerepelnek. A taliga ugyanazzal az elhivatottsággal gördül, ahogy az automobil, a templom ugyanolyan határozott a szerepéről, mint a sarki ideológia... Holott nyilvánvaló az ellentét, a feszültség, a verseny, a harc közöttük, még ha ez a feszültség csak azáltal is jelentkezik, hogy az egyik rejtettebb a másiknál. Mégis együtt vannak, összeszövődnek, együtt jelennek meg, s ez az együttességük, ez az együttlételemük a jelen, ugyanakkor

azonban egy mai városi kép s mint ilyen a művelődéstörténeti érdeklődés számára kész művelődéstörténeti egység. Milyen volt egy kisvárosi dél 1941 elején — elmélkedhet majd a 2500-ban kutató művelődéstörténész.

Ezt a művelődéstörténeti formát, egységet, pillanatot, ami a Hintz-patika előtt fejlik föl előttem, forgathatom is. Forgathatom térben és forgathatom időben, s mást és mást jelent, más-más formát kapok. Pl. 287 évvel ezelőtt, 1654-ben is állhattam volna itt. Ez a tér megvolt. Ez a sarok is. Pár lépéssel odébb, ahol ma a Bánffy-palota áll, ugyancsak egy palota, egy főnemesi ház állt. Akkor is, annak a háznak az erkélyéről ugyanúgy hátbakapta volna szemem a templomot. Tornya még nem volt, különben a teste változatlan, alig fiatalodott. A tér, ahogy áttekintek felette, valamivel zsúfoltabb, a Kossuth Lajos és a többi utca is, amiknek most egész más a neve, szűkebb, felülről azonban az egész kép nyitabb. A gyalui havasok felé akadálytalanul szállhat a tekintet. Az üzletek a házakból a templom köré, a templom tövébe kerültek, s mindenütt itt is sokadalom. Forgalmi rendőr persze nincs, s a járművek közül is csak a taliga, bivalyos szekér és hintó. A hintó a főnemesi ház előtt áll. Gép sehol. Az egész kép kétségtelenül más, mint a mai. Az emberek öltözete tarkább, sok a puskás ember, szanaszét ténferegnek. A hely most is a város szíve. Kék darabontok, a fejedelem katonái, poroszlók, polgárok, parasztok — ez utóbbiak öltözeke teljesen a mai — ögyelegnek, állnak, tereferélnek. Az üzletek jellege azonban más. Inkább sátrak. Az ipari cikkeket is így árulják, mégpedig jobbára azok az iparosok, akik csinálják, könyvféle ponyván. Könyvet nem is lehet venni máshol, csak a nyomtatónál. Ez a Farkas utcában lakik. Igen tudós ember. Írt egy magyar nyelvtant, külföldiek számára. [...]

Számos dolog hiányzik, ami ma mindennapi. Ezért azonban eleven. Most is mintha valami történe. A sokadalom szétnyílt s devotióval enged maga között szabad úton egy feketébe öltözött, baretsapkás férfit. Talán valami fő-fő előkelőség, netán a fejedelem, hogy így tiszteli? Nem. Apáczai Csere János. Tanár. A Farkas utcai úgynevezett kisebbik iskolában tanít, mert büntetésből idehelyezték Gyulafehérvárról, a nagy iskolából. Filozófus fő, a filozófia miatt gyűlt meg a baja Gyulafehérvárt is, az öregebb professzorokkal.

Nemrégiben jelent meg a logikája — magyar nyelven, ami meglehetősen furcsa a körülötte levő tudós világban, ahol mindenki még latinul filozofál, még Németországban is, ahol csak ötven év múlva akad olyan merész, aki anyanyelvén mer bölcselkedni. Most különben az Enciklopédiája készül, amiben majd az összes tudományok foglalatát adja. A hónap alatt most is könyv. Elkérem. Descartes, Cartesius. A, nézzük csak, Descartes. Fölötte ma is vitatkozunk még, ő a racionalizmus atyja, a művelődés felfogásában a művelődési párhuzamosság, a művelődési paralelizmus elvét hirdeti, amely szerint a művelődés a világ különböző helyein, az azonos tudatlelki berendezésű ember cselekedete által jött létre. Én diffuzionista vagyok — mondom, illetve mondhatnám, s egész jól elbeszélgethetünk volna, meg is érthetünk volna egymást. Apáczai tüzes híve a társadalom legmélyebb rétege, a jobbgyság felszabadításának...

Ebben a 287 év előtti képben is különböző időből való dolgok szerepelnek egymás mellett. Apáczai fejében a descartes-i bölcsélet, környezetében más gazdálkodás, más ipar, más állam, más erkölcsök, valamennyi akkor korszerű és akkor korszerűtlen adagolásban. Mindenkép: a mai művelődéstörténeti pillanat visszafelé kivetve a messzi múltba.

S a kép forgatható tovább. Oda, amikor még Kolozsvár római telep [...]. Talán a dáciai légio egyik művelt tisztje áll a sarkon, s nem tudja, mit csináljon itt a világ végén, ebben az istenverte fészekben, mikor Rómában Marcus Aurelius a császár, de az sem odahaza ül, hanem valahol a Garam mellett bolyong, s örökös a háború. De fordíthatnám a képet térben is máshova. Fel egy havasi faluba, vagy túl az Uralon, Indiánok, bárhova. Fordíthatom például most Berlinbe vagy Londonba. Álljunk meg képzeletben ott is egy forgalmas sarkon. Berlinben például a Potsdamer Platzon, Londonban a Piccadillyn: ma vagy tegnap. Ott is, mint mindenütt, egy összetett kép fogad. Ott is találkozhatunk a taligával és kocsival, az autókkal és forgalmi rendőrrel, templommal, bankkal, könyvesbolttal. Általában egy ugyanolyan természetű képet élhetünk meg ott is, legfeljebb egy minden elemében felfokozottabb iramú mozgásban. Különben a rokonság nyilvánvaló. Nem is lehet másként. Ugyanannak a művelődésnek a világában élünk. Az eltérések fejlődésbeli és megnyitási, nem pedig a megfelelés kizáró eltérések. S ami a leglényegesebb: korszerű és korszerűtlen, különben azonban azonos szerepű elemek vannak ott is együtt, mint mindenütt a jelen élénk tárukozásában.

Ugyanazok az elemek: amiket eloszthatok a gazdálkodás, a társadalom, az állam, az erkölcs, a tudomány, a vallás, a technika, a művészet, a bölcsélet körzetébe.

A különböző időből való elemek ilyen természetű együttléte ezer más téren megállapítható: könyvben, műalkotásban, tetteben. Allunk például a Piccadillyn vagy a Potsdamer Platzon. Egyszerre repülőgépek jelennek meg a tér fölött, bombavetőik s egy vagonrakomány bombát zúdítanak alá, s a következő pillanatban minden rom és láng.

Mi történt?

Korszerű és korszerűtlen elemek aktusa. A technikai tudás legfejlettebb és az emberi hajlamok legkezdetlegesebb elemei: a legmagasabb technika és a legalacsonyabb ösztön együtt, egymás mellett. Mint ahogy a világ egészében együtt, egymás mellett a legmagasabb gazdagság s a legvégzetesebb szegénység, a magas kultúra és a mély tudatlanság. Az élet valójában és tegnap is, szinte nem is egyéb, mint a korszerű és a korszerűtlen [ellentétek] közti feszültség (feszültség a gazdálkodás, a társadalom, az állam, az erkölcs, a vallás, a tudományok, a művészetek, a bölcsélet terén külön-külön és együttesen), amikor ez a feszültség hol türelmes és nyugodt, elaltatott, hol türelmetlen és robban, felzaklatott. De azután lecsendesedik ismét. Mindenesetre mozog tovább.

Valójában ezek a hevenyében ide idézett képek az ember által teremtett művelődésbeli világ látomását szeretnék sugalmazni. Mert két világ van: ez nyilvánvaló. S kettő azért, mert az egyik nem lehet üres, a másiknak meg hely kell: a kettő csak így egy és egységes. A természet világa: a levegővel, a hőmérsékletekkel, a növényi és állati sokféleséggel. A másik világ meg abból az egymástól eltanult magatartásokból áll, mint: termelés, építkezés, hadakozás, nyelv, öltözködés, bölcselkedés stb. stb., amiket mind az ember teremtett: a művelődés világa, amit hely és idő szerint ha rögzítünk, más és más képet, a művelődés más és más pillanatát kapom.

[...]

A nyelv, amelyen gondolataimat kifejezem, is igen távoli eredetű. Maguknak az írásjeleknek, amiket használok, több mint ötezer éves, változatos történetük van, míg elvándoroltak Egyiptomból a Sínai-félszigetre és Föniciába, Görögországba és Rómába, Nyugat-Európába és Pannóniába, ahol a magyarok elei ráakadtak. A jelek a finnugor nyelv egyik változatát fejezik ki, mely már minden további nélkül elárulja ázsiai származását, más nyelvekből való kölcsönzéseit, és a mély változásokat, melyek abból eredtek, hogy egy magára hagyott nép élt vele a kelet-európai történelem korántsem nyugodt sodrában.

[...]

Foglaljuk tehát össze, hogy minek tekintjük a művelődéstörténetet, miután anyagának természetét legfontosabb vonásaiban jellemeztük.

Tekintsük az ember által létrehozott egész környező világ történetének.

A művelődést tekintjük totális, mindent átítató, átható tevékenységnek. Így azután a művelődéstörténeti szemlélődés e totális tevékenység alakulásának, eredményeinek a szemlélete.

A művelődéstörténet ebben a felfogásban visszaállítja azt a megbontott egységet, amit az egyes tudományok szétszakítanak. Mig azonban ezek az egyes tudományok a maguk tartalmi kérdéseiknek, problémáiknak kifejtésével és továbbvitelével foglalkoznak, s így a művelődés munkáját részleteiben gyarapítják vagy visszafeljesztik, ahogy épp a szóban forgó művelődést teremtő csoport ereje bírja, addig a helyes és totális művelődéstörténet a művelődés egész munkájának felfakadását, alakulását szemléli, s ezeknek a folyamatát rekonstruálja feltételeiben, okai-ban, jelentséiben. Ezért munkafelülete a világtörténelem egész teljességében.

Ez a munka így ugyanúgy áll részletkutatásból, amikor az egyetemes művelődés egyes elemeinek alakulását kíséri figyelme, mint az egész kutatásból, amikor valamely történeti vagy akár Hintz-patika előtti pillanatot távlatából ragadja meg az egészet. A részletek kimerítő tisztázása nélkül természetesen semmiféle egész — összefoglalás sem lehetséges, ám: a valóság minden pillanatában, még ha olyan kihasított képben jelentkezik is, mint a Hintz-patika előtti — az egész, a totális gyűrűzik fel. A részlet a művelődéstörténetben sohasem csak speciális, sohasem áll csupán önnönmagában (ez a hibája az egyes tudományok által [irodalomtörténet stb.] adott műve'ödéstörténeteknek) — mert minden részleg csak az egészbe való beleszővődöttségében jelenik meg.

Így merül föl a művelődés elemeivel való kapcsolatban az összefüggés, az összefonódottság, az egymásbakapcsoltság, az egymásbaszővődöttség kérdése, problematikája.

Mit értünk ezek alatt?

Az előbbieket tulajdonképpen már utalnak rá, mondjuk meg azonban még világosabban.

A művelődéstörténeti összeszövődöttség alatt azt a művelődéstörténeti törvényszerűséget értjük, amikor valamely művelődéstörténeti képződmény, jelenség vagy elem az önmaga legsajátabb területéről a vonatkozások egész során át más művelődéstörténeti képződmények, jelenségek vagy elemek hasonló természetű szférájába megy át. Ezért például valamelyik képet vagy szobrot nemcsak azokban a vonatkozásaiban kell néznünk — ha művelődéstörténetileg akarjuk értékelni —, amikben ugyanazon művész vagy kor más képeivel vagy szobraival áll, hanem azokban a vonatkozásaiban is, ahogy az egyidejű és általános irodalom, vallás, társadalom, gazdaság stb. jelenségeivel összefügg.

Igy a helyes művelődéstörténeti vizsgálatban a művelődés eseményei, alakulatai pontosan abban az összefüggésben ábrázolandók, amelyekből eredetileg szövődtek. Ez a felfogás nem száll szembe a részletkutatással és specializálódással a művelődéstörténeten belül, csak épp gondosan számot vet azzal a totalitással, ami a mindenkori valóság. Ezért azután a helyes művelődéstörténet ugyanúgy a művészetek, mint az állam története, irodalom vagy vallás, technika és szellem, gazdaság és erkölcs története, miután a művelődés folyamatában minden egyes elem a művelődés alakulásának minden további elemével egybenőtt és összeforradt.

Ha azután keressük, hogy ebben a totális szempontú szemlélődésben melyik az a meghatározó, aminek elsőseget kölcsönözhetünk — ha valaki azt a kérdést vetné föl, hogy hát mégis mi a kutató talpa, és melyik az a pont, ahol a kutató mindig megveti a lábát, akár épületet, akár lelki magatartást szemlél a művelődés folyamatából —, erre azt válaszolhatjuk, hogy a legfontosabb mindenekelőtt a *társadalomegész*: az a csoport, akik *csinálják*.

Már csak azért is a társadalomegész a legfontosabb, mert az emberi művelődés különböző részletei nem azért szövődnek egybe, mert részdarabjai egy valahol szabadon lebegő szellemnek, hanem mert a művelődés minden részlete a mindig egészben jelentkező emberi élet, s ebben is bizonyos meghatározott embercsoport hol állásának, sorsának a kifejezése. Ezért mindig a társadalom irányából kell a művelődéstörténeti részt vagy egészt megközelíteni, miután csak a társadalomtörténeti folyamat elérésével ragadhatjuk meg azt az alapvető összefüggést, amihez szervesen hozzánőnek a művelődés egyes és összes megnyilvánulásai, objektivációi.

Próbáljuk meg azonban az előbbieket még közelebbről tisztázni, annál is inkább, mert ezáltal egyes művelődéstörténeti előadásunknak mintegy az általános tartalmi genezisést adjuk meg.

Hogy valamely, a történések összefüggésébe zárt művelődésbeli elemet vagy csoportot megközelítsünk, az első az elemmel vagy alakulattal egyidejű gazdálkodási forma megnevezése. Innen tovább ahhoz az egyidejű hatalom- és uralomforma elemzéséhez haladunk, ami a megnevezett gazdálkodási formához csatlakozik. A hatalom- és uralomforma alakítja ki a hadsereget, a bürokráciát, a közigazgatást. Hasonlóképp a gazdálkodás más oldalról és egyidejűleg messzemenően befolyásolja a család formáját. Ez viszont közvetlenül hat a nevelésre és az ember társas vonásainak kialakítására. A családforma határozza meg a szexualitást és az erotikát s ezzel az érzelemalakulás egész struktúráját. Innen azután már lehetséges a költészet, a líra stb. világába bejutni.

Vizsont: csak ez a felsorolás lépcsőzetes, mert — jöllehet a gazdaságból indulunk ki, a valóságban minden elem meghatározottsága kölcsönös, vagyis nemcsak meghatározott, de meghatározó is egyben, s talán épp ez az *interdependencia*, a kölcsönös függés elve az első, ha már ilyen első elv után érdeklődünk a történések sodrában. [...]

Ez az előadás akkor éri el a célját, ha egészével konkrétan válaszol arra a kérdésre, hogy hol állunk ma történelmi-társadalmi folyamatban, vagyis az emberré emelkedés folyamatában. Akkor éri el a célját, ha megmondja, hol állunk most tulajdonképpen művelődésileg, nem mint egyes nép vagy egyén, hanem mint emberiség. Erre akarunk felelni, mert szükségét érezzük annak, hogy a jelenlegi halatlannal összekuszált helyzetet tisztázzuk, s a helyzet értelme és jelentése felől orientálódjunk.

1941. február.

ÁLMOK CSÚCSA FELÉ

Kérdik: — Hazád még mindig szereted?

Válaszom: — Míg van bennem lehelet!

Am a haza számomra sose bálvány,

Vagy ki megfesse, nem akad akárhány.

Megvolt, midőn nem voltam még meg én,

És meglesz, amikor én nem leszek.

Szirmát kitáró virág ághegyén,

Csira, mely áttöri a rögöket.

Bölcső azoknak, akik megszületnek,

Kenyér, kemence, meleg és mesés.

Ha lehunyjuk szemünk, befogad, és

Örökkévaló ágya ő a testnek.

De mindez nem egyéb, csupán üres szó,

Simogató szellő egy tó fölött,

Villanás a századból, mely örök;

Mögöttünk maradó, előre látszó.

Őrizd a képeket, a hangokat

A helyen, hol megmaradni akarsz:

Síkon, hegyen, ligetben, házban — add

Tovább, mi volt a szép, mi volt a harc;

A jámborak egy fokkal alább szállnak.

Mint olajfűró tornyon: álom ég.

Fiatal szívek szívrepesve várnak:

Várják dalunk — az enyém, a tiéd:

Tied, ki százszor-járt ösvényeken

Jössz, itt vagy és lépted tovább megyen.

Vagy oly helyre teszed lábad, hova

Nem tette eddig senki még soha,

Nyomot hagysz, jelt vagy szobrot is talán még

Avagy nyilat, mutatni: itten száll ég

Felé, álmok csúcsa felé az út,

És hogy munkádnak gyümölcse beérik,

Csupán egy percnyi fáradságot kér, míg

Teljes lesz — még csak egy mozdulatot.

Ez a haza: az időben hívó szó,

A messzeségből messzeségbe hangzó.

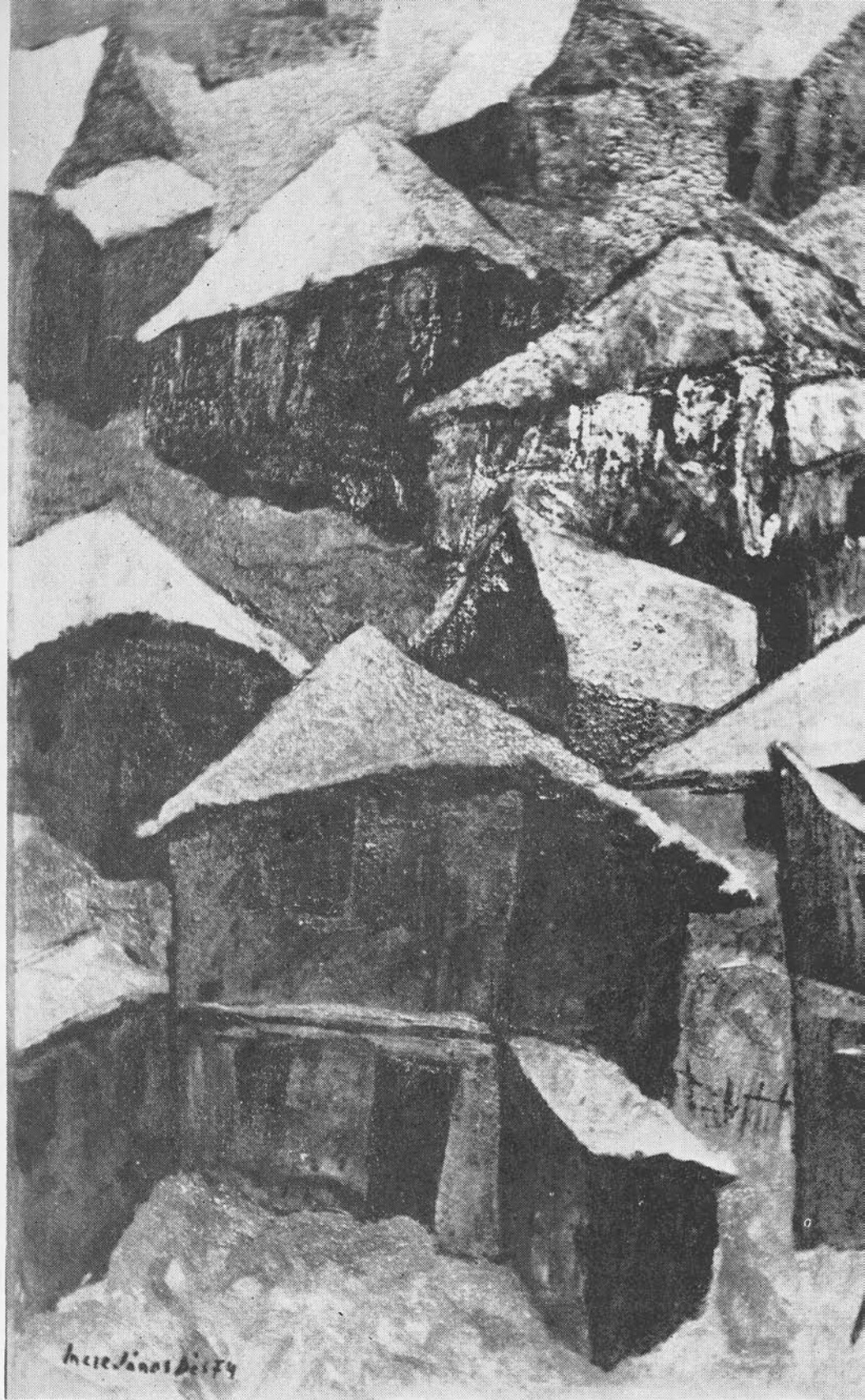
Legyen állandó a derű, a nap,

S nincs akadály, mely elébed akad.

Kérdik: — Hazád még mindig szereted?

Válaszom: — Míg van bennem lehelet!

SZILÁGYI DOMOKOS fordítása

Mercedes 1979

1. INCZE JANOS DES: ZÖLD HAZAK
2. PÁLL LAJOS: JULIUS

Turner, avagy a fény dramaturgiája

Turner vásznain a színek szinte kétségbeesett vergődése figyelhető meg; vad szenvedélyük a mélységben is hullámokat ver, s már kezdettől drámai a hatásuk. Ellentétben nagy elődje és „vetélytársa”, a Turner számára sohasem feledhető Claude Lorrain festészeivel, ahol a nap győzelmes ragyogása mindent kővé változtat, és ellentétben azzal, ahogyan Lorrain nyugodtan és elszántan visszatér egy földtörténetileg időtlen konstrukciókkal tele, napmitosz ihlette tündérvilágba — Turner mindig forrongó látnok marad, a színek elképzelhetetlenül nagy költője a maga korában. Már kezdettől megnyilvánuló hajlama a formák felnagyítására, túlméretezésére nem valami műviség vagy gyanús mimetizmus (vitára ingerlő magyarázóinak egyike, Kenneth Clark vádolja ezzel); nála minden csak ürügy a rendkívüli belső feszültség és konfrontáció legigényesebb megjelenítésére. Ugyancsak kezdettől jelen vannak művészetében a lorraini motívumok, s ezek élete végéig elkísérik minden változásán, tematikai és technikai megújulásán át — s nem nyereség nélkül. *Látogatás a sirnál* című, 1850-ben (tehát egy évvel halála előtt) festett, mitológiai tárgyú képe például, amely a Sychaeus örök nyughelye felé tartó Dido királynőt ábrázolja, teljesen igazolja fenti megállapításunkat. Turner azonban mindenekelőtt a színek tudósa, a színek értékének és jelentőségének alkímistája, s egyben jó ismerője saját látnoki adottságainak és a maga képességének, hogy színekbe öltöztesse a valóság drámáját. Palettájának kifogyhatatlanul sugárzó sárgája és aranya például mély átfogó és átváltoztató képességről tanúskodik; arról a képességről, hogy megragadja és bensőséges képbe foglalja a természet titkos rezdüléseit, vajúdását, fájdalmas vonaglását, hogy „megírja” a szüntelen mozgásban lévő anyag hőskölteményét. Nagyobb képein, de akvarelljein, rajzain is gyakran feltűnő kedvenc színe, az arany, az alig érezhető megcsillanástól a gazdag ragyogásig minden esetben jelképiséget hordoz: a finom összefüggéseket, a titokzatos felmagasztosulásokat, a lét drámáját szimbolizálja. Turner, aki éppolyan józan szemlélője a természetnek, mint később Cézanne, ugyanakkor éppolya lázálomszerű képekben gondolkodó romantikus is, mint Coleridge, és éppolyan lendületesen légies, éppolyan hajlamos a földöntúli lebegésre, mint Shelley — s mindez egy adag romantikus titanizmussal keveredik művészetében. Élénk és zaklatott tájképfestészetével az álom minden említett tartományát bejárja. Életműve egyetlen súlyos szimfóniátéma számtalan variációjának tűnik, amelyekben a színek hangörvényekké válnak, kiáltásokká és sikoltásokká az elemi erők dühöngésében, s amelyekben a vakító hóvihár vagy az éjben villódzó tűzijáték fényei kétségtelenül a külső és belső természet nagy megrázkódtatásaitól fenyegtetett törékeny emberi lény félelmét fejezik ki. Turner prometheizmusa, művészetének ez az ugyancsak romantikus vonása, szerves része lesz e drámaiságnak, mely olykor a paroxizmusig fokozódik, főképpen hóviháros, hajótöréses, forgószeles „tengeri” festményein. E képekben az ember, még ha reménytelenség veszi is körül vagy a tragikuma légköre burkolja be (lásd az 1805-ben kiállított *Hajótörés*, illetve *Rabszolgahajó* című képeket), nem szűnik meg nyugtalan, feszültséggel tele, küzdő lény lenni.

Turner fogékonynak bizonyul közvetlen festőtársa, Girtin tanítására, akárcsak a „klasszikus fenség” kitalálói, Cozens és William több technikai újítására; mely benyomást tesz rá a mesteri színészékű Lorrain és Poussin; tapasztalás-szűrőjén sorra átvándorolnak a nagy és kevésbé nagy hollandok, majd később a szigorúan didaktikus Canaletto és Guardi, akiknek apátságait és kastélyait szorgos kézzel másolja; közben járja az angliai tájakat, partokat, tengereket, személyesen éli át a vihart, az elemek háborgását, a halál közelségét; megmássza a kontinens szédítő hegycsúcsait, s megmártja magát Spoleto és a velencei lagúnák déli verőfényében; és ez az *écorché* víz rendkívüli mértékben kifejleszti benne a természet-érzékelést. Ruskin szerint — juttatta eszünkbe M. Brion — Turner „a fény és árnyék olyan magától értetődő egyszerűségével” állítja elének a sziklákat, mint egy nagy portréfestő az emberi arcot; s „képei előtt egy geológus előadás” tarthatna az erózióról. Turner, állapítja meg a francia esztétikus, ösztönösen, tapasztalati úton jut birtokába a természet ismeretének; rajzolás közben jön rá a sziklák keletkezésének módjára, miközben intenzíven átéli bolygónk titkos drámáját, a hegyek születését és pusztulását; s a Mer de Glace-nál készített vázlatai mély benyomást tesznek a

szemléltető tragikus mozgalmasságukkal. Minél alaposabb, minél tudományosabb ismeretekre tesz szert, látomásai annál élénkebbek, kötetlenebbek és tisztábbak, s ő annál hősiesebb kitartással küzd a színek meghódításáért. Behatolása a színek rejtelmeibe számára azt jelenti, hogy felfedezi az alkotának, szervesen romantikus temperamentumának, forrongó érzélemvilágának, átfogó és mély gondolkodásának legmegfelelőbb kifejezési eszközt. Mítosz és valóságot, hatalmas belső erőt és lényegfejtő képességet fedez fel a színekben — s ez megint csak serkentőleg hat vissza festészete látomásságára. Mint kortársa, John Constable (az első angol tájképfestő, akire felfigyeltek Párizsban), Turner is száz meg száz felhő-tanulmányt készít, hogy megragadja a szüntelenül változót, az elcsúszó, a pillanatokig tartót, magát az anyag mozgó képlekenységét. S bár ezek csak vázlatok, az egyetemes festészet mégsem ismer „igazibb”, tisztább, hívebb impressziót keltő felhőket, mint azok, amelyek oly megfoghatatlan lebegéssel úsznak egy-egy harmat-óceán fölött a British Museumban vagy a birminghami városi képtárban látható akvarelljein. Turner e csodálatos felhői, s még inkább azok, amelyek a *Hóvihar a tengeren* című képen torlódnak (hogy ne is szóljunk a Hannibál átkelését ábrázoló, ugyancsak hóviharos képéről), ezek az apokaliptikusan örvénylő, megsemmisítő delejességgel terhes felhők, melyek mintha az őskáoszról gomolyognának elő, olyan érzést keltenek az emberben, mint egy Coleridge-ballada vagy a Berlioz-féle *Faust elkárhozása*. Előszerepet a sárga szín iránt, amit kortársai oly gyakran kifogásoltak, egyfajta tragikus vizionarizmus jegye, amint Van Gogh esete is példázta. „Milyen szép a sárga!” — kiáltott fel egy ízben az arles-i lángoló ciprusok és napok festője; de milyen tragikusán, fenségesen szép a turneri sárga, a szédítő csillagok, a megválaszolhatatlan kérdések, az alpesi csúcsok fölött lebegő alkonyatok, a tenger fölött örvénylő hajnali felhők és a viharban magasba emelkedő víztölcsérek különös színe! Ez a sárga a dolgok gyökeréig világító fény színe, egy félig kihunytt napból sugárzó fényé, amely egy rejtélyes és zavarbaejtő, tragikus világra süt. Lorrain képein a sárga rendszerint bársonyos, és mintegy aranybevonatot permetez a fákra, oszlop-sorokra, legendabeli alakokra, az elragadtatás szférájába emelve őket; — a sárga tehát ott inkább csak máz, itt viszont atmoszférateremtő és jelentéshordozó *alapszín*. Turner, a táj demiurgosza, a kövek porásából, a fák húsából, az emberek ruházatából, a hajnalok ködéből, a lángok villódzásából árasztja a maga sárgáit, a kénsárgát, a citromsárgát, a halvány narancssárgát, a tompa vagy csillogó, tömör vagy fátyolosan áttszós, mindig váratlan árnyalatokba forduló sárgákat. Olykor ellenpontozó szerepet ad kedvenc színének; a Hannibál átkelését ábrázoló kép megvakult napja, például épp sárgája miatt válik jellegzetesen egy kálváriajárársra letűző égítésté; a *Staffe-sziget*, *Fingal barlangja* sötét tengere fölött pislákoló nap ugyancsak sárgájával erősíti fel a kimerék járta ossziáni táj nyugtalan hangulatát; a *parlament* egésze vérvörös lobogása sárgán gomolygó felhőkre vetül (ez még jobban megfigyelhető a képhez egy esztendővel előbb készített akvarell-tanulmányon); a *Petworthi enteriőr* sárgája — a kép középtengelyében ragyogó furcsa, opális sárgától eltérően — egyfajta páras, növényi szín, amely egy látomásokkal tele világot rajzol elénk; a *Hero és Leander búcsúja* különösen sárgálló, a halál előérzetét derengető fénye pedig az alakok tragikus magányát hangsúlyozza. Ugyanezt sugallja a már említett *Hajótörés* mindenben előmlő sárgája is, mely mint valami könyörtelen reflektor fénye vetül a romlás és a pusztulás képeire, a hajótöröttek borkájára, a két mentőcsónakban ülők emberfeletti erőfeszítésének látványára, és a „mi fog történni” — dermesztő kérdésért fogalmaztatja meg a kép szemléltőjével. Turner határozottan elutasítja a korában divatos, majd akadémiai kánonok köntösébe öltöző szentimentalizmust, s szinte egy évszázaddal mozdítja előre a festészet formanyelvének fejlődését. Kedvenc sárgája kiindulópontja és egyben koronája egész művészetének; a vallomás színe, a lélek mélyrétegeibe világító szín, mely mintha valósággal arra „született” volna, hogy megjelenítse Aloysius Bertrand képzelmeit a *Gaspard de la nuit*-ből vagy a *Maldoror énekei* óceánviharzását. Legtöbb magyarázóját meghökkeníti a sárgái keltette impressziók sokfélesége, melyek végül is mindig valami rejtelmesen, ám annál megrázóbban érzékeltetett félelemre utalnak. Mayoux például, az angol festészettel foglalkozó pontos és megbízható könyvében egy pillanatilag elidőzik a művész *Napkelte tengeri szörnyel* című fantasztikus képénél, és anélkül, hogy visszaélné a pszichoanalitikus módszerrel (mint Jack Lindsay, művészünk egyik jelentős életrajzírója), megállapítja: „és itt van végül a *Sunrise with a Sea-Monster*, amelyen most már jelentkeznie kell az obszesszió megvallásának. Turner szörnye a mélységek halfeji Leviathánja; két roppant szeme a napkelte kénsárga színében ég” (kiemelés tőlem — V. N.). E megvallás-szükséget magam is éreztem a Temze-part egyik múzeumában. Messziről és felületesen nézve, a kép nyugodt, pihentető, „sárga szimfóniának” tűnik, de megfelelő távolságból és alaposan szemügyre véve a tengeri rémlátás egyszerre iszonyatos lesz; a sárga az őskáoszt, a teremtetés kínját

látszik jelezni, talán az egész képen előmlő kénszínű pára és fény alig észrevehető örvénylése miatt; a tengerhez-kötöttség lázálomszerű érzése fogja el a szemlélőt, oly elevenen, mintha panoráma-moziban ülne, s oly hihetetlen élményben részesíti, hogy alig tud elszakadni a képtől — és még akkor is vissza-visszafordul, s keze szinte önkéntelenül mozdul, hogy elhajtsa a kódót a szeme elől.

Turner gazdag életművében természetesen vannak derűs, tündéri hangulatú képek is, s ezeken a sárga sokféle árnyalata nyilván már más szerepet, más esztétikai funkciót kap. Ezt igazolja akvarelljei szinte végtelen sorának sok-sok darabja, amelyeken hol virtuóz varázslónak, hol álmodó költőnek mutatkozik, s amelyek, mint a legkülönbözőbb lelkiállapotok gyors, ideges, spontán kivetítései és felvázolásai, felbecsülhetetlen értékű művészi testamentum gyanánt maradtak ránk. Nincs szándékomban kimeríteni a kimeríthetlent, Turner művészetének kromatikai problémáit (s amikor ezt kimeríthetetlennek mondom, életműve bonyolult és szerteágazó jelentéstartalmaira gondolok elsősorban), oly módon, hogy a feladatot egyetlen elem „letárgyalására” egyszerűsítsem; a sárga színnel csak azért foglalkoztam bővebben, mert festészetének közvetlen tanulmányozása során arra véltem rájönni, hogy ez kulcsfontosságú elem mind egyes művei struktúrájának, mind festői egyénisége fejlődésének a megértésében. Egyébként a kérdés jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ő maga milyen megkülönböztetett figyelmet szentel neki — amint ezt a Tate Gallery-ben kiállított színdiagrammaiból, teoretikus megközelítésben pedig a Goethe színelméletéhez fűzött megjegyzéseiből láthatjuk, amely utóbbiakban Turner örömmel fedez fel egy sereg összhangzást a maga meglátásai és a nagy német költő tételei között.

Turner egyike azoknak a koloristáknak (ha ugyan nem ő az egyetlen), akiket az az őszinte ambíció fűt, hogy vásznaikon újrateremtsék az északi fény csodáját; hogy a színek egyszerű és finom felrakásával bemutassák a tünemény már szinte irreális nagyszerűségét, együttől látásának tisztító élményét is sugallva. Művésztünk, a fény dramaturgja, mélyen átérzi annak a szükségét, hogy a fény visszanyerje vásznain a maga szabadságát — és hiszi is, hogy ez lehetséges. Mikor a valóságot átülteti az álom mélyebb rétegeibe, tulajdonképpen az álmot emeli a valóság rangjára; és mikor elsuhanó hangulatoknak vagy érzéseknek ad örök életet ecsetjével, még ma sem ismert módon rakva fel a színeket — Turner, az *impressziók látnoka*, alárendeli érzékenységét annak a gyötrelmes igyekezetnek, hogy kiszabadítsa a fényt a színek börtönéből, s visszaadja erejét, lendületét, frissességét, értékét, egyszerűen igazságát. Oriási pannókat készít, melyeken együtt látjuk a megrajzolt és megfestett, a valóságos és a képzelt világot; irigylésreméltó belső szabadsággal alkot mitológiai és történelmi ihletű tájképeket, melyek teljes mértékben mentesek a műfajnak tulajdonított sablonosságtól (Baudelaire ítélete az 1846-os Szalonról írott soraiban); s mindezekkel a szín misztériumát próbálja megfejteni. Látomásainak drámaisága mindig összecseng e kutatómunka drámaiságával. Turner sohasem folyamodik kényelmes, előre kidolgozott megoldásokhoz, és 1830 után egyre határozottabban halad a színek elvonatkoztatásának útján, ami egy szakasz lezárását s egy újabb megnyitását jelenti nem csupán az ő művészete, hanem az egyetemes festészt fejlődésében is. Már sokszor megvitatták, de még mindig nem elég alaposan, Turner szerepét az impresszionizmus létrejöttében. Ruskin kivételével az angol kritikusok és művészettörténészek elég későn foglaltak állást a kérdésben, a részrehajló és konzervatív franciák pedig inkább John Constable érdemeit méltatták. Maguk a festők azonban, az impresszionizmus legjelesebb képviselői, Renoir, Pissarro, Sisley, Monet és mások, Coutts Lindsay-hez intézett levelükben — miután kifejtik, hogy céljuk „a mozgó formák és a tünekeny fényjelenségek megragadása” — szükségét érzik annak, hogy egyszerű szavakkal megvallják: e tekintetben mindnyájukat megelőzte „az angol iskola egyik nagy mestere, a jeles Turner”. Később a neoimpresszionista Paul Signac jelenti ki, hogy a színek tudós felbontásának és újra-összerakásának az ún. poentilizmusnak első atyamestere Turner (egyébként az angol *stippling* szó értelme ugyanaz, mint amit a poentilizmus jelent). De a legdöntőbb érvet Turner festészetének úttörő volta és modernisége mellett az amerikai O. N. Rood hozza fel, aki a tudományos színelméletről írt könyvében, Paul Signac fent idézett megállapítására támaszkodva, az angol festőt úgy értékeli, mint az árnyalatok, az *áttűnések* technikájának kiváló művelőjét.

Turner e hajlama a színek elemzésére, amely egy alkímista megszállottságához hasonló, alkataból és egyéniségéből, tehetsége minőségéből fakadó jellemvonás, belülről jön, s nem valamilyen divathoz való alkalmazkodás szándékából — amire a British Museum metszetgyűjteményében őrzött, meghökkentően nagyszámú (tizenkilencezer!) vázlata és rajza szolgált meggyőző bizonyosságot. Figyelemre méltó, hogy még perspektíva-tanulmányain is főleg a fény s az árnyék hatásait kutatja

(jellemző ebből a szempontból például egy dór frízt ábrázoló rajza s egy akvarellje, melyen két, vízzel töltött üveggömb látszik). E vázlatok a szorgos kísérletező műhelyébe nyújtanak bepillantást, aki fáradhatatlanul tanulmányozza a megvilágítás és a ritmus, az arányok, az ellentétek s az árnyalatok megjelenítésének különféle módjait. Mindez a valóság mély, cselekvő átélésével párosulva szárnyakat ad művésznünk határtalan képzeletének, amely nem valamilyen értelmetlen fantázia-világba transzponálja a látható világ futó benyomásait, hanem a dolgok örök természetében rejlő lényeket próbálja kihámozni belőlük. Még akvarelljein sem enged a könnyedség, a tiszta spontaneitás kísértésének, pedig ez hagyományos a szóban forgó műfajban; ő ebben is újító forradalmár, aki merészen szakít az előzetes cezurravázlat kánonjával, s a képet mindjárt a színek felrakásával kezdi. Első olaszországi útján, 1819-ben és utána festett akvarelljein — például a velencei *Kilátás keletre hajnalban Giudecca felől*, illetve az 1840-es évekből való, páratlanul szép *Házak a tóparton* címűeken — igen finoman lavírozott, tiszta színek figyelhetők meg, melyeknek képalkotásában szervesen és jelentős mértékben részt vesznek a fehéren maradt foltok s a vízen tükröződő fény hatását hangsúlyozó, alig észrevehető ecsetnyél- és körömkaparások. Szemünkben a legmodernebbnek tűnő, *Hajók a tengeren* című akvarelljén a festői egyszerűsítés, elvonatkoztatás a legmeglepőbb: két légies folt bontakozik ki a kép közepén sejthető vízszintes vonal, a tenger szintje mentén; egyszerű fekete tussal és világos vörössel festett foltok, melyek szimmetrikusan rajzolódnak az égre és vetülnek a tengerre, s áttetsző egységgé szervezik és áolszerű mélységgel töltik el az egész kompozíciót.

Ugyanez az átlényegítő erő ragyog életművének másik részében, az olajképeken is. Rendkívül tanulságos e tekintetben Paul Signac elemzése, melynek során összeveti a *Norham-kastély* utolsó, 1835-ben készített változatát a húsz évvel korábbi elsővel, s kimutatja, hogyan tűnik el az elsőre jellemző részletező deskriptivizmus és hogyan adja át helyét a tiszta, sugallatos festőiségnek: „...nagy sárga folt az égen, mely tökéletes árnyalatokban olvad át a szélső részeken uralkodó lilába. Középen bizonytalan kékes folt — a kastély és tükörképe a vízen, mindenféle építészeti részletezettség nélkül. Balra apró bíborvörös petty, mely narancssárgába megy át, s nem jelöl semmilyen meghatározott tárgyat, legfennebb egy beszüremkedő ibolyás árnyalat sejteti a tetőt. Jobbra sárga és ibolyás árnyalatok, a víz közepén pedig vörös folt, a nap tükörképe.“

Turner életpályája tüneményesen felfelé ívelő spirális, melynek utolsóelőtti szakasza a sárga értékének felfedezése; ez után éli át — s ezt mondhatjuk pályája csúcának — a kozmikus fehérség, a színek szintézise, a végső igazság, a fény érintésének, sőt szinte megragadásának élményét. Utolsó néhány éve egyetlen nagy drámának, a fény felszabadításának egyre szenvedélyesebb viharzása. Olajképein és akvarelljein egyre inkább eluralkodik a tragikus látnokiség; a *Fény és szín* (1840), az *Angyal a napban* (1846), sőt már az 1830-as *Lőről lebukó csontváz* is a színek végső feloldódását mutatja egy mindent átfogó, kísértetiesen foszforeszkáló és örvénylő kozmikus ragyogásban, a fényben, mely valósággal felszívja lényünket a végtelen térbe. S miközben egyre elvontabb látomásokat jelenít meg és egyre inkább feloldja a formákat, hogy egyre többet fejezhessen ki — a fény felszabadításáért küzdő festő önmagát szabadítja fel és emeli a megdicsőülés titkos, már szinte láthatatlan magaslatára. Itt éri utol egy decemberi reggelen a sötétség szárnyacsapása; a napba nézve leheli ki a lelket.

Veress Zoltán fordítása

LUNACSARSZKIJ MEJERHOLDRÓL

Két valóban testvéri centenárium egymás szomszédságában. Az idén van száz éve Vszevolod Mejerhold születésének, 1975-ben a Lunacsarszkijének. Ezen az idei évfordulón inkább, mint valaha, kitűnt, hogy Mejerhold a huszadik század színpadi forradalmainak tragikus sorsú és dicsőséges, nagyhatású előfutára.

„Külföldi tartózkodásom során több alkalommal is elbeszélgettem német meg orosz színházi kérdésekről a legkülönbébb emberekkel, közöttük nagy színházak direktoraival, a színész-szakszervezet elnökével és másokkal. Rendkívül érdekesnek találtam, hogy művészi és politikai állásfoglalástól teljesen függetlenül, kivétel nélkül mindnyájan óriási érdeklődést mutattak Mejerhold színháza iránt” — írta Anatol Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos 1926-ban, egy külföldi utazása után, az *Izvesztijában*. Az a terv, hogy az akkori német—szovjet kultúrcsere-egyezmény keretében Mejerhold színháza Berlinbe látogasson, s Reinhardt társulata Lenin-grádban vendégszerepeljen, meghiúsult. Így Mejerhold európai hírnevét nem támaszthatta alá közvetlen élmény, de példája még így is kétségtelenül hatékony kovásza volt az egész európai színjátszás újjászületésének.

Élete sokszorosan tragikusnak bizonyult. Hiszen a színházi rendező munkája a filmrendezőétől eltérően csak írásos nyomokat és mozdulatlan fényképeket hagyhat maga után, teljesítményét éppen olyan nehéz írott szóval vagy akár élő beszédben jellemezni, mint munkatársaiét, a színészekét. De még így is több évtizednek kellett eltelnie 1942-ben bekövetkezett halála után ahhoz, hogy hagyatéka, amennyire csak lehetséges, ismét nemcsak ismertté, hanem élővé váljon. A centenárium a világsajtó tanúsága szerint olyan eseménnyé vált, amely messze túlhaladja a színház szakmai kérdéseit, és közvetlenül kapcsolódik a modern kultúra nagy és még megoldatlan problémáihoz. Ez is egyik formája, talán a legmeggyőzőbb formája egy művész halhatatlanságának.

Lunacsarszkij 1875-ben született, és mint a Szovjetunió Spanyolországba ki-nevezett nagykövete, útban állomáshelye felé, 1933-ban halt meg Mentonban. 1917-től, az októberi forradalom első napjától 1929-ig a közoktatásügyi népbiztosság vezetője volt, s ebben a minőségében talán az első olyan jelentékeny író és gondolkodó, aki egészében sikeresen — bár megpróbáltatásoktól és vívódásoktól nem mentesen — kísérelte meg, hogy az előszót és az írást a hatékony történelmi cselekvés eszközkévé tegye. Ezek a nagy szavak csak azért nem konganak üresen Lunacsarszkij esetében, mert aranyfedezték egy egész élet, s ebben az életben a drámaíró, a költő, az esztéta, a kritikus, a színházi, zenei szakember, a képzőművészetek, az akkori új filmművészet teoretikusa, a pedagógus és a forradalmár példás egységben jelenkezik.

Akár Mejerholdé — akit, amint az itt következő néhány rövid írásból is kiténik, Lunacsarszkij őszintén becsült, és szükség esetén keményen bírált, de tőle feltehetően minden esetben és mindenkor védett és segített —, Lunacsarszkij síron túli sorsa is paradoxális.

A szó szoros értelmében áttekinthetetlen irodalmi hagyatéka csaknem harminc éven át megközelíthetetlen volt. 1938 és 1958 között egyetlen könyvének újabb kiadása, egyetlen gyűjteményes kötete sem jelent meg. Ettől kezdve írásai fokozódó ütemben hozzáférhetővé válnak mind gazdagabb válogatásban, egyes területeken immár a megközelítő teljesség szándékával, szétágazó érdeklődésének minden területéről.

Lunacsarszkiinak ez az újrafelfedezése nem mentes a kockázatoktól. Könyveinek újrakiadása előtt egymásnak ellentmondó mítoszok tárgya és nemritkán áldozata volt (Lunacsarszkij a sorozatosan visszaeső bűnös következetességével védte a dekadenciát, barátja volt a formalistáknak, eltért Lenin útmutatásaitól, ezzel szemben nagy érdeme, hogy védte az avantgarde-ot, hogy nagy megértést tanúsított minden formai kísérletezés iránt; nem véletlenek hibái, hiszen már az 1905-ös forradalom bukása után az empirionisták hatása alá került, az „istenkeresők“, „isten-építők“ társaságához tartozott; esztétikájában a pozitivizmust követte, és érdeme, hogy mentes volt minden dogmatikus egyoldalúságtól stb., stb.). Sokáig folytathatnám az egymással felelő és egymásnak homlokegyenest ellentmondó értékelések felsorolását, amelyek nem tűntek el az újraéledő és gazdagodó Lunacsarszkij-irodalom mai áradatában sem.

A vitatkozó felsorolás helyett hadd közöljem e helyen a még le nem zárt Lunacsarszkij-pör néhány meggyőző dokumentumát, néhány, a forradalom után keletkezett rövid írást, amelyben Mejerhold iránti nagyrabecsülése, a nagy rendező munkáját támogató állásfoglalása és tettei jelentkeznek azoknak a kritikai állásfoglalásoknak a társaságában, amelyek alkalmasak arra, hogy Lunacsarszkij esztétikai „modernizmusát“ és „konzervatívizmusát“ a maguk ésszerű összefüggésében érzékeltessék.

Bevezetésül még talán annyit, hogy amint ez 1906-ban keletkezett, *A művészetről és a forradalomról* című tanulmányából félreérthetetlenül kitűnik, Lunacsarszkij egyértelműen elítélte az abban az időben Komiszarszavszkaja szimbolista irányzatú színházában dolgozó Mejerholdot, mivel a tehetséges rendező maga is a stilizálás hamis útjára tévedt, és ebben az irányban ragadta magával a színház igazgatóját, Komiszarszavszkáját is.

A forradalom után Lunacsarszkij magatartása Mejerholddal a nagy tehetség iránti vonzalom és barátság mellett példája annak, hogyan igyekezett a közoktatásügyi népbiztos minden érteket megmenteni, s minden művészi erőt — még azt is, amely ellentmondott az ő ízlésének és személyes vonzalmainak — egy nagy ügy, a forradalmi népnevelés szolgálatába állítani.

Csehi Gyula

EGY KOMMUNISTA ELŐADÁS

Majakovszkij a „Buffó-misztérium“-ot 1918-ban írta. Lunacsarszkij valószínűleg jelen volt O. M. Brik lakásán, amikor a költő felolvasta új művét barátainak. A közoktatásügyi népbiztos támogatta a darab előadását, annak ellenére, hogy a Majakovszkij vallotta futurista elvek s a rendező Mejerhold színpadi felfogása távol állott ízlésétől és esztétikai eszményeitől. Lunacsarszkij rövid jegyzete (amelyet, mint a másik két itt következő szöveget, színháztudományi munkái és színikritikái 1959-ben megjelent kétkötetes válogatása nyomán közlünk) a *Petrogradszkaja Pravda* 1918. november 5-i számában jelent meg.

Bármennyire törekednek az egyes színházak arra, hogy a legjobb darabokat válasszák ünnepi előadásaikhoz, az emberiség régi kincstárában nem találunk olyanokat, amelyek teljesen megfelelnek az új követelményeknek. Természetesen pompás dolog, hogy megtekinthetjük Romain Rolland *A Bastille bevétele* című drámáját; többé-kevésbé egyezik hangulatukkal a *Wilhelm Tell*, mind eredeti, szílleri formájában, mind abban, amelyet Rossini zenéje világít meg. Számos más előadásra is sor kerül (Ibsentől a *Brand*, Galsworthy *Harca* stb.). Mindez igen jó. De úgy vélem, hogy a forradalmunk hatására keletkezett egyetlen darab, amely éppen ezért magán viseli

annak lendületes, merész, optimista, kihívó pecsétjét — Majakovszkij *Buffó-misztériuma*.

Természetesen nem szavatolhatok sikeréért, csak a szerző felolvasásában hallgattam meg, majd magam is elolvastam. Mint irodalmi mű igen eredeti, hatásos és szép. De hogy a rendezés mit tud belőle kihozni, nem tudhatom. Nagyon félek attól, hogy ezzel az előadással a futurista művészek ezer hibát találnak elkövetni.

De van a futurizmusnak egy gyönyörű vonása: fiatal és merész irányzat. S minthogy legjobb képviselői közelednek a forradalomhoz, másoknál könnyebben válhatnak vörös kultúránk hirdetőivé.

Ugyanakkor azonban folytatói a régi világ bizonyos fokú esztétikai túlfeszített-ségének is, hajlamosak a hókusz-pókusokra, vadásszák a szokatlan és meg-hökkentő hatásokat.

Ha a *Buffó-misztérium*ot úgy adják elő, hogy mindenféle extravaganciával fűszerezik, akkor a régi világ ellen gyűlölettel forduló tartalmát formája érthe-telenné teszi az új világ számára.

Pedig maga a szöveg közérthető, egye-nesen a dolgozó ember, a vöröskatona, a szegényparasztság képviselőjének szí-véhez szól. A munkásosztály vidám, jel-képes utazása ez a poklon és a paradi-csomon át az ígért földje felé a forra-dalmi vízőzön után, miközben fokozato-san megszabadul elősdijeitől, és kitűnik, hogy az ígért földje nem más, mint bü-nös földünk, amelyet tisztára mosott a forradalmi áradat, és ahol minden „tárgy elvtárs” türelmetlenül várja testvérét, a dolgozó embert. A darab nyelvezete éles, ízes, zengő, úgyhogy szinte lépésről lé-

pésre találkozunk benne olyan kifejezé-sekkel, melyek szállóigévé válhatnak.

Tiszta szívből kívánok sikert ennek a fiatal, majdnem kamaszos, de oly őszin-te, zajos, diadalmas, feltétlenül demok-ratikussá és forradalmi darabnak. Tiszta szívből kívánom, hogy A Zenedráma és Népművelődés Termében minél többen legyenek jelen a mi igazi, munkás, vö-rösharcos, paraszti közösségünk soraiból.

Ha kissé félek is a futurista művészek virtuózkodásaitól, bizom abban, hogy Majakovszkij költészetének friss, magá-val ragadó áradata elsodor minden túl-ságosan új lomot, amely éppen olyan ár-talmas, mint a régi lom, és a maga köz-vetlenségében jelenik meg a közönség színe előtt.

Mindenesetre az ünnepi estén bará-taimmal együtt magam is ott leszek az előadáson.

Lehet, hogy a gyermek félresiklik, de nekünk mégis kedves, hiszen annak a forradalomnak a szülőtte, amelyet mind-nyáján édesanyánknak tekintünk.

RSZFSZ SZÍNHÁZ — MEJERHOLD ELVTÁRSNAK

Felelet helyett egy kérdőívre

A nyilvánosságnak szánt beharangozóban, amely egyben félreérthetetlen ki-állás volt a darab, a költő és a rendező mellett, Lunacsarszkij nem hallgatta el, de hangfogóval közölte — fenntartásait. A *Buffó-misztérium* moszkvai előadása után, amelyre 1921. május elsején került sor, a Mejerholdhoz intézett levél nemcsak rész-lesebb, hanem élesebb is. Még világosabban kirajzolódnak azok az esztétikai és művészetszociológiai nézeteltérések, amelyek Lunacsarszkijt sohasem állították ugyan szembe az orosz modernizmus forradalom utáni képviselőivel, de mindig félre-érthetetlenül elválasztották tőlük.

Szeretném röviden kifejteni vélemé-nyemet a *Buffó-misztérium*ról. Megírá-sakor az első kommunista színdarabnak neveztem, s erélyesen igyekeztem elő-adatni Péterváron. Ma már nem egyet-len darabunk, de továbbra is fontos je-lensége a születő új színháznak.

Az alapötlet kitűnő, rengeteg benne a rendkívül érdekes részlet, jól hangzó afo-rizma, csillogó mondás, de az egész mű retorikus. A komikum inkább érvénye-sül, de ott, ahol pátoszra van szükség, megjelenik az „ékekszólás”, amelyről már Verlaine megmondta, hogy ki kell tekerni a nyakát — vagyis az a terjen-gős retorika, amelyet nem fűt a belső tűz. Ez különösen a jövő emberének megjelenésekor érezhető. Amikor maga Majakovszkij játszotta a szerepet, rend-kívüli adottságai valamennyire gátolták a felismerést, hogy a jövő emberének beszéde üres és túlfeszített. Tegnap en-gem azonban erősen zavart és teljes egészében osztottam a Narkomprosz-kolégium tagjának, Cserljuncsakevics elv-

társnak a véleményét, aki szerint ez a jelenet otrombaságával nagymértékben ront az összbenomáson. Valójában a jövő emberének a szavai a hegyi beszéd szerepét kellene hogy betöltsék, de itt a nagyotmondás keveredik szavaiban va-lamilyen hulgán-romantikával...

Ha kevésbé feltűnően kellemetlen is, de tartalmi hatásában annál súlyosabb vonás: a proletár típusok bizonyos egy-hangúsága. Lehetséges, hogy így akar-ták érzékeltetni e típus tömegjellegét, de az eredmény az, hogy csak járnak-kel-nek az egész világban és a világon kívül is; ragyogó alakokkal találkoznak — ők maguk azonban nem ragyognak, s min-den, amit mondanak, csak retorika, nem jobb és nem rosszabb retorika a legtöbb proletkult költőénél.

Igen, tapasztalatból tudom, hogy mi-lyen nehéz a proletariátust ábrázolni, s ezért nem ítélem el Majakovszkijt, hogy nála a proletariátus vonásai elmosódnak. De nekünk, új írónak minden erővel azon kellene lennünk, hogy éppen úgy

egyenítsük őket, ahogyan ellenségeinket egyenítjük, ahogyan például kitűnően egyenített a mensevik.

Végezetül, és ebben ismét csak egyet-értek Cserljuncsakevics elvtárs véleményével, egyáltalán nem a kommunizmus, hanem a legvalószínűbb huligano-futurizmus, amiből Majakovszkijban még rengeteg van, nyilvánul meg a halott orosz-
lán — Tolsztoj vagy éppenséggel Rousseau — megrugdosásában.

En legalábbis így érzem. Márpedig a kommunisták mélységesen tisztelik elő-deiket — Tolsztoj és Rousseau pedig sok tekintetben az. A művelt kommunisták az ilyen rugdosódást a szentségtöréssel határosnak tekintik. Tudjuk, mi a szentségtörés, és ha valaki Marxot rugdosná, nem tűrnék. A futuristák nem ismerik a kegyeletet. Tele vannak nem is egészséges, hanem egyenesen hiper-egészséges irigységgel minden dicsóság iránt. Innen erednek a kirohanások. Ez is afféle félelem, amely szememben kiütés volt és marad a Misztérium testén.

Igen rossz a finálé. Rettenatosan bőbeszédű és híg. A művész könnyen felkúszik a páholyba, de az a rendkívül hosszú és nem egészen normális beszéd a földről, amelyet lát, egyáltalán nem különbözteti meg az ógórög színház vagy Racine azon hírnökeitől, akik hosszasan elemzik azt, amit a néző látni szeretne. Amikor pedig a szomszéd páholy megte-lik szovjet kisasszonyokkal, a közönség egészen zavarba jön. Minden, amit hall, érthetetlen és kellemetlen. Többen is megkérdezték tőlem, miért mondják a munkások a kisasszonyoknak: „Mi meg-teremtünk benneteket, ti pedig táplálni fogtok minket” — a jövő milyen vonását akarta a szerző érzékelteni ezzel? Nekem pedig magyarázatni kellett, hogy azok nem kisasszonyok, hanem „tár-gyak”, és hogy azt mondják... Ezen ja-vítani kell. Igazi előadással kell tenni. A színház itt eltűnik, és csak két em-bercsoportot látunk, akik eléggé unalmas dolgokat mondanak, noha ragyogni sze-

retnének, és az új országot akarják jel-lemezni. Semmilyen új országot nem lá-tunk, még nyoma sincs ilyesminek. A mi régi-új Internacionálénk Majakovszkij új szövegével sem mentheti meg a hely-zetet, és a darab bizony elég lehango-lóan végződik. A szerző itt azt a hibát követte el, hogy szónokló alakokat állí-tott be mozgalmas zárójelenet helyett. És a rendező ezt még fokozta azzal, hogy a tárgyak felvonulását sem mutatta be, a zaj és a mennydörgés zenéjét sem, amely a munka és a munkának felkínál-kozó anyag egyesülését kellene hogy ki-sérje.

Azt is meg kell jegyeznem, hogy a zene szánalmas. Lehetetlen a *Traviatá*-ból vett motívumokat, általában vala-milyen triviális café-chantant-zene fosz-lányait hallgatni Majakovszkij egészében sajátos és választékos művészete és az eredeti, újszerű rendezés mellett. Fel-tétlenül új zene szükséges, különben a szakadás a szöveg és rendezés újszerű lendülete és a zene frivolitása között le-szüllyeszi az egészet a legközönségesebb revü színvonalára, némileg alatta is ma-rad azon revűknek, amelyeket — elhi-hetik nekem — nagy költséggel és a Majakovszkijnál nem kevésbé fényűző fantáziával mutatnak be a párizsi nagy-bulvárok café-chantant-jaiban...

Egészében az előadás érdekes benyo-mást kelt. Sok a merészség a rendezés-ben. Igen tetszik a kétszer megismételt emeletes színpadkép. Sok a kommunista elem. Sok a lelkesítő mozzanat és a jó értelemben vett komikum. Egészében mégiscsak az évad egyik legjobb elő-adása, s ne vegye rossz néven A. J. Tai-rov, ha a *Buffó-misztérium* előadását, minden hiányosságával, tiszteii többre értékelem, mint az ő egészen félresike-rült *Rómeó és Júliá*ját.

De nagyon sok még a hiba, sok még az összehangolatlanság, úgyszólván még félig a tojáshéjban vagyunk. Igyekez-zünk kibújni belőle.

MÉG EGYSZER MEJERHOLD SZÍNHÁZARÓL

Ez a cikk, amely 1926. április 22-én jelent meg a *Vecsernaja Moszkva* című lapban, valóságos összefoglalása Lunacsarszkij Mejerhold művészetével foglalkozó, számos írásának. Nem happy-ending ez, hanem a nehéz küzdelmekben kialakult bajtársi egység megállapítása és az ahhoz vezető út felidézése.

A szövegben említett *Felszarvazott* Crommelynck belga szerző *Le cocu magni-fique* című darabja. A *Kína, kiált!* című darab szerzője Taraszov-Rogyionov. A „Buta frázis: mindig vissza és megint vissza...” arra céloz, hogy az új színház irányulása körül zajló éles és szenvedélyes viták során Lunacsarszkij meghirdette a „Vissza Osztrovszkijhoz” jelszavát, vagyis a kritikai realizmus eszközeinek fo-kozottabb hasznosítását nem a kísérletező színpadok helyett, hanem azok mellett.

Mejerhold színháza kétségtelenül nemcsak országos, hanem bizonyos vonatkozásokban egyetemes jelentőségre tett szert. Vszevolod Emiljevics Mejerholdot mindig kiemelkedő rendezői tehetségű, hatalmas képességekkel és képzelőerővel rendelkező s emellett rendkívül sokoldalú, hajlékony, az idő alakította körülmények gyors megértésére képes embernek ismertem, aki nemcsak aláveti magát a körülményeknek, hanem őket tükröző és értelmező válaszokat is ad.

A forradalom után Péterváron újult fel ismeretségem Mejerholddal, aki a volt Alekszandrinszkij színházban dolgozott. A volt császári színházak művészeinek abból az első csoportjából, amely a színészvilág bojkottja idején kijelentette, hogy ha a szovjet hatalom képviselői megjelennek a színházi termekben, leeresztik a függönyt, elsőnek közeledett hozzánk, sikeresen teljesítette a közvetítő szerepét, s nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a színházak feladják álláspontjukat. Ehhez a csoporthoz akkor I. V. Ekszkuzovics, Scarciletti énekesnő, Majko, a rendező és V. E. Mejerhold tartozott.

Ezután a sors elsodort bennünket egymás közeléből. De mielőtt megtudtam, hogy Mejerholdot különböző viszontagságok után a Vörös Hadsereg kiszabadította a fehérgárdisták fogságából, és újra dolgozni kezdett (ha nem tévedek, Novorosszjszkban), az a lelkes ötletem támadt, hogy az akkori TEO élére állítom. Találkoztunk Rosztovban, és ő kifejtette tervét a színházi élet újraélesztéséről. Én pedig, aki már tapasztaltam buzgóságát mind a futurizmus, mind a forradalmiság terén, figyelmeztettem, hogy semmi esetre sem tűrhetem a régi művészszínházak megsemmisítését vagy akár gyengítését, mivel — Leninnel teljes egyetértésben — úgy vélem, hogy azokat erőnktől telhetően védenünk és támogatnunk kell a jobb idők bekövetkeztéig, hogy hasznosíthassuk a mesteri tudás bennük rejtőző nagy tartalékait. Vszevolod Emiljevics mindezzel egyetértett.

De kevéssel Moszkvába való visszaérkezése után elvi ellentétek robbantak ki közöttünk. Személyes kapcsolataink mindvégig a legjobbak maradtak, de eszmeileg eléggé élesen szembekerültünk egymással. Vszevolod Emiljevics rendkívül makacs fiatal kommunista volt, körül, akikben heveny formában jelentkezett a baloldaliság betegsége (amelyből azóta kigyógyultak). Az általuk felültelt Vszevolod Emiljevics felpattant a futurizmus csataménjére, és az *Október a színházban* híveit rohamra vezette az akadémiizmus „ellenforradalmi” hadállásai ellen. Bármennyire is kedveltem Me-

jerholdot, meg kellett válnom tőle, mivel az ilyen egyoldalú politika éles ellentétben volt nemcsak az én nézeteimmel, de a párt felfogásával is. Az akkori idők viszonyai közepette példának okáért a képzőművészetekben a baloldali művészeknek sikerült valamilyen diktatúrafélét bevezetniük, és a központi bizottságnak külön határozatban kellett megmagyaráznia a futurista formák összeegyeztethetlenségét a forradalom utáni társadalmi élet tényleges szükségleteivel. Akkoriban sokan hajlamosak voltak arra, hogy éppen a különféle újítók túlságos szabadjára engedésével vádoljanak, de e jelenség okai mélyebben rejtőztek: a művészek mind alkotói, mind pedig társadalmi vonatkozású mozdulatlanságában. Mindenesetre, ismétlem, teljes egyetértésben a Narkomprosz-kollégiummal és a párt irányelveivel, kénytelen voltam Mejerhold szélsőséges vonalát állami-közigazgatási szempontból elfogadhatatlannak nyilvánítani.

Ezek után Mejerhold annak az ügynek szentelhette magát, amelyre a leghivatottabb volt, vagyis az új forradalmi színház megteremtésének. Már első lépéseitől kezdve több volt az ellensége, mint barátja. Az olyan rendezései, mint amilyen Verhaeren *Hajnala*, Majakovszkij *Buffó-misztériuma*, sokakat ingereltek élesen megnyilvánuló futurista jellegükkel, másokat viszont vonzóltak nem kevésbé élesen megnyilvánuló forradalmi pátoszokkal. A harcias Vszevolod Emiljevics nem riasztották vissza „baloldalisága” ellenségeinek elég sűrű seregei, melyek sorában sok pártember és munkás is haladt, sőt hovatovább egyre radikálisabbá vált. Ekkoriban tette azt a kijelentését, hogy a cirkusz általában fölülte áll a színháznak, hogy a színháznak mindenekelőtt egészséges embereknek szánt egészséges látványossággá kell válnia, akik egészségesen akarnak szórakozni, hogy el kell távolítani belőle minden „pszichológiát”, értvén ezen a színház minden társadalmi-elemző vonatkozását is.

Ekkoriban keletkeztek bizonyos rendkívül bizarr konstrukciók, mint például az, amely a *Felszavazott* előadását kísérette, a „próza ruházat” ötlete, a maszkirozás nélküli játék stb. Be kell valanom: eléggé ellenséges magatartást tanúsítottam mindezzel a hangoskodó képrombolásokkal szemben, de közben Mejerholdnak óriási tehetsége, élénk temperamentuma, szakadatlanul forrongó újító szelleme még több meggyőződéses hívet és csodálót szerzett, nem maradt hatás nélkül egyetlen ellenfelére sem, s minden idők színművészetének nagy mestereként állította őt előtérbe.

De múlt az idő; új arculatának körvonalai, alapvető törvényszerűségei és mely belső követelményei mindinkább megmutatkoztak. Vszevolod Emiljevics is felismerte őket. Teljes világossággal megértette, hogy, legalábbis ebben az időszakban, háttérbe szorul a virtuózkodás, a mesteri, ragyogó, öncélú látványosság szükséglete, s égető parancsként előtérbe lép a jelenkor által megteremtett új helyzetek és típusok közötti tájékozódás parancsa. Az első bizonyosság talán Az erdő volt, amelyben egyaránt magával ragadott Mejerhold palettájának leírhatatlan változatossága és a sajátos átmenet az öncélú artizstikumról, amely mindenütt színpadi fogásokat keres, a társadalmi típusteremtés feladataira és végül a forradalmi szatirikus színház első kísérletére a régi anyag felhasználásával. A *Bubusz tanító* című, könnyed komédia szolgált (meg kell mondanom: a cikornyák által teljesen elfedett) keretként az első nagy művészi értékű és célba találó színpadi szatírához. A *mandátum* volt a betetőzés.

Hátramarad még Mejerhold gigászi méretű színházi munkája, és nem csupán azért, mert ez a fáradhatatlan ember minden egyes előadáshoz valamilyen új elvekkel járul hozzá, a színház különböző kiterjedésű új világait fedezi fel, hanem azért is, mert a színháznak ott, ahol az ő rendkívüli alkotóereje megnyilatkozik, mind általánosabb és nagyobb feladatok megoldására kell vállalkoznia. A megoldás itt természetesen a drámairodalom kérdésebe ütközik. Egyáltalán nem érték egyet bizonyos rövidlátó emberek állításaival, akik még az idén is az új drámairodalom hiányáról szónokolnak, de mégis be kell vallanom, hogy még nem jelent meg az igazi nagy drámaíró, noha Romasov két nagy vígjátéka, Erdmann *Mandátuma*, az én *Méreg* című színdarabom és — ha más-más úton is — Bill-Bjelocerkovszkij *Viharja*, valamint a Szatíra Színház kissé könnyed, de szellemes tréfái elindították a mai drámaírást nemcsak az Osztrovszkijével, hanem más nagyrealista társadalomábrázoló drámaírókéval — vagyis a jelenkori drámaíráásra nyilvánvalóan ható Gogoléval és Szuhovo-Kobilineval — párhuzamos úton.

Nem meglepő, hogy az agitációs szempontból nagyhatású *Kína, kiált!* után, amelyben csak közvetve vett részt, Mejerhold nekilátott a *Revizor* gondos kidolgozásához és helyreállításához; a színház olyan erővé vált, hogy csak óriási hatású darabokkal manipulálhat. Meggyőződésem, hogy Mejerhold az új *Revizort* színházi eseménnyé fogja tenni. Arról is meg vagyok győződve, hogy e darab előkészítése a legnagyobb hasznára válik Mejerhold fiatal és tehetséges munkatársainak. De mindenekelőtt azt kívánom ennek a színháznak, hogy minél előbb találjon olyan drámaírókat vagy drámaírókat, akik nemcsak a környező élet alapvető motívumait ismerik, hanem azt a sajátos, hajlékony és szakadatlan megújulásra képes eszközt is, ami Mejerhold színháza. Ennek alapja ma a típusteremtés figyelemreméltó világossága és a kitűnő megfigyelőképeség, de egyben a hiperbolára, a groteszk szarkazmusra való hajlam is; a színház számára nem annyira Osztrovszkij és Gogol, hanem talán inkább Arisztophanész módján kell írni.

Erre valaki megismételhetné a buta frázist: mindig csak vissza és megint vissza — a passzéizmus felé. De Marx, akinek tanítványai vagyunk, elismerte, hogy a későbbi civilizációk nem múlták felül a görögök tragédiáját és komédiáját; nemkülönben szobrászatukat is a későbbi civilizációtól felül nem múltak ismerte el, sőt nem idegenkedett attól a gondolattól sem, hogy a művészet soha többé nem emelkedhet a mély és egyben plasztikusan sokoldalú általánosításoknak erre a magaslatára.

Innen, az új, élő társadalmiság talajáról lépünk a művészet hatalmas reneszánszához vezető lépcső első, még bizonytalan fokaira. Természetes, hogy e lépcsőn feljebb emelkedve formálisan közel jutunk majd ahhoz, ami a tragédia, a társadalmi dráma, a szatirikus komédia és a bohózat csúcsa volt azokban az időkben, amikor e költői virágzás mindegyike a legpompásabb gyümölcséit teremte. Ebből egyáltalán nem szabad azt a következtetést levonni, mintha művészi teljesítményeink másban, mint bizonyos formai vonatkozásokban, azonosak vagy akár csak hasonlítások lennének a klasszikus mintáképekhez.

Aranyosvidék demográfiai jelenségei

Magyarázattal kell kezdenem. „Aranyosvidék“ nevű tájegység nem található a térképen. A valóságban sem. Legalábbis abban az értelemben, ahogy beszélünk Csíkról, Kászonról, Ermellékről, Tővishátról, Erdővidékről vagy Nyárádteréről, amelyek többé-kevésbé egységes jellegű, megközelítőleg körülhatárolható körzetet jelentenek. A tanulmányomban szereplő Aranyosvidék nem öleli föl a folyó egész medencéjét a forrástól a torkolatig, viszont hozzátartozik a Marosvölgy egy része is. Lényegében véve tehát a történelmi Aranyosszékről van szó, amelyhez hozzávettem még Tordát, Gyérest és egy-két falut.

Attól kezdve, hogy az Aranyos kilép a hegyek közül, egészen Marosba ömlésének környékéig terjed az a tájék, amelyről írni szándékozom. Területe Kolozs és Fehér megye egy részét öleli föl. Meglehetősen gazdag vidék. Altalajának kincsei: só, mészkő, gipsz, alabástrom, agyag stb. Ezek a nyersanyagok — párosulva az iparfejlesztéssel, amely különösen az utóbbi évtizedekben lendült föl — Tordát az ország erős építőanyaggyártó központjává tették. A gyéresi Sodronyipar megyénk legnagyobb üzeme.

Földje termékeny; híres a zöldségtermesztése, szőlészete, sok itt a gyümölcsös, jól terem a gabona, takarmány, fejlett az állattenyésztés.

Fekvése is szerencsés: itt halad át a Biharpüspöki—Bukarest—Giurgiu nemzetközi vasút. Három fontos csomópontja van: Székelykocsárd, ahonnan Marosvásárhely, Székelyföld irányába nyílik elágazás, Gyéres, tordai elágazással, és Torda, ahonnan az Aranyos menti keskenyvágányú vezet a hegyek közé Abrudbányáig. De itt halad át az ugyancsak nemzetközi E 15-ös műút is, amelyből Tordán nyílik elágazás a Maros felső folyása felé.

Mindehhez vegyük még hozzá gazdag és szerteágazó vízhálózatát, s megértjük, miért lakott vidék ez évezredek óta — gazdag régészeti anyag bizonyítja ezt. E területen ma 1 municípium (Torda), 1 város (Aranyosgyéres), 2 városi alárendeltségű község és 9 község található: összesen 2 város és 36 falu.

Aranyosvidék az Erdélyi-medence egyik legsűrűbben lakott körzete. Lakossága 1973. január 1-én elérte a 118 080 főt. Népsűrűsége majdnem kétszerese az országos átlagnak, hiszen itt négyzetkilométerenként 157,2 ember lakik. E terület népességének alakulását 1930-tól napjainkig vizsgáltam. Ebben az időszakban az összlakosság a következőképpen növekedett:

1930	1956	1966	1973
67 537	88 014	106 831	118 080

Az adatokból kitűnik, hogy 43 év alatt a vidék lakossága 76%-kal növekedett, meghaladva az országos (46%) átlagot. Az évi átlagos növekedés ebben az időszakban 1,74%. A lakosság számának alakulása tekintetében az Aranyosvidék két különböző körletre osztható:

— az első övezethez azok a falvak tartoznak, amelyek közvetlenül a Maros és az Aranyos partján helyezkednek el. Jellemző sajátáguk, hogy népességük a vizsgált időszakban erőteljesen fejlődött;

— a második övezet a folyóktól távolabb eső — s többnyire a hegyek között (vagy alján) meghúzódó — falvakat öleli föl; lakosságuk száma csökken vagy megállt.

E jelenségek okát keresve azt tapasztaljuk, hogy a folyók menti helységekből összpontosul mindaz, ami az ipar fejlődéséhez szükséges: a víz éppúgy, mint a földgáz, de itt gazdag a vasút- és műúthálózat is. Divatos kifejezéssel: az infrastruktúra itt nyújtja azt, ami mind a termelőerők fejlesztéséhez, mind a városiasodáshoz, közművesítéshez, a civilizált életmódhoz szükséges.

E körzetben négy iparosodó város — Torda és Gyéres az Aranyos mentén, Enyed és Újvár a Maros partján — fejlődött gyors ütemben, s vonzotta a mező-

gazdaság gépesítése nyomán fölszabadult munkaerőt. E városokban, különösen Tordán és Gyéresen, ugyanakkor kiterjedt új lakónegyedek épültek. Mindezek következtében az első övezet lakossága az utóbbi években fokozott mértékben gyarapodott (városban és falun egyaránt), s a vidék városiasodása előrehaladt. Az Aranyosmente lakosságának 68%-a Tordán és Gyéresen meg a hozzájuk tartozó városi alárendeltségű falvakban él.

A lakosság növekedését meghatározó tényezők alakulását a Kolozs megyéhez tartozó területen vizsgáltam. 1968—1972 között a születések, halálozások, a természetes szaporulat, a vándorlási különbözet és a teljes szaporulat a következő képet mutatja:

	1968	1969	1970	1971	1972
születési arányszám	25,6	20,9	19,1	17,6	18,0
halálozási arányszám	8,5	8,8	7,7	8,1	7,8
természetes szaporulat	16,2	12,1	11,4	9,5	10,2
vándorlási különbözet	8,2	3,0	5,5	2,5	—0,6
teljes szaporulat	24,7	15,1	16,9	12,0	9,6

Az adatok szerint a vizsgált időben a népesség alakulását az összes demográfiai tényezők egyaránt befolyásolták.

A *születési arányszám* 1971-ig csökken, majd kissé emelkedik, de általában alacsonyabb az országos átlagnál. Magyarázata a következő:

— A vidék városiasodottságának már említett előrehaladottsága. Világviszonylatban is megállapították, hogy a városok születési aránya alacsonyabb, mint a falvaké.

— Az átlagos életkor meghosszabbodása nyomán a termékeny lakosság aránya az összlakosságon belül csökkent, a születéseket ellenben az összlakossághoz viszonyítjuk.

— A vizsgált időszakban a termékeny lakosság abszolút számokban is kisebb volt, mint azelőtt. Az elemzett években léptek be a termékeny lakosság soraiba azok a korosztályok, amelyek a háború alatt és az azt követő inséges években születtek. Köztudomású, hogy a háborús esztendőkből erősen megcsappant a születések száma. A termékeny lakosság a vizsgált időszak végén kezdett növekedni, ugyanis az ötvenes évek szülői (amikor magas volt a születési arány) ekkor érték el a termékenységi korhatárt. Ez a növekedés már kezd megmutatkozni a születések emelkedésében; a tendencia előreláthatólag a közeljövőben fölerősödik.

— A házasságkötések száma és aránya az elemzett esztendőkből országos és aranyoszéki viszonylatban is alacsonyabb volt az előző évekenél. E jelenséghez a termékeny lakosság csökkenésén kívül hozzájárult az a tény is, hogy a családalapítási korhatár kitolódott a kötelező oktatás meghosszabbodása, a fiataloknak a szülői háztól való eltávozása és más okok folytán.

A *halálozási arányszám* általában alacsony, a háború előttinek a fele, csökkenő irányzatot mutat, alacsonyabb az országos átlagnál. A halálozási arány csökkenése mindennél jobban tükrözi a megjavult életkörülményeket.

Következésképp a népesség számának növekedésében ezen a tájon a születések alakulása csupán az egyik fontos tényező. Ugyanennyire jelentős az életszínvonal emelkedése, a közegészségügy fejlődése, a személyi higiénia javulása s a halálozási arány csökkenése a modern orvostudomány eredményei következtében.

A *természetes szaporulat* alakulása az említett két tényező hatására nem követi mindenben a születési arány változásának görbáját, csökkenése alacsonyabb, a periódus végén mutatkozó emelkedése viszont erőteljesebb. Alig valamivel alacsonyabb a háború előtti szintnél, amikor 11—12% volt.

A *vándorlási együttható* is sajátosan alakult az elmúlt években. Az 1972-es év kivételével az Aranyosvidékre bevándorlók száma meghaladta az eltávozottakét; a vándorlási különbözet pozitív. Az Aranyosvidék tehát, különösen Torda és Gyéres ipara, messzi tájakról vonzza a lakosságot. Különösen a Mócvidékről, de más területekről is. A gyéresi téglagyárba például a Szilágyságból telepítettek ide munkásokat.

De a vizsgált területen is élénk a vándorlási folyamat; az ipari központokba és a városperemi községekbe irányuló áramlást a távolabb eső falvak elnéptelenedése kíséri. Emiatt szükségesnek mutatkozik a vándorlást és a demográfiai tényezők

alakulására kifejtett hatását részletesen elemezni. Az országszerte végzett fölmérések azt tanúsítják, hogy az elvándorlás a férfiakat és főleg a munkaképes fiatalokat érinti (ez utóbbiak esetében a szakiskola a főközvetítő). Ha a körzet lakosságának nemek és korcsoportok szerinti megoszlását tanulmányozzuk, igazolódik az országos tapasztalat:

— Azokban a falvakban, ahonnan tömegesen távoztak, a munkaképes emberek száma az összlakosságon belül megcsappant. Viszont ellenkező jelenség tapasztalható a városokban és a hozzájuk tartozó községekben. Így például Tordán a munkaképes lakosság (16—60 év között) 64,2%, míg Várfalván — ahonnan sokan vándoroltak el — csupán 57%. Még szembetűnőbb a különbség, ha a 16—24 évesek korcsoportját vizsgáljuk. Ezek városban az összlakosság 16%-át alkotják, Várfalván viszont csak 13,6%-ot érnek el. Ugyanakkor a 60 éven felüli lakosok aránya városban csökken (Gyéresen 8%), azokban a falvakban pedig, ahonnan elvándorolnak, növekszik. Várfalván 21,6%.

— Minthogy az elvándorlás főleg a munkaképes férfiakat érinti, az illető falvakban a nemek közötti arányban is eltolódás mutatkozik. A 25—39 évesek csoportjában Gyéresen például a férfiak és nők aránya 100:103, Várfalván viszont csak 100:92.

A lakosság nem és kor szerinti összetételében — a vándorlási folyamat hatására — bekövetkezett változások kihatottak a demográfiai tényezőkre is: a házasságkötésre, születésre, halálózásra. Ez jól kitűnik a két övezet idevonatkozó adatainak összehasonlításából:

	1968		1969		1970		1971		1972	
Övezetek	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
	(ezrelékben)									
születési arányszám	25,6	19,3	21,4	16,7	19,4	15,5	17,9	14,4	18,4	13,8
halálózási arányszám	8,0	13,3	8,4	12,7	7,3	11,8	7,8	11,0	7,5	10,4
természetes szaporulat	17,6	6,0	13,0	4,0	12,1	3,7	10,1	3,4	10,9	3,4
vándorlási különbözet	9,3	—2,7	3,3	—0,1	7,0	10,6	3,5	7,9	0,0	6,4
teljes szaporulat	26,9	3,3	16,3	3,9	19,1	6,9	13,6	4,5	10,9	3,0

Mi derül ki a táblázatból?

— A folyóparti övezet születési aránya magasabb a vidék átlagánál; ennek ellenkezője tapasztalható a folyóktól távolieső helységeken. A távoli falvakban — a fentiek következtében — a házasságkötések száma is csökken. Várfalva községben például az utóbbi 3 évben csupán 5—6 ezreléket ért el, míg az országos átlag 7,5—8.

— A halálózási átlag az első (sűrűn lakott) övezetben a vidék átlaga alatt van, míg a II. övezetben jóval fölülte. A legnagyobb volt az elhalálózási arány Várfalva községben: 12,7 és 15 ezrelék közt mozgott, s két esztendőben meghaladt a születések számát.

— Megjegyzendő, hogy a halálózások magas száma nem a népegészségügyi viszonyokra vezethető vissza, hanem a lakosság (a korpiramis közepén) elkezdődött öregedésére. Ezt igazolja Várfalva község (a hozzá tartozó falvakkal együtt) 1973-as halotti anyakönyve, különösen az elhunytak életkorára vonatkozó adatok. A meghalt 92 lakos közül 54, azaz 58,7% 1900 előtt, 19, azaz 20,7% 1901—1910 között, 8, azaz 8,7% 1911—1920 között született. Az elhalálozottak átlagos életkora 69 év volt.

— Az első övezet, azaz a városközeli falvak övezete ugyanakkor azért is duzzadt föl, mert sok közeli vagy távoli tájakról érkezett ember nem kapott (vagy nem is kért) letelepedési engedélyt Gyéresen, Tordán vagy Enyedén, hanem lakhelyül a szomszédos falvakat választotta, ahonnan könnyen járhat be a városba. Így például a már említett szilágysági származású téglagyári munkásoknak nem Gyéresen, hanem Egerbegyen biztosítottak otthont. A demográfia modern kifejezésével élve ezek a városperemi falvak idővel amolyan „hálószoza”-városokká, szputnyik-városokká lépnek elő.

Aranyosvidék főlsszabadulás utáni rohamos ipari fejlődése megváltoztatta a lakosság foglalkoztatottságának szerkezetét is. Az iparban dolgozók aránya a foglalkoztatottnak több mint a felét alkotja, a mezőgazdaságban viszont már csak

19%-ot. Ugyanekkor a városiasodás nyomán növekedett a „harmadik” ágazat, a szolgáltatások dolgozóinak aránya, amely eléri az összkalkalmazottak 10%-át.

Az ingázók számának növekedése révén a mezőgazdasági jellegű övezetben is átalakult a lakosság foglalkoztatottsága. 1966—1973 között, rövid hét év alatt Várfalva foglalkoztatottsági szerkezete a következőképp változott:

	1966	1973
	(százalékban)	
ipar és építkezés	9,3	21,2
mezőgazdálkodás	84,4	72,4
kereskedelem	1,1	1,1
tanügy, egészségügy, kultúra	2,2	3,0
más tevékenységi ágak	3,1	2,3

Az elsődleges foglalkozási ág, a mezőgazdaság tehát ma kevesebb embert foglalkoztat, mint 1966-ban, s a felszabaduló munkaerő növelte az ingázók és a munkások számát. De az adatokból az is kitűnik, hogy jelenleg a lakosság magasabb fokú egészségügyi, kulturális és tanügyi ellátottságban részesül, mint 1966-ban.

Aranyosvidék népesedési helyzetének elemzéséből fontos tanulságok vonhatók le, s a megmutató tendenciák nyomán a fejlődés többé-kevésbé körvonalazható:

— A főlészabadulás utáni években a városközeli körzetben Sínfalvától Gerendig a népesség nagyfokú tömörülése ment végbe. Ez a folyamat a jövőben is — előreláthatólag — folytatódik, annyi különbséggel, hogy a tömörülés — a közlekedés javulása nyomán — kiterjed, és Borévtől Vajdaszegig felöleli majd szinte az egész vidéket. Ez már most észlelhető. Várfalván például annak ellenére, hogy a kitelepülők száma ma még meghaladja a betelepülőket, ez utóbbiak száma egyre növekszik. 1968-ban 23 egyén települt le vagy viszsza a község falvaiba, 1972-ben viszont már 49.

— Az ingázási lehetőségek a Torda—Szentmihály—Sínfalva—Várfalva—Kövend—Bágyon—Szentmihály—Torda autóbusz-körjárat beindítása nyomán lényegesen megjavultak. Jelenleg Várfalván már több mint 550 az ingázók száma, a foglalkoztatottak 20%-a. A munkahelyre jutás ideje 30—40—50 perc, sok esetben nem több, mint a kolozsvári Újmonostor-negyedből az ipari övezetbe való „utazás” tartama.

— A vidék foglalkoztatottsági szerkezete kimondottan ipari jellegű, az ipari dolgozók aránya meghaladja a foglalkoztatottak felét.

— A távoleső falvakon igen kedvezőek a lakásviszonyok. Az egy főre jutó lakterület jóval meghaladja a 10 m²-t.

— Míg Tordán, Marosújváron meglehetősen nagy kérdés a légszennyeződés, a II. övezetben kedvezőek a természeti viszonyok, tiszta a víz és a levegő.

— A vidéken, sajnos, az egy- és kétgyermekes család az uralkodó, ritkaságszámba megy a 4—5 gyermekes. Minthogy a természetes szaporulat meglehetősen alacsony, a növekvő munkaerőigény kielégítését továbbra is a távoli tájak lakosainak bevándorlása biztosítja.

Következésképpen az Aranyosvidéket, annak népesedését és településhálózatát tanulmányozó szakember szeme a jövőben egy „mikrovárosi” nagy tájegységet lát kibontakozni, amely — mint már említettük — Borévtől Vajdaszegig terjed, s központja a Gyéressel egyesült Torda lesz.

Keszi-Harmath Sándor

Konzultáció helyett

I.

Igen Tisztelt Csehi Elvtárs!

Ha húsz-egynéhány évvel ezelőtt történt volna velem az, ami most, akkor egy percig sem gondolkodtam volna a megoldáson. Mint az Ön filozófia szakos hallgatója egyszerűen kopogtattam volna szobájának ajtaján: „Professzor Elvtárs! Konzultációra jöttem, van néhány tisztázatlan kérdésem.” Biztos vagyok benne, azonnal leült volna velem beszélgetni. Nem véletlenül nem volt kifüggesztve ajtajára a konzultációs órák időpontja, hiszen bármikor szakított időt számunkra, akármilyen kérdéssel fordultunk Önhöz.

Igaz, akkor a dolgok még sokkal egyszerűbbnek tunktek, s a mai, konzultációra váró kérdéseim talán fel sem merülhettek. Különbben is a két X körüli fiatalok inkább hiszik, hogy tisztán látnak. Lehetett-e kérdés számunkra akkor, kik a marxisták, s kik az ellenségeik? Hiszen ez magától értetődőnek tűnt: aki éjszaka szemet festett a házak falára — az nyilván a marxizmus ellensége; aki viszont levakarta a szemeiket vagy egyenlőségi jelet rajzolt az épületek falára — az marxista. Legfeljebb abban kételkedtünk, ha valaki túlságosan buzgón énekelte a fátyásmenetben a „Munkahadának...” Vajon szívből teszi-e ezt, vagy rejtegetnivalója van?

Igy volt ez akkor, „kezdetben volt a tett”, s az értékelés a tette vonatkozott.

Amikor azonban (időrendi sorrendben) e lap régi és mostani főszerkesztője s Ön bevezetett a marxista filozófia rejtelseibe, kezdtek összekuszálódni a szálak. A tiszta képletet, a lakmuspapír alapján eldöntött ide-oda tartozást felváltotta a töprengés. Ugyanis most már nem a tettet, vagy legalábbis nem egyedül a tettet, hanem a *gondolatot* kellett besorolni. Persze látszólag könnyítette a helyzetünket az, hogy azt a bizonyos lakmuspapírt azért nem dobtuk a sarokba, más papír, amelyre megszámozott alapvonások voltak felírva, ugyancsak kékké vagy vörössé vált, mihelyt szembesítettük más eszméssel. Ma már olyan papír nem áll rendelkezésünkre, amely természettudományi egzaktssággal besorolja az eszméket. Mi hát a kritériuma annak, hogy valaki marxista-e, vagy sem — íme a kérdés, amellyel az egykori diák nagyrabecsült tanárához bekopog késői konzultációra. Teszem ezt azért, mert az Ön elmefuttatása *Marxisták, marxizálók, marxológusok, Marx-Mörderek* (Korunk, 1974. 3.) címen — mi tagadás — számos olyan kérdőjelet hagyott bennem, amely számomra — s bizonyos mások számára is — konzultációt, további magyarázatot kíván.

S mivel a jó diák előre megfogalmazott problémákkal keresi fel tanárát a konzultációs órán, hadd tegyem én is ezt. Íme, szépen pontokba foglalva a kérdések.

A. Az önértékelés kérdései

1. Ön szerint a marxizmusnak vannak határai, de azt, hogy ki marxista, a szubjektív megítélés dönti el. Tehát: „marxista az, aki magát marxistának vallja.” Mit köntörfalazzak? Ez a megállapítás számomra részletesebb magyarázatra szorul. Én is pontosan ugyanúgy megrökönyödöm, mint a cikkben említett fiatal filozófus: hát tényleg nincs objektív kritérium annak megítélésére, ki a marxista?

2. Csehi elvtárs természetesen nem tartja fölöslegesnek egyik vagy másik, önmagát marxistának nevező szerzőnek a műveit is elolvasni. Vagyis: a szubjektív öntételek ezek szerint nem elegendő? Igen ám, de valakinek a munkáit olvasva én magam is kialakíthatok értéktételeket a szerzőről s a könyvében foglalt gondolatokról. Ha (az 1. pont szerint) a szubjektív ítékezés dönt valaki hovatartozásáról, miért ne lehetne ez a szubjektív mérce a *saját magam* felállította mérték?

3. Ha két szubjektív ítéletet lehet mondani ugyanarról a dologról — ez esetben emberekről és azok nézeteiről —, akkor ez a két felfogás vagy megegyezik egymás-

sal, vagy nem. Ha megegyezik, nincs semmi baj, szerintem is, az illető szubjektum szerint is valamely tett- és gondolatrendszer ide vagy oda (vagy részben ide, részben oda) tartozik. De mi történik akkor, amikor az én értékrendemben valakinek a felfogása nem marxista, saját elbírálása szerint viszont az? Elfogadva az 1-es pont megállapítását, inkább neki kell igazat adnom, mint saját magamnak? Miért autentikusabb valakinek önmaga-tükrözése, mint nekem, a kívülállónak a más-tükrözése?

4. Ha a 2. pont végső kérdésére igenlő választ adok, vagyis elismerem, hogy több szubjektív (ön- és más-) értékelés létezhet, s ha a 3. pont problémájában egyik szubjektív megmértetést sem tartom hitelesebbnek a másiknál, s ha mindehhez hozzáteszem, hogy nemcsak az illető alanynak, nemcsak nekem, hanem valamely könyvet, tanulmányt olvasó minden más embernek is lehet besoroló véleménye az adott műről, akkor számos szubjektív véleményről, ha úgy tetszik *kollektív véleményről* is beszélhetünk. Ami persze kollektívák szerint esetleg megoszlik, eltérhet egymástól. Ha viszont (ugyancsak az 1. pont szerint) elfogadom, hogy az önértékelés a döntő, s ha az önelhelyezés nem egyezik valamilyen *kollektív vélemény* — hiszen ez is lehetséges —, akkor is ki kell tartani az önmaga-értékelés előbbrevalósága mellett, s a kollektív véleményt alá kell rendelni ennek?

5. Az egyéni és kollektív vélemény különbözőségének a lehetőségéből különös kombinációk adódhatnak. Feltételezhetünk — s van is — olyan szubjektumokból álló kollektívát, amely minden egyes tagjának megvan önmagáról a maga értékelése — marxistának tartja felfogását —, de kollektíve nem tart marxistának egy olyan nézetet, amelynek megfogalmazója viszont saját magát a marxisták közé sorolja. Az egyén önértékelését ilyenkor is autentikusabbnak kell tartanom, mint a kollektíve-egyéni álláspontot, avagy az illető közösség önértékelésével nem érthetnek egyet? Vagyis: nem nevezhetem marxistának egy kollektíva azon egyedeit, akik magukról azt vallják, hogy marxisták, de nem tartanak marxistának egy másik egyént, aki viszont önmagát marxistának érzi?

6. A professzor elvtárs „a marxista az, aki magát marxistának vallja” gondolatot — ez a szövegből világosan kitűnik — abba a távlati követelménybe építi bele, hogy senkit se átkozzanak ki önkényesen a marxisták köréből. Ez nyilván helyes követelmény. Számomra azonban probléma: vajon nem fordul-e visszájára ez a szándék a szubjektív megítélés hangsúlyozásával? Íme a paradoxonba fulladó levezetés, amelynek feloldását — képzelt konzultációs órán lévén — esetleg Öntől, a tapasztalt, sokat átélt marxistától is megkaphatnám: másvalaki önmagáról véleményt mondhat, s ez a „véleményezett” tárgyat — a művet — a szubjektív nézet-összhangba hozza; ha én mondok véleményt ugyanarról, az én értékelésem sem tölthet be más funkciót, mint a másé, miért ne idomulna az általam „véleményezett” tárgy is az én értékelésemhez? De vajon ez nem jelenti-e a kétoldalú exkluzívizmust, a kölcsönös kigolyózást? A saját elméletét marxistának tartó egyén vagy kollektíva (hiszen van kollektív önértékelés) nem bélyegezheti-e meg azt, aki nem ért vele egyet ezen az alapon: „amit én mondok, az a marxizmus, te más mondasz, az nem lehet marxizmus”? Avagy fordítva, ha az én másokról alkotott véleményem a döntő: „téged nem tartalak marxistának, »következésképpen« nem is vagy az”.

B. Az objektivitás kérdései

Az eddig megrajzolt kérdőjelek haimaza kiegészül egy újabb probléma-komplexummal, amelynek tengelykérdése a *marxizmus elmélete és az objektivitás közötti reláció*.

1. Az objektivitás egyik (lehet, hogy csak számomra) problematikussá vetülete az *igazság*. Fogadjuk el azt, amit egyébként a magukat marxistának nevezők állítanak, hogy tudniillik az igazság az objektív valóság és a róla alkotott tudati tükrörkép közötti megfelelés viszonya. Ennek az adekvátságnak vannak mennyiségi fokozatai — valamilyen megállapítás, elmélet stb. lehet többé vagy kevésbé igaz —, de a tükrözés ugyanazon tárgyról kétféle, egymással összeegyeztethetetlen tükrörkép nem lehet az igazság viszonyában saját objektív tárgyával. Kérdés marad tehát, ha Csehi elvtárs megállapítása szerint „a XX. század utolsó negyedének marxizmusa feltételezi az elméletek, az alkalmazások és magatartások pluralitását”, vajon ez nem követeli meg az *igazság* pluralitásának az elismerését is? S a plurális igazság elfogadása nem vezet-e az igazság objektivitásának a feladásához?

2. On is idézi Lenin tömör mondatát: „A marxizmus mindenható, mert igaz.” Kérdés marad számomra, vajon ennek alapján lehet-e így sarkítani:

Kérdés: Van-e többféle helyes, igaz értékelés ugyanarról a jelenségről?

Felelet: a) Igen — de akkor az igazság plurális, az objektív tartam és a tükörkép között több megfelelési viszony létezik; b) Nem — de akkor a különféle értékelések mindegyike nem lehet marxista. (A lenini maxima alapján, amely az igaz jellegét a marxizmus állandó attribútumának fogja fel.)

3. Csehi elvtárs arról ír, hogy egy katolikus főiskolán felbontották az egyik előadó szerződését, mert „túlságosan közel került a marxi alapigazságok elfogadásához”. Vannak tehát a marxizmusban *alapigazságok*, s ezeket — gondolom — már Marx, Engels és Lenin is megfogalmazta. Vajon a szubjektív önértékelés helyett nem lehetne-e felvenni viszonyítási alapként ezeket az alapigazságokat? Hiszen így objektív kritériumokat találunk annak eldöntésére, ki marxista és ki nem, avagy ki ilyen vagy olyan mértékben marxista. Ezek az alapigazságok miért ne jelezhetnék azokat a széles kereteket, amelyekben belül a valóban rendkívüli változatos eszmék mozognak, de ez a differenciáltság miért ne jelentkezhetne az *egyetlen* marxizmusban belül?

4. Való igaz, hogy ezeket az esetleg objektív viszonyítási alapként felvehető alapigazság-partokat, amelyeken túl a spekulációk már a marxizmus határainak átlépését jelentik, a marxizmus megteremtői nem rajzolhatták ki a mai természet-tudományi pontossággal. A XIX. századi marxizmus „fogalmi fegyverzeté” valóban nem ismerhette az atombombát. Kérdés azonban: ha a klasszikusok megfogalmazta alapítételeket objektív viszonyítási rendszernek fogjuk fel, vajon ezek nem teszik lehetővé, hogy a mostani és az elkövetkező századok tudományos eredményeit is e tágra szabott keretek között asszimiláljuk? Nem lehet-e az emberi megismerést intenzív végtelen — tehát bizonyos általános igazságok megszabta körön belül mozgó végtelen — folyamatként felfogni?

5. Az Ön igen találó megfogalmazása szerint „a marxizmus egyetlen abszolút dogmája — minden dogma kíméletlen elvetése”. Nem világos számomra: vajon ha elismerjük, hogy a marxizmusnak vannak ilyen objektív határjelző alapigazságai, ezek dogmák? Egymagában már létezésük elfogadása azonos a dogmatizmussal? Vannak, akik így értelmezik a dogmatizmust, de — ha a kérdésre épített konzultáció megengedi a saját szerény véleményemet eleve tükröző kérdést is — ezeket az alapigazságokat a marxizmus megalapozói nem a valóság alapos elemzéséből szűrték le? Márpedig a dogma egyik jegye, hogy nem a realitásból ered, hanem eleve adottnak fogják fel. (Az külön kérdés, hogy a nem dogmaként megfogalmazott alapigazságokat lehet dogmatikusan kezelni, de most az objektív viszonyítási alap lehetőségének firtatásakor ettől eltekintünk.)

6. Csehi elvtárs tanulságos példát ad, egyik börtönélményét. A harmincas évek elején kibontakozott válságról vitatkozott a börtönben egy banktisztviselővel, aki ugyancsak tevékenyen részt vett a mozgalomban. Ön azt állította — igen helyesen —, hogy az adott válság a ciklikus krízisek egyike, a banktisztviselő viszont ebben a válságban már a kapitalizmus végpusztulását látta. Tudni szeretném — tisztelt Professor Elvtárs —, vajon Ön egyetért-e azzal, ahogyan én a következőképpen értékelem ezt az esetet: Önök akkor mindketten marxisták voltak, mert (most ejtsük el az önértékelés kritériumát) a marxizmus alapigazságainak keretein belül gondolkodtak. Ilyen alapigazságban például, hogy a tőkés rendszernek szükségképpen meg kell dölnie, nyilván semmiféle nézeteltérés nem volt Önök között. Az adott kérdésben — a válság elemzésében — a marxista álláspontot Ön képviselte, a tisztelt banktisztviselő *ezt* a problémát nem értékelte marxista módon. A válságnak csak *egyetlen* igaz, marxista értékelése volt. Ezek szerint helyes-e az ilyen következtetés: lehet valaki marxista általában, de adott kérdéshez esetleg nem viszonyul marxista módon, az egyik vagy másik problémában elfoglalt álláspontja viszont nem kérdőjelezheti meg általános világnézetét, tehát pusztán ennek, egy adott részletkérdésben elfoglalt álláspontjának alapján nem jogos kitagadni a marxisták sorából. Csakhogy ha a részletkérdésre nézve is csupán egyetlen objektív igazság van, vajon a börtönben lezajlott nézeteltérés esetében *pluralista marxista* álláspont létezett, vajon két marxista viszonyulás volt ugyanahhoz a kérdéshez — a válsághoz —, vagy pedig egy helyes, marxista, és az *adott* részösszefüggésben nem adekvát, tehát *nem marxista* viszonyulás? (Annak ellenére, hogy a mozgalomért szívvel-lélekkel kiálló banktisztviselő általában-marxista álláspontját nem vonjuk kétségbe.)

C. A tettek, a cselekvés kérdése

Kevesen tudják, hogy Ön, Csehi Elvtárs, annak idején nekünk, filozófus hallgatóknak a tulajdonképpeni tevékenységi körétől távol álló diszciplinát adott elő: a természettudományok történetét. Ma is él bennem a kitörölhetetlen élmény, előadásainak logikája, meggyőző ereje. Az Ön személyének varázsa lenyűgöző volt.

Amikor kis csoportunkkal néha a Rákóczi úti lakásán tartottuk a szemináriumot, az volt az érzésem, egy icipicit én is átéltem az illegalitás nehéz éveiben a magánlakásokon tartott ideológiai viták, politikai körök hangulatát. Egy év múlva Csehi elvtárs már nem tudta befejezni ugyanezt a kurzust: „más munkakörbe került”. Feltehetném a kérdést: az az elméleti megalapozás, amely ezt eredményezte, amely ilyen tettekben konkretizálódott, marxista volt-e? Ha a marxizmust nem tartjuk parttalannak, akkor állíthatjuk: az elméleti indok az általános marxista alapelvek partjain belül mozgott ugyan, de az adott helyzet helytelen — tehát nem marxista — értékelése volt, s ebből származtak a sajnálatos következmények. Bár az önértékelés abban az időben is a meghatározottabban állította, hogy az adott részletkérdésben is ez a marxista állásfoglalás. Hogyan állunk tehát ebben az összefüggésben az önértékelés egyetlen kritériumával, vajon a maga-megítélésen túl nincs-e egy arkhimédészi pont, amelyhez ugyancsak viszonyítani lehet, mégpedig az, milyen tettek, milyen cselekvés származik az adott elméleti értékelésből? Végül is Ön tanított meg bennünket Engels jelmondatára: a puding próbája az, hogy megeszik.

Amikor annak idején a mindent magunkba szívó tudásszomjjal az Ön természettudománytörténeti fejtegetéseit hallgattuk, egy percig sem kételkedtünk abban, hogy a micsurini biológia az egyedüli üdvözítő, a genetika polgári áltudomány, egyszerűen gúnyt űztünk a génekből s azokból, akik holmi muslicák szaporodásának vizsgálatára fecseirelték idejüket. Nem volt igazunk, így is mondhatnám: ebben az ítéletzésünkben nem voltunk marxisták. Ezt az igazságtalanságot az örökéleten kézzelfogható eredményei, vagyis a tettek, a tények, a cselekvés bizonyította.

Mi lenne, ha ebből a muslica-ügyből általánosítanánk?

Miért ne foghatnók fel valamely álláspont marxista jellegét annak alapján, hogy az illető felfogás a klasszikusok megfogalmazta alapigazságok (nem dogmák) keretein belül mozgó *nyílt* eszmei rendszer, amelyben egyes részletkérdések megítélésének valóban marxista jellegét a gyakorlat, a megoldásokból következő cselekvés, a tettek eredménye igazolja vagy fogja igazolni, esetleg cáfolni? De a gyakorlat, a tett-eredmény nem plurálisan, csak egyféleképpen „jár el”: konfirmálja vagy infirmálja valamely értékelés igazságát (persze ilyen vagy olyan fokon, s nem annak abszolút igazságát).

Tisztelt Csehi Elvtárs!

Elnézést kérek, hogy a bennem felgyűlt kérdések ilyen özönét zúdítottam Önre. Szándékom tiszta: a tisztázás szándéka. Talán nem is azért vetettem papírra mindent, hogy a képzelt konzultáción Öntől kapjak választ minden kérdésre. Lehet, hogy csupán jelezni akartam: *adódhatnak* ilyen kérdések.

Öszinte tisztelettel egykori tanítványa:

Balázs Sándor

II.

Kedves Balázs Elvtárs!

Köszönöm, hogy az inkább igazságkereső vívódásokat jelző, mint tételeket le-szögezõ cikkemet ennyire komolyan vette és vele kapcsolatban ennyi fokos kérdést vet fel erélyesen és mégis tanítványi tiszteletadással.

Tulajdonképpen csak immár hosszú és egészében a marxista igazságkeresés szolgálatában eltöltött (e szolgálat nagy kockázataitól meg nem kímélt) életem következtetéseit, eredményeit és nyitva maradt problémáit összegezõ terjedelmes könyvvel tudnék — nem lényeges választ adni, hanem legjobb esetben ilyen választ megkísérelni kérdéseinek hosszú sorára. (Nyilván nem véletlen, hogy kérdéseinek elõkészítése és kifejtése terjedelemben megközelíti az inkriminált cikk méreteit.)

Nem kell magyaráznom, hogy nemcsak gyakorlati okokból nem választhatom ezt az utat. Éppen ezért, kérem, fogadja megértéssel, ha csupán néhány félreértés elhárítására és az Ön által felidézett néhány tény kommentálására szorítkozom — távirati stílusban. Vállalva annak kockázatát, hogy a redundancia elkerülése mint cél megint árthat az információtartalom egyértelműségének.

Amennyiben én is annak a tisztázását tűztem volna ki feladatomként, hogy *ki nem marxista*, valóban végig kellett volna mennem a logikai csoportosításoknak, befogadásoknak és kizárásoknak azon az útján, amelyre kérdései invitálnak.

De én éppen ellenkezőleg, azt kerestem, hogy *ki marxista* (de nem azt, hogy *ki a marxista*) és (mégiscsak kénytelen vagyok a magam szövegét kommentálni) igen erős súlyt óhajtottam helyezni a szubjektív tényezőre (az marxista, aki annak tartja magát), és az elkerülhetetlen vitákban (hiszen a kérdésben lehetetlen a vita

elkerülése a magukat szubjektíven, és tegyük hozzá: őszintén marxistáknak valló filozófusok, szociológusok, közgazdászok, történészek, pszichológusok, etnográfusok, kritikusok, esztétikusok stb. stb. között) annak a döntő jelentőségét kívántam talán túl röviden, de a legnagyobb nyomatékkal hangsúlyozni, hogy a mai marxistáknak a lehető leggondosabban kell megvizsgálniuk marxista szándékú opponensük vagy opponenseik tényanyagát és érveit, mielőtt elvetik vagy elfogadják azokat, és semmi esetre sem szabad elsielniük a kiátkozást (sőt: okos volna egyáltalán száműzni a tudományos vitákból ezt a nem jó hagyományt). Természetes számomra is az, hogy Marx elméletét a tudományos consensus omnium alapján ismerjük, és nyilvánvaló, hogy ezen elmélet elfogadása előfeltétele annak, hogy valakit marxistának tartsunk. A problémák ott kezdődnek, amikor a marxista meggyőződésű és szándékú kutató a jelen nyitott társadalomtudományi kérdéseit közelíti meg.

Azt hittem, cikkem szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy a jelen társadalomtudományi törekveseiről (és csak róluuk) szólok, s e törekvesekoen megnyilvánuló marxista álláspontokról. Igaza van, kedves Elvtárs, abban, hogy az igazság nem lehet sem pluralista, de még csak plurális sem. De a praxis által felvetett új kérdéseket nem lehet másként, mint különböző utakon megközelíteni, különösen nem a jelen rohamos társadalmi átalakulásai és tudományos forradalmi közepette. Az igazság tehát csak egy, de az igazságkeresés meg a közös marxista meggyőződést valló szakemberek között sem lehet más, mint plurális és pluralista. Ezt az elemi igazságot próbáltam cikkemben megfogalmazni. Valószínűleg, enyhén szólva, kissé elliptikus kifejtési módomból hibájából interferált Balázs elvtárs olvasatában olyan kérdésekkel, amelyeket megvilágítani és tisztázni nem állott és nem is állhatott szándékomban.

Most pedig az elvontabb kérdésekre nem kevésbé elvontan válaszoló sorok után következzen példalózásként néhány konkrétebb utalás.

Balázs elvtárs említi tudománytörténeti kollégiumomat az ötvenes évek elejéről. Köszönet az elismerő szavakért. Eddig azt hittem, hogy az egyetlen, aki tanult és okult belőlük, saját magam voltam. De a volt hallgatóval ellentétben jómagam kevésbé vagyok hajlamos bocsánatos bűnnek tekinteni a modern genetika és a génelmélet — hogy is mondjam — kissé könnyed elvetését és a szegény muslicák száműzését a tudományból. Hadd mondjam el, hogy kevéssel halála előtt meglátogatott Csik professzor, akit annak idején rengeteg csésze kávé mellett számtalan cigarettát elfüstölve próbálam meggyőzni arról, hogy csatlakoznia kell a biológia akkori divatjaihoz. Amit ő azzal az érveléssel, hogy aki nem szakember, ne szóljon bele egy tudományág kérdéseibe, dicséretre méltó tudományos és erkölcsi bátorsággal megtagadott. Hadd ismételjem meg, adalékként mai vitánkhoz, hogy e találkozás alkalmával töredelmes önbírálatot gyakoroltam, s közöltem a biológussal, aki nagylelkűen tudomásul vette, hogy soha többé nem avatkozom bele olyan tudásterületek problémáiba, amelyekben még az elemi kompetenciát is nélkülözöm. Azóta felismertem, hogy ilyen területek, és pedig nem is kevesek és nem is másodrendű jelentőségűek, bőségesen akadnak a társadalomtudományok különböző ágaiban is. Különösen azokban, amelyek mind nagyobb mértékben alkalmazák a számomra immár véglegesen hozzátérhetetlen statisztikai, matematikai, modellálási módszereket.

Ezzel szemben elégtétellel gondolok arra, hogy az idézett időszakban nem próbáltam az egyetem nyelvészeit az akkor ugyancsak divatos Marr-féle négyfokos elmélet igazáról meggyőzni, amiért — mint mulasztásos bűnért annak idején, mint később kitűnt, elég indokolatlanul — lelkiismeretfurdalásaim is voltak.

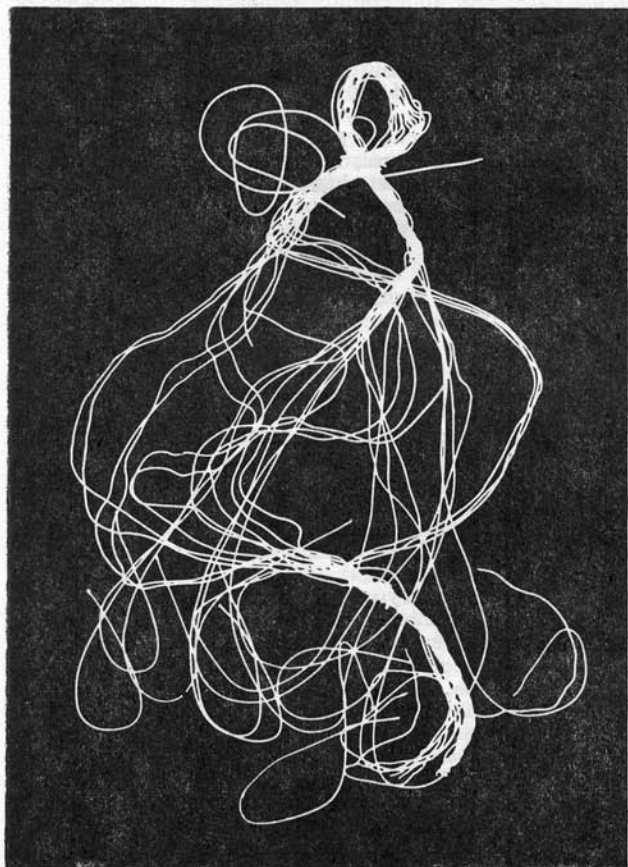
A marxistákról szóló fejtegetéseim egyik-másik szempontját, amelyek Balázs elvtárs egyes esetekben kérdés formájában kifejtett ellenvetéseit is kiváltották, megint csak szeretném néhány adalékkal alátámasztani. 1968 óta, amikor közel négy évtizedes megszakítás után ismét elkerültem Nyugat-Európába, és amióta szakterületemen (sajnos, kénytelen vagyok e szót többes számban használni, amit pedig mindinkább anakronikusnak érzek) sok mindent elolvashatok és mindenről tudok, örvendő meglepetésem az, hogy a szocialista világ határain túl milyen élő és sokágú a marxizmus jelenléte és hatása, ha nem is fékezi, de mindenesetre árnyalja az, hogy mi minden jelentkezik manapság a marxizmus cégre alatt. De biztos az, hogy a polgári egyetemeken, ahol elég sok a marxológus (vagyis magát a marxizmus kívülálló szakértőjének tekintő és a marxizmus ex cathedra ismertetésével, többnyire bírálatával foglalkozó szakember), azok az előadók és kutatók, akik marxistáknak vallják magukat, a legtöbb esetben tudományos meggyőződésből teszik ezt. Ha közelebbi ismeretség után munkáikkal egyiküket-másikat inkább a tárgyilagosságra törekvő marxológusok sorába utalnám, úgy érzem, nem követelek el mulasztást vagy lazaságot, ha nem sietem el ezt az ítéletet. A marxisták könnyen felismerhetik nyílt, de álcázott ellenségeiket is. De már az ellenfelet is

meg kell különböztetni az ellenségtől. Barátaik alapos ismerete pedig rendkívül fontos, elszáratott beszakutyázásuk vagy éppenséggel elutasításuk nem célravezető és nem is indokolt. Kedves Balázs Elvtárs, ezen a területen a vagy—vagy, igen—nem igényével én az árnyalt vizsgálódás módszerét állítom szembe. Ezt igyekeztem alkalmazni szűkebb szakterületeimen (megint ez az átkos és veszélyes többes szám). Írásaimból, könyveimből megállapítható, milyen sikerrel, de mindenesetre teljes erőfeszítéssel és kitartó igyekezettel.

Kérdéseinek típusa, kedves Balázs Elvtárs, arra készítem, hogy a pontról pontra való részletes és határozott válasz helyett a megközelítés módszerét alkalmazzam. Így zárom e sorokat anélkül, hogy kérdései közül akár egyet is kipipálhatnék.

Különben az a meggyőződése, amelyet talán Maga sem utasít vissza, hogy a cikkemben kifejtett nézetek körül helyesebb és üdvösebb a vitát megindítani és alkalmilag folytatni, mint sietve lezárni. Annyi a tudományos eredmény, annyi a felmerülő és megoldatlan kérdés, annyi a módszertani probléma, amellyel e század utolsó harmadának küszöbén a korszerű marxista társadalomtudományoknak meg kell küzdeniük.

Csehi Gyula

Kabán József: Ellentétek

Petőfi- emlékek 1849-ből

Petőfi életének két — talán ismeretlen — mozzanatára vonatkozó családi hagyományunkat szeretném most nyilvánosságra hozni a költő halálának 125. évfordulóján. Ha igaz a hagyomány, márpedig a feltárt bizonyítékok megerősítik azt, akkor ismereteink Petőfi életútjáról néhány eseménnyel kiegészülnek. De az új adatokon túlmenően ezek az emlékek a szabadságharc fontos mozzanatait, kiemelkedő egyéniségeit is megidézik.

Két történetről emlékezem.

Az egyik: Petőfi tanúskodása Szijártó Antal esküvőjén, a másik: Woroniecki Miecislav ezredessel, a lengyel lovas légió és vadászok parancsnokával való második találkozása Erdélyben, 1849 tavaszán. Hol, mikor, melyik városban történt a két esemény? Erre szeretnék fényt deríteni, és a Petőfi-kutatók figyelmét felhívni a még nyitva hagyott kérdések megoldására.

A Petőfivel kapcsolatos hagyományok értékelésekor — a valóság és hitelesség eldöntéséhez — indokolt röviden utalni mindazok tevékenységére, akik révén e hagyományok fennmaradtak, s ezekben a sorokban most újra életre kelnek.

Családom tagjai Máramaroszigeten éltek. Szoros baráti és bajtársi kapcsolatot alakítottak ki a Woronieckiekkel, majd Szijártó Antallal (Bem egyik hadsegédével) és családtagjaival. Úkapám, Kovássy Károly, Körösmezőnél szervezte meg Mihályi Gábor forradalmi kormánybiztos felkérésére a népfölkelést 1848 őszén, és a *Pesti Hírlap* korabeli tudósítása szerint „oros ajkú medvevadászokból” 200 fős csapatot állított ki, s népszerűségénél fogva Máramaros megye románsága „örnagykul óhajtott”. Három harcoló fia közül a legidősebb dédapám, Kovássy Albert honvédszázados Jókai *A köszívű ember fiai* című regényében is megörökitett 10. honvéd zászlóalj, a „republikánusok” utolsó parancsnoka volt. Ebbe a zászlóaljba lépett honvédek 1848 nyarán Teleki Sándor, aki később Bem tábornok mellett az erdélyi hadsereg főfelügyelője lett. A második testvér, Kovássy Sándor karddal és tollal állt ki a republikánus eszmék mellett. Korábban többször járt Koltón (1847 novemberében Liszt Ferenchez ő vitte le Máramaroszigetről Pócsi Laci híres cigányprímást). 1843-ban, mint követi írnok, együtt körömlötte az országgyűlési tudósításokat Pozsonyban Petőfivel, akinek köztársasági eszméi benne lettek a legtermékenyebb talajra. Mint jegyző megszövegezte és aláírta 1849-ben Máramaros feliratát a Habsburgok detronizációja alkalmából. A harmadik fiú, Kovássy Zsigmond fiatalon már harcolt Bem seregében, majd Garibaldinál és az 1863—1864-es lengyel forradalomban lovassági századosként Chahovski lengyel tábornok seregében. Kétszer ítélték halálra, majd kegyelemből vészőfutásra és várfogságra. XIX. századi naplóink érdekes történelmi adatokat tartalmaznak mindannyiukról.

Nagyapám, Kovássy Zoltán, bár elsősorban a Rákóczi-kort kutatta, egyben a Petőfi-kultusz ápolója is volt. A múlt század végén a máramaroszigeti tanárok és jogászok „Szabad Lyceum”-ot alakítottak, és vasárnaponként az iparos munkások továbbképzésére előadásokat tartottak. Ezeket nagyapám Petőfi népdalait ismertette, s a legismertebb dalokból többet hegedűjén el is játszott.

Az 1848-as forradalom résztvevőinek családjai szoros baráti kapcsolatot tartottak fenn egész életük folyamán. Így alakult ki bensőséges baráti kapcsolat Kovássy Albert árvaszéki ünnök és munkatársa, a közgyám hivatalát viselő Szijártó Antal között is. Szijártó honvédnagy volt Bem mellett, annak szűkebb törzséhez tartozott. Aláírásával Bem több rendeletén találkozunk. A szabadságharc bukása után, álnéven, Máramarosban talált menedéket. Családunk is segítette őt. Sokat beszéltek Petőfiről, hiszen Szijártó esküvőjén az egyik tanú tisztelt a bajtárs és barát, Petőfi Sándor töltötte be.

Míg Kovássy Albert a 10. zászlóalj kötelékében, a Bánságban együtt harcolt Woroniecki Miecislavval, a család Máramaroszigeten lakó tagjai már megismerték Szijártót.

A történet 1848 karácsonyára esik, amikor Bem kérésére Máramarossziget lakossága néhány nap alatt 10 000 pár kesztyűt készített az erdélyi hadseregnek, melynek hátát a máramarosiak fedezték. A történettel összefüggésben az *Alföldi Hírlap* 1848. december 31-én hosszú levelet közöl, december 20- és 24-ről keelve Máramarosszigetről, állandó levelezője tollából. Ebben a galíciai határszél megerősítéséről, a kesztyűk varrásáról tudósít, majd megjegyzi: „Bemet vártuk, de csak segédje jött meg ma reggel.” A nevet, sajnos, nem említi, de rendelkezésre áll más adat: a kolozsvári *Honvéd* 1849. január 18-án adta hírül a „Bem tábornok által Beszterce és Naszód vidéke lakosaihoz kibocsátott rendelet”-et, mely 1849. január 6-án kelt Besztercén. Aláírói: „Szi-jártó százados, Bauer százados, Szálbek százados képviselő, Teleki Sándor első erdélyi hadsereg főfelügyelője látta, Mikes ezredes a bizottmány elnöke, Bem tábornok. m. k.” A rendelet kelte és kiadásának helye közeli Máramaroshoz és a karácsonyi látogatás idejéhez.

A *Máramarosi Lapok* 1894. január 21-én megjelent 3. száma őrzi az egyetlen és közvetlen adatot Petőfiről, mely a családi hagyományt látszólag a bizonyosság erejével ruhazza fel. A szöveg önmagáért beszél: „Gyász. Özv. Szi-jártó Antalné sz. Téglássy Lujza, néhai Szi-jártó Antal vm. árvagám özvegye, elhunyt 62 éves korában. Derék, művelt, áldozatkész hitves és honleány volt, ki a veszedelmet és boldogságot egyaránt megosztotta férjével. Pedig Szi-jártó Antal nem volt mindig olyan csöndes, nyugalmas hivatalban, mint utolsó éveiben; mert 1849-ben honvéd őrnagy volt Bem táborában s a szabadságharc lezajlása után bujdokolni volt kénytelen és Máramarosban lappangott 1861-ig Sándor Lajos álnév alatt. Tudta mindenki, majdnem nyílt titok volt, hanem azért Sándor Lajosnak nem akadt árulója, mígnen 1861-ben törvényes nevét vissza nem vehette. A hű nő méltó ahhoz a férfiúhoz, ki igénytelennek látszott, de nagy tevékenységű hazafi volt. Érdekes föl- említése, hogy Szi-jártó Antalnak és nejeének egyik házassági tanúja Petőfi Sándor, a nagy költő volt; Szi-jártó Antal barátja és tisztvársa.”

Látszólagos bizonyosságról azért beszélnek, mert egy másik, XIX. századi tanulmány figyelembevételével, a családi hagyomány és a gyászjelentés emlékei pontosabb egyeztetést igényelnek.

Nagyapám tanár- és íróvársa, Bökényi Dániel a *Máramarosi Lapok* 1898. március 17-i számában *Emléklapok a szabadságharc történetéből* címen elég részletes tanulmányban emlékezett meg Szi-jártó Antalról. Ebben több olyan tényt örökített meg, mely egybevág a hagyománnyal és Téglássy Lujza nekrológiájával. Megtudjuk belőle, hogy Szi-jártó Antal 1815. december 15-én született Nápolyban. Anyja Hauschka Terézia, lengyel nő volt. A család Kolozsvárott lakott. A korán árvaságra jutott Szi-jártót gr. Teleki Ferencné neveltette a bécsújhelyi Teréziánumban. Amikor Szi-jártó ezredet 1848-ban Erdélybe vezényelték, átlépett a honvédségbe. Itt több zászlóaljat szervezett, s egy időben parancsnoka volt az ugyancsak vörös sapkát viselő kolozsvári 11. honvéd zászlóaljnak. (Szi-jártó Antalnak egykori katonája, a neves tudós, Salamon Ferenc állított emléket 1888-ban, amikor a *Nemzet* hasábjain megírta *A XI. honvéd zászlóalj történetéből* című visszaemlékezését.)

A Bökényi-életrajz Petőfivel kapcsolatban a következőket tartalmazza: „Szi-jártó Antalt később Bem táborába osztották be, s itt a tábornok hadsége lett. Petőfivel együtt voltak s jó barátokká lettek.”

Vajon a költőnek Bem mellett betöltött szerepéből is következtethető a lengyel anyától származó Szi-jártó és Petőfi meghittebb baráti kapcsolata?

Minthogy Szi-jártó feladata — többek között — a hadsereg szervezése volt, így a karácsonykor Máramarosba látogató hadségéd valóban ő lehetett. Bökényi közli Szi-jártóról: „Mint hadségéd több csatában részt vett Segesvárnál, Szebennél, Vöröstoronynál, Köhalomnál, Désnél, Gálfalván és Piskínél.” Külön kiemeli, hogy a piski hídnál is Szi-jártó Antal volt Bem hadsége. Vajon mit tudhatott Petőfiről Segesvár után?

Szi-jártó a győztes csaták után megtartott egyik ünnepélyen (nem tudjuk, melyiken, de figyeljünk később a Woroniecki által adott bábra) ismerte meg — Bökényi szerint — a tizenöt éves Téglássy Lujzát, aki nagybátyjához, Dobokay Józsefhez jött látogatába. Bökényi, sajnos, nem rögzítette a helységneveket, de két fontos dátumot feljegyzett. Eszerint: Lujzát 1849. május 1-én jegyezte el Szi-jártó, majd június 5-én megtartották az esküvőt. „E házasság tanúi voltak: Makrai László alezredes, gr. Bethlen Gergely ezredes és Czecz tábornok” — sorolja fel a tanúkat Bökényi, de Petőfit nem említi. Lehetett-e tehát Petőfi házassági tanú — mint negyedik —, vagy csak az eljegyzési ünnepen vett részt? Kérdés az is, pontos-e az esküvő jelzett időpontja?

Induljunk ki a rendelkezésre álló adatokból. Petőfi 1849 áprilisában és május első napjaiban a Bánságban van Bem hadseregével. Május 3-án, Temesvár mellett,

Freidorfban kelt kinevezési okmányban (május 1-i hatállyal) kapta meg őrnagyi rangját, s innen május 6-án, Debrecenen át Pestre utazott, ahol családjával találkozott. A május 1-én megtartott eljegyzésen tehát együtt lehetett az ifjú párral.

Ha Bökényi vagy a gyászjelentés csak az egyik helyet megörökítette volna, könnyebben feloldhatnánk az ellentmondásokat, és megnyugtatóan dönthetnénk a hagyomány által is őrzött esemény körülményeit illetően. Bizonyos azonban, hogy Petőfi és Szijártó hosszú időn át tartó együttléte olyan baráti és bajtársi kapcsolatot eredményezett, mely lehetővé tette, hogy a költő meghitt, családi ünnepen részt vegyen.

Némi ellentmondás fedezhető fel a nekrológ és Bökényi életrajza között Téglassy Lujza életkorával kapcsolatban is. Ha Szijártó özvegye hatvankét éves korában hunyt el, akkor 1832-ben született. Eszerint nem tizenöt, hanem tizenhét éves volt az eljegyzéskor (ami hihetőbb is). Nem döntő eltérés, de arra hívja fel a figyelmet, hogy Bökényinek esetleg nem volt mindenről pontos tudomása. A rendelkezésre álló adatok egybevetéséből megállapítható, hogy a családi hagyomány (az eljegyzéssel kapcsolatban mindenképpen) megtörtént eseményt őriz, megtörtént tényre támaszkodik.

Ezek az adatok magától Szijártótól és családjától is származhatnak. Bökényi is megírta, hogy Szijártó Sándor Lajos álneven tartózkodott Máramarosban, ahol előbb a Teleki családnál volt Ruszpolyánán tisztartó, majd Felsővisón szolgabíró, végül Máramarosszigeten közgyám. Szijártó gyermekei Rónaszéken, Aknaszlatinán, Szigeten laktak, szoros kapcsolatot tartva családjuk itt lakó tagjaival. Tehát a Petőfi-hagyomány őrzése és átadása, másodlagosan, ebből a körből is eredhet. Szijártó Antal sokat fáradozott a közös forradalmi múlt emlékét ma is hirdető, máramarosszigeti Asztalos–Móricz emlékoszlop felállításán, árvászéki kollégájával, a honvédegylet pénztárosával, Kovássy Alberttel együtt, aki a szoborra gyűjtött összegeket kezelte. Mindketten sokat tudhattak a forradalom egyes mozzanatairól. Nagy kár, hogy dédapám naplója és feljegyzései még nem kerültek elő. Bizonyára kiegészítenék, vagy eldöntenék a Petőfi-tanúskodás kérdését is.

Szijártó Antal 1889. szeptember 15-én halt meg Máramarosszigeten. Ott is temették el. A *Máramarosi Lapok*ban (szeptember 16.) és a *Máramarosban* (szeptember 29.) megjelent nekrológok is megerősítették, hogy Szijártó „a Bem alatt küzdő erdélyi hadseregben őrnagyi rangot vívott ki s emiatt a szép napok letűntével üldöztetésnek lón kitéve. s emiatt nevét megváltoztatva, »Sándor Lajos« név alatt költözött vármegyénkbe“. Temetésén a Woroniecki-vadászok régi honvéd zászlója alatt jelent meg „a 48/49-iki honvédeknek immár nagyon megfogatkozott csapata“.

A másik megoldásra váró történet: a Petőfi–Woroniecki találkozó.

Petőfi nem vonzódott a mágناسokhoz. Barátsága Teleki Sándorral kivétel. Így természetesnek tűnik, hogy a fiatal lengyel herceggel, Woroniecki Miecislavval való találkozástól is húzódozott. Degré Alajos visszaemlékezéseiben örököltette meg azt az estét, amikor Petőfit és Woronieckit bemutatta egymásnak. A márciusi eseményeket követően, a pesti „Angol Királynő“ szálló egyik szobájában ismerte meg egymást a két szabadsághős. Baráti társaságban töltöttek el egy estét, ahol Woroniecki Miecislav ezekkel a szavakkal ölelte át a költőt: „Tőled tanultam, tőled! Mindig szerettem a szabadságot, de imádni csak dalaidból tanultam!“ Az est folyamán Petőfi annyira feloldódott, hogy szavalni kezdte szabadságverseit.

A barát Degré igen érdekes képet fest Petőfiről. Amikor felvetették a költő előtt, hogy Woroniecki szeretné megismerni, nem adott azonnali választ. Azzal érveltek: „Szíve, lelke a szabadságé, ő jogainkért küzdenni akar, ő barátja, ő testvére a népek, ő lengyel!“ Petőfi ekkor tallért vett ki zsebéből, fel-alá járkált, a tallért dobálta, „ez volt a szokása, ha gondolkozott valamin“ — írja Degré Alajos. Hasonló módon jellemezte Petőfit Telegi László, aki a nagykarólyi látogatást beszéli el: „Midőn Petőfi szobájába léptem, a költő azzal mulatta magát, hogy egy ezüst emlékérmét (melyet Jászberényben kapott a nádor 50. éves ünnepélye alkalmából) hajigált fel a levegőbe, s azt esés közben megkapta.“ Ennek a történetnek olvasásakor minduntalan az a gondolat vetődik fel bennem, hogy a segesvári csatamező hősi halottainak sírjából, a porladozó csontok mellől előkerülne ez a jubileumi tallér, talán megszűnne minden bizonytalanság és találgatás.

A barátok naplójegyzetei Petőfi sajátos jellemvonását őrizték meg számunkra. Nem hamarkodta el döntéseit. Mint a sakkozó, fontolgatta a következő lépést. En azonban most nem erről, a Degré leírta találkozásról kívánok szólni, hanem arról a — mindmáig talán nem ismert, be nem bizonyított — második találkozásról, melyre ugyancsak családi hagyományokra utalással hivatkozom.

A hagyomány elbírálásához ismerni kell azt a kapcsolatot, amely ükapámat és fiait a két Woronieckihez, Miecislavhoz és Józsefhez fűzte. Utóbbi alezredes volt, a körösmezői határszélt védte, majd 1849 áprilisában Bem tábornokához ment át. A két Woroniecki 1849. január 1-én hagyta el Pestet, és fegyverszállítmánnyal január 11-én érkezett Máramarosszigetre. A máramarosiak által adományozott zászlót (mely 1878-ban dédapám koporsóját is borította) 1849. február 6-án, a két Woroniecki jelenlétében avatták fel Szigeten. Ez a zászló lett a máramarosi Woroniecki-vadászokból alakult I. honvéd vadászezred 2. zászlóaljának hadizászlója, melyet Mandics Pál százados (aki Bem mellett is harcolt), zászlóaljparancsnok mentett meg, és a Máramaros megyei Hosszúmező görög rítusú templomában rejtett el. (Kalandos történetét már megírtam.)

A Woroniecki-émléket ápolta nagyapám is, aki a ma is meglévő hosszúmezői Mandics-émlékművet 1907-ben felavatta.

A közös történelmi múltba visszanyúló barátság hagyománya a kiindulópont, hogy a „második”, feltételezett Petőfi—Woroniecki találkozás történetét rekonstruáljuk.

Ismeretes, hogy Petőfi 1849. február 23-án indult ismét Bemhez, és március elején Szamosújvár környékén is járt, majd a hó végén újból Bemhez ment Szebenbe. A mártírhaltalt halt lengyel ezredes és a forradalmár költő találkozása — feltevésem szerint — 1849. március első napjaiban történhetett Szamosújvár környékén vagy a városban.

Woroniecki Miecislav az év elejét Máramarosban töltötte, s onnan jött le Erdélybe. Az idősebb Woroniecki — József — áprilisi Máramarosban maradt. A fiatal lengyel ezredes március első felében azon a vidéken tartózkodott, mely helyben és időben Petőfi tartózkodási helyéhez és idejéhez közeli, vagy azzal megegyezik.

A *Honvéd* 1849. március 24-én (74. sz.) az alábbi rövid hírt tette közzé: „Szamosújvárt március 14-én, Bethlenben ugyan e hó 15-én, illető helyőrségeink nagy-szerűen ülték meg a népszabadság föltámadásának évnapját. Hg. Woronyecky de-rék ezredesünk ez alkalommal fényes táncvigalmat adott Szamosújvárt.” (Lehet, hogy Szijártó őrnagy is ez alkalommal ismerte meg Téglássy Lujzát?)

Kapcsoljuk össze ezzel a híradással Petőfi útjának állomásait. A költő 1849. március 2-án indult el Medgyesről. Útiránya: Marosvásárhely (március 6–7.), a Betlen előtti Sajómagyaros (március 8–9.), majd Betlen—Dés, Szamosújvár—Kolozsvár, ahová március 10-én érkezett meg, és 15-én indult tovább Debrecenbe. Közben Betlenben megírta gyönyörű költeményét (*Pacsirtaszót hallok megint...*), melynek első versszaka a tavaszi időpontra utal:

*Pacsirtaszót hallok megint!
Égészen elfeledtem már,
Dalolj, tavasznak hírmondója te,
Dalolj, te kedves kis madár!*

Íme, az útirány és időpontok egybevetésével konkretizálhatjuk a hagyomány emlékeit, mely arra mutat, hogy 1849. március 10. táján, a Betlen—Kolozsvár közötti úton valóban megtörténhetett a második találkozás. Az sem kizárt, hogy maga Kolozsvár városa volt tanúja a rövid párbeszédnek. (Woroniecki Miecislav annyira kedvelt és megbecsült volt a kolozsváriak előtt, hogy később — hadbírósi pere idején — az erdélyi nők kegyelmi kérelmet terjesztettek elő érdekében. Még Zsófia főhercegnő is támogatta fia, Ferenc József előtt a kegyelmi előterjesztést, de a fiatal császár hajthatatlan maradt.)

Több bizonyíték nem áll rendelkezésemre, de más adatok alapján felvetődött bennem az a gondolat, vajon a családi hagyomány nem az idősebb Woroniecki alezredes találkozását tekintette „második”-nak? Ugyanis a Woroniecki család több tagja tartózkodott ekkor Erdélyben. A *Közlöny* 1849. április 25-én adta hírl: „Woroniecki hercegnő a szamosújvári katonai nevelő intézetnek 30 pft-ot rendkívüli költségekre adományozott.” Woroniecki Miecislav ekkor még nőtlen volt. 1849. október 20-án végezték ki Pesten, és csak a halálos ítélet kihirdetése után, kivégzése előtt (miután két nappal korábban rabtársainak még „fényes lakomát adott”), a börtönben kötött házasságot egy ferencvárosi tanító kezdő színésznő lányával, Schweighofer Amáliával.

Woroniecki József alezredest a Honvédelmi Bizottmány, 1849. március 19-én kelt 3429. számú rendeletével, Máramarosból áthelyezte, és „Bem altábornagynak rendeli alá, ahová átmegy”. A hivatalos *Közlöny* 1849. április 4-én (70. sz.) hozta nyilvánosságra a rendeletet. Figyelembe véve a rendelet kézbesítéséhez és az alezredes áttelepüléséhez szükséges időt, április az a hónap, melynek folyamán a Bem mellett tartózkodó Petőfivel találkozhatott.

Az *Alföldi Hírlap* 1849. április 12-én közölte máramarosszigeti tudósítójának március 27-én kelt levelét. Ebből kitűnik, hogy március második felében Woroniecki József alezredes a galíciai határszélen, Toronyánál harcolt vadásaival, a Mandics-féle századdal. Nem volt oly sikere, mint testvérének. Valószínű, hogy áthelyezésének egyik oka ez volt. Ez a tudósítás közölte azt is, hogy az alezredes „elment Erdélybe”. (A történet teljessége érdekében jegyzem meg, hogy Woroniecki József alezredes követte Bem tábornokot török földre, s Aleppóban „Jussuf bég” néven szolgált a török hadseregben.)

Ezekkel az — eddig feltárt — adatokkal lezárul az a kör, melyen belül döntünk kell a „második” Petőfi—Woroniecki találkozásról. A hagyományok krónikásaként a döntés jogát magamnak nem igényelhetem. Abban a reményben adom át a nyilvánosságnak e családi emlékeket és saját kutatásom eredményeit, hogy ezek, ha szerény mértékben is, kiegészítik és teljesebbé teszik Petőfi Sándor életútjának s egyúttal az 1848—1849-es forradalomnak és szabadságharcnak a történetét.

Kovács Zoltán

A brassói háromnyelvű publicisztika a testvériség jegyében (1837—1849)

Brassó a múlt század elején Erdély gazdaságilag legjelentősebb városa. Hazánkban itt kísérik meg először a céhes kézművesség modern gyáriparrá való átszervezését. Ez időben azonban a város kulturális élete lemaradt a gazdasági fellendülés nyújtotta lehetőségekhez képest, és nem érte el Nagyszeben kulturális szintjét, vagy a reformkorban fellendülő új erdélyi főváros, Kolozsvár művelődési nivóját. Az egykor fontos kulturális szerepet játszó Honterus-nyomda a Schobeln család tulajdonában megszűnt a művelődés terjesztője lenni.

Az 1830-as években azonban a helyzet kezd megváltozni, több értelmiségi és plebejus származású mesterlegény telepedik meg a városban. Közöttük első sorban meg kell említenünk a frankfurti származású Johann Gött (1810—1888) nyomdászsegédet, aki — miután itt polgárjogot nyer — 1834-ben átveszi a Honterus-nyomda irányítását. Maximilian Moltke (1819—1894), a fiatal németországi könyvkötő a Pozsonyból idetelepedett Németh Vilmos könyvüzletében kap alkalmazást. A román és magyar nemzetiségű polgárság is élénkebb kulturális munkát fejt ki, és az újonnan alapított iskolák tanáraként lesz Brassó polgára George Bariț, Iacob és Andrei Mureșianu. A 40-es években fejlődésnek induló helybeli publicisztika munkatársaként kezdi újságírói tevékenységét Anton Kurz, a bécsi származású ügyvéd és történész. A feudális béklyók ellen küzdő százsz polgárság első sajtóorgánuma a Johann Gött kiadásában megjelenő *Siebenbürger Wochenblatt*. Első száma 1837. május 24-én látott napvilágot. Ugyanazon évben a román polgárság támogatásával megindul a *Foaia Duminicii* című hetilap is. Az első brassói román nyelvű lap szerkesztője Ioan Barac (1776—1848), a városi tanács tolmácsa, az Erdélyi Iskola egyik késői képviselője. A *Foaia Duminicii* hasábjain román fordításban több német és magyar novellát közöl; említésre méltó a *Ludas Matyi* román nyelvre ültetése. A *Foaia Duminicii* 1838 elején előfizetők hiánya miatt beszünteti megjelenését.

A brassói román és magyar nyelvű újságírás tulajdonképpen kezdő évének 1838 tekinthető; március 12-én jelenik meg a George Bariț szerkesztette *Gazeta de Transilvania* és irodalmi melléklete, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Ugyancsak 1838-ban hagyja el először a sajtót Köpe János *Erdélyi Hírlapja* és melléklete, a *Mulattató* is.

A Johann Gött nyomdájában készült román, német és magyar nyelvű újságok között kezdettől fogva együttműködés alakul ki, baráti kapcsolat szövődik

a különböző nemzetiségű újságírók között. Kiemelendő George Bariț és Johann Gött barátsága, amely a haladó szellemű lapokat elnyomni törekvő Metternich-rendszer támadásai alatt még jobban megacéloódik.

A *Gazeta de Transilvania* és irodalmi melléklete hosszú ideig Erdély egyetlen román nyelvű sajtóterméke. A lap hamarosan a haladó eszmék bátor szócsöve lett, munkatársai és olvasói a Kárpátok mindkét oldalán élő románság köréből toborzódtak. E munkatársak közül ki kell emelnünk Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Ion Ionescu de la Brad nevét. Brassó rövidesen a román művelődési élet egyik központjává válik. Erre a korra önéletrajzában Bariț így emlékezik vissza: „Akármerre kutathattam volna ezelőtt harminc évvel, a kezdő román publicisztika számára Brassónál jobb helyet nem találhattam. Itt, három ország összeszöggelésében végezte Coresi diakónus ezelőtt háromszáz évvel fordításait. Az utólagos eredmények azt mutatják, hogy a helyet jól választottam.” George Bariț sokat írt — többek között — Erdély iparosítása érdekében, ebben látva a szegény országrész fellendülésének zálogát: „Egész szerencsétlenségünk magyarázata az, hogy nem tudjuk hazánk termékeit feldolgozni, a finom gyapjút becsületesen még mosni sem tudjuk, és külsorzági gyárakba küldjük, hogy majd a szövetért négyszeres árat fizessünk... Nincsenek gyáraink, Uram! A cukrot szeretjük, de nem gyártjuk, és miért nem? Amíg évente 14—16 mázsa aranyat termelünk ki Erdély bányáiból, és patakaiból, amíg annyi kopár domboldal áll szőlőtvetvények és annyi kert gyümölcsfa nélkül... amíg sudár embőket látok tele különféle hasznos bútorneműek gyártására alkalmas fafélékkel, és amíg vasbányáink kitermeletlenül pihennek, idegenből hozzuk a kést, kaszát, tűt, sőt még a szegyet is, addig én nem hiszem el, hogy szegények vagyunk.” (*Gazeta de Transilvania*, 1839. 18.)

Talán Bariț hatására is a brassói román kereskedők közül sokan tőkék egy részét gyáralapításra fordítják. Maga Bariț is egyik alapító tagja és részvényese lett a zernyesti papírgyárnak. A brassói román lapok szerkesztője hangsúlyozza a gyáripár szerepét az életszínvonal emelésében, valamint a szaporodó népesség munkaellátásában: „Ha a [brassói] kézművesek termékeit nem keresik a szomszédos országokban úgy, mint ezelőtt, akkor iparkodjanak jobb és finomabb munkát végezni, akár Bécsben, Párizsban vagy Londonban, honosítsanak meg új iparágakat, ne csak csizmát, ládát és kötelet gyártsanak, fogadok, hogy azután jó piacra találhatnak. Sógor, a bajt itthon, és ne máshol keresd, lazítsatok a céhek szorító keretein, legyetek mozgékonyabbak, előrelátóbbak, és így az ipar [...] még egy millió lelket lesz képes eltartani a mostani száma mellett.” (*Gazeta de Transilvania*, 1843. 36.)

Mint a haladó polgárság képviselője és a jobbágyok érdekeinek védelmezője élesen támadja Erdély feudális társadalmi berendezését, harcol a román nép egyenjogúsításáért. Bár a magyar nemesség politikai ellenfele, Bariț sohasem esik a nacionalizmus csapdájába, nem azonosítja a népet az „urakkal”. „Mélységesen téved az — írja a *Gazeta de Transilvania* 1844. 52. számában —, aki csak a románságot tekinti elnyomottnak és a magyarságot elnyomónak; nálunk általánosságban kell beszelnünk az arisztokráciáról és ugyancsak általánosságban a jobbagságról.”

A *Gazeta de Transilvania* 1847. 100. számában Bariț hangsúlyozza az erdélyi népek testvériségét: „Miért ne éljünk együtt, mint egy anya fiai? Kit vádoljunk azért, hogy a magyar, székely, szász, román, örmény egy ég alatt, egyazon völgyben vagy hegyen, egy folyó mellett születik? Miért keresnénk boldogulásunkat a korlátot vonó elkülönülésben, eltávolodva a könnyűszerrel elérhető közeledéstől? [...] És ha még kísértének is nyelvi, vallási, szokásbeli előítéletek, miért ne kimélnénk egymást, miért ne gyűjtanánk közösen fényt?”

A *Siebenbürger Wochenblatt*, az 1848-as forradalmat megelőző években Erdély leghaladóbb szellemű német nyelvű lapja éles polémiát folytat az aulikus Josef Benigni szerkesztette nagyszombati konzervatív *Siebenbürger Botéval*. (Carl Göllner: *Elemente progresiste în gindirea sașilor din Transilvania în secolul XIX. Din istoria filozofiei în România* III. 129—140.) Kemény József támogatásával 1844—1846 közt megjelenik Brassóban az Anton Kurz szerkesztette *Magazin zur Geschichte der Literatur und der Denkwürdigkeiten Siebenbürgens* című folyóirat is. E német nyelvű történelmi lap köré csoportosulnak Erdély haladó szellemű történészei, mint Timotei Cipariu, Franz Josef Trausch, George Bariț, Kemény József, Anton Kurz és Mikó Imre. „A konok bürokraták ellenállása dacára a haladó hagyományokat akarjuk művelni — írja Anton Kurz a *Magazin* programjaként —, célunk a különböző nemzetek és nyelvek közti mesterséges válaszfalat szétzúzni.” Nem érdektelen megjegyezni, hogy Nicolae Bălcescu 1845-ben részben

a brassói *Magazin* hatására indítja el Bukarestben a *Magazin istoric pentru Dacia* címet viselő történelmi folyóiratát.

A német nyelvű brassói sajtótermékek sorozata 1845-ben az Anton Kurz szerkesztette *Der Satellit* című irodalmi és politikai lappal bővül. A haladó szellemű brassói német nyelvű sajtó élesen támadja az elavult céhrendszert, hasábjain megszólalnak az új eszméket hirdető, polgári gondolkodású közgazdászok is. Johann Gött nyomdájában Karl Maager, George Barit, Johann Hintz és Johann Löw tollából a modern gyáripárt, a korszerű mezőgazdasági módszereket propagáló és a vasutak építését sürgető tanulmányok jelennek meg. A vezércikkek hevesen támadják a városokat és a szász széket irányító bürokrata adminisztrációt. Anton Kurz és Maximilian Molke az erdélyi együttélő nemzetiségek testvéri szövetségének harcosai; Moltke remekbeszabott verse, a *Siebenbürgen, Land des Segens* a hazaszeretet és a népek összefogását hirdető eszmék himnusza. Legrövidebb életű volt Brassó magyar nyelvű lapja, a Köpe János Honterus gimnáziumbeli magyartanár, majd Veress György szerkesztésében megjelenő *Erdélyi Híradó*. Ezt az újságot a székelység számára írták, azonban a polgárság támogatása nélkül nem maradhatott fenn, és 1839-ben előfizetők hiányában megszűnt. Az egy évig megjelenő *Mulattatóban* Medgyes Lajos, Szász Károly, Ferenczi János és Benedek Áron tollából értékes irodalmi és történelmi írások jelentek meg.

Az új tőkés gyáriparral egyidejűleg a városban jelentkezik az ipari proletariátus is. Nem véletlen, hogy hazánk első munkásegyületét 1846-ban a brassói nyomdászok hozzák létre. A radikális polgárság és a munkáselem nagy számának köszönhető, hogy bár a városban erős volt a reakció, az 1848-as forradalomban a lakosság többsége és a helyi sajtó a demokrata vonalat követi.

A brassói és általában az erdélyi román újságok üdvözlik a bécsi és pesti márciusi eseményeket; hasonló magatartást tanúsít az itteni haladó szellemű szász értelmiség is. „Sírok örömeiben — írja Barit a forradalmi hírek hallatára —, mert újságírói pályámon, miközben annyi érdemtelen üldözésben volt részem, nem ismerek más örömet.” (*Gazeta de Transilvania*, 1848. 22.) „A románok számára új korszak kezdődik — írja Barit a *Foaia* 1848. 12. számában —, érzik, hogy az Igazság, Egyenlőség és Testvériség, a szent idők eme jelszava számukra is elérhetővé válik.”

Anton Kurz a forradalmat a népek politikai kovásának tartja. „Az urak — írja a *Satellit* március 27-én — az eszmék világfolyamát isten kegyelméből csermellyé akarták apasztani, hogy ez aztán mozgásba hozza malmaikat; a folyam azonban nemcsak a malmot, de a molnárt is elseperte. A népek felnőttek, és úgy gondolkoznak és cselekednek, mint a felnőttek.” A *Satellit* június 5-i száma a románok politikai egyenjogúsításáért sikraszálló brassói szász polgárok egy csoportjának erőfeszítéseiről tudósít; a lap inti olvasóit, hogy óvakodjanak az együttélők elszigetelődésétől. A brassói német nyelvű sajtó — a város lakói általános hangulatának megfelelően — helyesléssel fogadja a régi kiváltságokat eltörlő forradalmi törvényeket.

Bem győzelmes tavaszi hadjárata nyomán Brassóban három újság jelenik meg; ezek, ha rövid ideig is, de az eddigieknél fokozottabban, nyíltan és egyértelműen szolgálják román, német és magyar nyelven a haladást és a népek forradalmi összefogásának gondolatát. Bem József, a meggyőződéses forradalmár és az abszolutizmus esküdt ellensége Erdély felszabadítása után békét hirdet. (Balogh Edgár: *Bem erdélyi politikája. A 48-as Erdély*. Kolozsvár, 1943. 82–88.) „A magyar kormány senkit sem akar elnyomni — hirdeti Bem brassói kiáltványa —, Erdély lakói, ébredjetek valahára abból a kábulatból, melybe benneteket a lelkiismeretlen bálványosság taszított. Az elvakultak térjenek vissza otthonukba és foglalkozásukhoz. Magyarok, szászok és románok! Nyújtsatok egymásnak testvéri jobbot, irtsatok ki lelketekből minden gyűlölséget, és boldogok lesztek.”

Miután az osztrák csapatok a tömösi szoroson át sietve kimenekültek Erdélyből, 1849. március 20-án Brassó felszabadult. Itt talál menedéket az elbukott 1848-as havasalföldi forradalom egyik vezető egyénisége, a költő Cezar Bolliac. Az emigráns román forradalmárok közül ő hirdeti elsőnek a román és magyar forradalmi összefogás szükségességét. „Annaira foglalkoztatott ez az eszme — utal a magyar–román összefogás gondolatára —, hogy egész nap, reggeltől estig és estétől reggelig szellemi feszültségben éltem. Elképzelhető, mennyi érdektársítás, elgondolás zsúfolódik az ember agyában, amikor azt hiszi, hogy az igazságra tapintott, és megtalálta a bölcsék követ. Ezen nézeteimet illetőleg egy véleményem voltam Bălcescu történetével és Bolintineanu költővel, és íme eszménk három

apostola, mely eszme napról napra szebbnek tűnt...“ (Tudor Șoimaru: *Cezar Bolliac*. București, 1962. 278.)

Ebben a szellemben szerkeszti Cezar Bolliac a Brassóban 1849. március 25-én alapított lapját, az *Espatriatul*-t. Ez az újság, melynek mottója a bukaresti *Frăția* forradalmi szervezeti jelszava: „Dreptate și Frăție“ (Igazság és Testvériség), hetenként kétszer jelent meg, előfizethető volt Brassóban és Szebenben.

Cezar Bolliac Erdély földjén is az elfojtott havasalföldi forradalmi mozgalom újrakapcsolódásáért küzd. Bem hadászati sikereit a román nép szempontjából értékel, a magyar forradalom vívmányait hazájában is valóra akarja váltani. Ez a törekvés olvasható ki már az *Espatriatul* első számának vezércikkéből is: „Romániai román testvéreim! A szabadság a mi határunkhoz érkezett; hat hónapja nem hallottátok az Igazság, Testvériség szent szózatát. A román értelmiség börtönökben sínylődik vagy idegen országokban búdosik... Már csak keveset kell várjatok, testvéreim... és háromszínű zászlónk büszkén fog lobogni csapataink élén; a rabszolga nemsokára felszabadul, nem hajtja fejét többé rabigába, a munkás és mester kiharcolja az alkotmányban biztosított jogait, az értelmiség pedig szabadon gondolkodhatik és cselekedhetik.“ Az *Espatriatul* hasábjain Bolliac elemzi az utóbbi nyolc hónap politikai eseményeit, sajnálattal ír a román—magyar testvérharcról „két olyan nemzet között, mely ezer éven át testvéri egységben élt, együtt harcolt az édes hazánkat ért barbár támadások ellen“. E harc okát a „rothadt feudális intézményekben“ keresi, amely „felment egy embercsoportot az összes állampolgári terhek viselésétől azért, hogy még nehezebbé tegye az e terheket kizárólag viselő alárendelt nép szenvedéseit...“

Bolliac a világszabadság nevében szenvedélyes harcot hirdet a császárpárti orientáció ellen. Az osztrák császár és az orosz cár szövetsége idején a népek összefogására hívja fel a figyelmet: „Román Testvéreim! Értsétek meg végre az igazságot: ma nem a nemzetek vagy a császárok között folyik a harc; Európában ma egyetlen háború dúl: a Szabadság és a Zsarnokság, a népek és a dinasztikák közti harc... A dinasztiktól semmi jót sem várhatunk, mert a császárságoknak egy az érdeke, és ez merőben ellentétes a népek érdekeivel... A dinasztikák minden oldalról összefognak, hogy megakadályozzák trónjaik összeomlását, és utolsó reményük a népek meg nem értésében és ellenségeskedésében van.“ (*Espatriatul*, 1849. 1.) A fenti sorokat olvasva önkéntelenül is Petőfi Sándor engesztelhetetlen királygyűlöletére és a világszabadság eszméjének dicsőítésére gondolunk. 1849 tavaszán ő is, akárcsak Bolliac, Bem mellett szolgálta a forradalom ügyét. Bolliac dicsőítő szavakkal méltatta a Bem vezette forradalmi hadsereg magatartását.

Az *Espatriatul* elsőrendű feladatának tekintette figyelemmel kíséni a Kárpátokon túli eseményeket. Gyakran közöl bukaresti tudósításokat. *Domnitor reacționari din România* című cikkében élesen támadja a reakciós havasalföldi rendszert. Magyar nyelven is közölte a havasalföldi forradalom programját: „... Román testvéreink! A Román nép egy erős a' szeretet által egyesített testvérekből nem pedig ellenségekből összealakult hazát, következésképpen a maga ősi szokásai szerint, minden románra nézve egyenlő polgári és politikai jogokat határoz... A Román nép a saját, szőlést, összejöveteleket szabadoknak határozza, hogy az igazság megmutatására hasznos és szükségeseket szabadon lehessen írni...“ (Az iszlai kiáltvány magyar változatának kezdő sorai, eredeti helyesírással írt szöveg. — *Espatriatul*, 1849. 4.)

Április folyamán kezd megváltozni az erdélyi forradalmi hadsereg nemzetiségi összetétele; mindinkább nemzetközi jellegűvé válik. „A magyar armádia egy új keresztes hadjáratot visel a barbárság ellen — olvassuk az *Espatriatul* április 15-i számában —, Magyarország ma a monarchia és demokrácia harcának színtere; itt nemcsak Magyarországról vagy Ausztriáról van szó, ez a szabadság és a zsarnokság küzdelme. Ezen keresztes hadjáratban részt vesznek a lengyelek, románok, olaszok, horvátok, dalmátok, mindazon nemzetek, melyek az osztrák korona hosszú címlítniájában szerepelnek; idesereglenek azon nemzetek, melyek a görnyedt és vézna Cézár-utód elkábitó égisze alatt szunnyadoznak; gyülekeznek a fagyos észak összes dermedt népei, melyek a cár kancsukájától véreznek, ezek kezét adnak egymásnak, a könny és fájdalom nyelvén megértik egymást, és indulnak az Úr nevében legyőzni sátánaikat, avagy meghalni, hogy többé rabságot ne szenvedjenek.“ Az *Espatriatul* kivívta a forradalmárok megbecsülését. „Az igazság az, hogy az ő lapja nem rossz — írja Bălcescu Ghicának, Bolliac lapjáról —, és amint értesített, sok példányt kijuttat az Országba [ti. Havasalföldre].“

Johann Gött kiadásában és Maximilian Moltke szerkesztésében 1849. március 26-án jelenik meg a forradalmi szellemű *Kronstädter Zeitung*. A lap első száma felidézi elődje, a megszűnt *Siebenbürger Wochenblatt* haladó jellegét, és köszönti

az új, demokratikus uralmat. A *Kronstädter Zeitung* hasábjain a szabadgondolkodású Moltke számos vezércikkben tesz tanúságot forradalmi szemléletéről; e cikkek közül a következőket említjük meg: *Ein politisches Glaubenbekenntniss* (Politikai hitvallás), *Die unveräußerlichen Menschenrechte* (Eltulajdoníthatatlan emberi jogok), *Das Volk* (A nép), *Revolution* (Forradalom), *Etwas vom Staat* (Az államról), *Sonst und Jetzt* (Hajdan és most). Cikkeiben Moltke támadja a „pártok felett” állókat, cáfolja a forradalmat ért rágalmakat, magasztalja a népet, elítéli a Habsburg-dinasztiát, élteti a Függetlenségi Nyilatkozat után létrejött Köztársaságot.

Ekkor szerzett élményei hatására Moltke egymás után írja forradalmi verseit, és korábbi alkotásaival együtt, *Sporn- und Stachellieder für das deutsche Volk* (Lázító és buzdító dalok a német nép számára) címen áprilisban kiadja. Akárcsak költőtársa, Petőfi Sándor, Moltke is karddal cseréli fel tollát: májusban beáll Bem hadseregébe. Ott írja mozgósító hatású versét, a *Werbungot* (Verbuválás), melyben német polgártársait fegyveres harcba hívja.

A *Kronstädter Zeitung* Moltke hadbavonulása után is megőrizte forradalmi irányvonalát, melyet vezércikkei címeiből is kiolvashatunk: *Deutsche Worte aus Debresin* (Német szó Debrecenből), *Die Gewerbefreiheit* (Az ipar szabadsága), *Die öffentliche Meinung* (A közvélemény), *Die Unabhängigkeitserklärung Ungarns* (Magyarország függetlenségi nyilatkozata). A szerzők a magyar forradalmi radikálisokhoz hasonló hangnemben elemzik az amerikai, valamint a magyar függetlenségi nyilatkozatot, bírálják a Habsburgok háromszázéves magyarországi uralmát és annak következményeit: „Célunk egy szociális köztársaság megteremtése, egy olyan állam létrehozása, amelyben közös cél az egyén boldogsága, szabadsága és emberi méltósága.” (*Monarchie oder Republik* — május 21.)

A *Kronstädter Zeitung* március 26-a és június 18-a között megjelent 126 oldala alapján részletesen értesülhetünk a korabeli politikai eseményekről. A lap első számától kezdve meleg hangon ír Bem tábornokról, az általa bevezetett politikai irányvonalról, dicséri a lengyel hős humanizmusát és tárgyalókészségét. „A tábornok úr nagyon barátságosan fogadta a küldöttséget — értesülünk Brassó megbízottainak fogadásáról —, és biztosította őket, hogy a vezénylete alatt álló sereg feladata nem a pusztítás és leigázás, hanem a régen várt béke, a polgári szabadság és népuralom megalapozása.” Figyelemre méltók a *Kronstädter Zeitung*nak a közigazgatás demokratizálásáról szóló tudósításai. Bem katonai közigazgatása, szociális intézkedései, a céhszervezet átszervezését célzó kísérletei, a szabad ipar gondolatának felvetése szociális vonatkozásban is az erdélyi polgári demokratikus forradalom csúcspontja. A brassói körzet falvaiban március 29-re kiírt bíró- és esküdtválasztás alkalmával kiterjesztik a választójogot; a közösségek tagjai nemzetiségre, vallásra és társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül választhatják előljáróikat. A *Kronstädter Zeitung* beszámol a háromszéki székelyek hősi harcairól, kiemeli a kézdivásárhelyi ágyúöntök szakértelmét, és üdvözli az április 16-án megjelenő testvérújságot, a liberális *Brassói Lapot*.

1849 tavaszán megszólal az addig patrícius igában sínylődő brassói szász kézművesség és munkásság; ajkukról a népek testvériségének eszméi hangzanak, megcáfolva az eddigi, csak a patríciuság állásfoglalása alapján kialakult, de az egész szászság nevében hangoztatott nézeteket. „Szeretett polgártársak! — közli a lap május 25-i száma Lukás Gräfnak a brassói kézművesek gyűlésén elhangzott beszédét — békesség és egyetértés a testvérnépeknek, akikkel sok évszázadon át együtt éltünk és együtt élni remélünk eme szép országban. Tiszta szívből kívánjuk az igazi szabadság, egyenlőség és testvériség uralmát.” Hűvös hangon ír a lap Csányi László március 30-i látogatásáról, és hivatkozva a brassóiak 1848-ban tanúsított magatartására, visszautasítja a kormánybiztos rágalmaait. Csányi rendeletére a számszuznai evangélikus papilakban — semmibe véve Bem mentséglevelét — letartóztatják, majd Kolozsvárra szállítják és ott kivégzik Stephan Ludwig Roth szász demokrata hazafit. A *Kronstädter Zeitung* május 29-i száma egyidejűleg közli Stephan Ludwig Roth és Ion Dragoş halálának híret.

Visszatérve a győzedelmes bánági hadjáratról, Bem felháborodással értesül a kormánybiztosok gyászos ténykedéséről, és Nagyszebenből június 5-én ismét felhívást intéz Erdély lakosságához: „Azt akarom, hogy az én, egy bizonyos mértékig a kormánytól is elismert amnesztia-rendeletem valóság maradjon, hogy ehhez ne nyúljanak [...] a fentiek megvalósítása érdekében nyomatékosan érvényesíteni tolgom akaratomat [...] szándékom az ideiglenes katonai közigazgatás ideje alatt nemcsak minden lojális állampolgár megelégedését elnyerni, hanem a magyar kormány iránt a bizalmat és szeretetet napról napra mindig jobban megszilárdítani.” (*Kronstädter Zeitung*, június 11.) Ugyanczen számában közli a lap Anton Kurznak

vezérkari őrnaggyá való előléptetését. „Az idős hadvezért — írja az újság Bemről — úgy szeretik a szászok, mint tulajdon apjukat.”

Az erdélyi németek 1849 tavaszán nagy számban álltak Bem hadseregébe. „Azt mondják — írja Bălcescu —, hogy az erdélyi románok és szászok teljesen meggyeztek a magyarokkal. A magyarok, amerre csak járnak, mindenütt toboroznak és forradalmasítanak... még az erdélyi szászokat is befogadták katonáinak.” Bem vezérkarában ott találjuk Anton Kurzot, a forradalmi hadseregben harcol Maximilian Moltke és Eduard Bömches brassói orvos. Az egyszerű szász nép köréből is kerültek ki forradalmár hősök. Legenda övezte a földvári származású szász cseléd lány, Sara Galter alakját, aki férfinak öltözik, beáll a forradalmi seregbe, s főhadnagyi rangban hőiesen küzd a segesvári csatában. A szabadságharc leverése után a császári önkény — a korabeli sajtó tanúsága szerint — sok szász, volt honvédtisztre és közkatonára is lesújt. Revízióra szorul tehát a történelemtudomány azon állítása, mely szerint az erdélyi szászok között a magyar forradalomnak sem irányzata, sem híve nem volt.

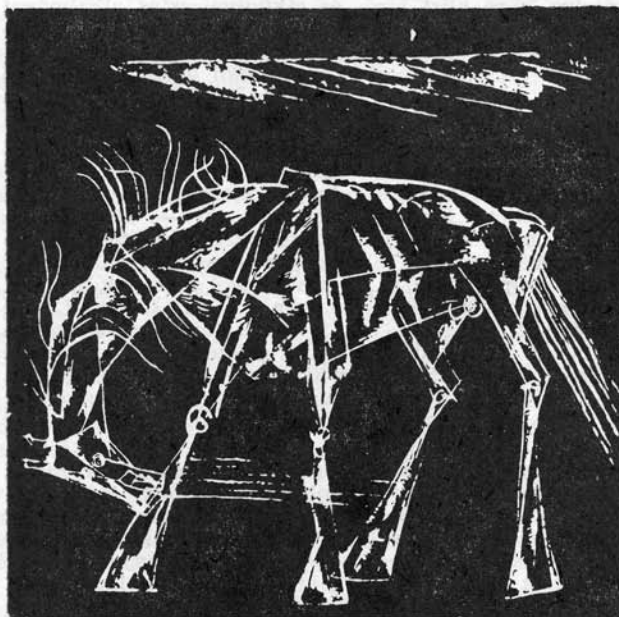
1849. április 16-án jelenik meg a harmadik forradalmi újság, a *Brassói Lap*, Veszelyi Károly (1820—1896) katolikus káplán szerkesztésében. E lap (ugyancsak Johann Gött nyomja) első száma vezércikkének címe: *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!* A lap nagy súlyt helyez az irodalom népszerűsítésére, publikálja Petőfi Sándor verseit, majd közli Lőthe József honvéd cikkét Bemről (*Erdély őrangyala*), és lelkes hangon ír Gábor Áron életéről (*A nép fia*).

A cári hadsereg előnyomulása miatt 1849 júniusának közepén megszűnnek a forradalmi lapok. Szerkesztőik politikai tevékenysége azonban a város június 20-án bekövetkezett eleste után is folytatódik.

A román forradalmár emigránsok sikeres tárgyalásainak eredményeként — amint ismeretes — 1849. július 14-én Nicolae Bălcescu, Kossuth Lajos és Cezar Bolliac Szegeden aláírják a *Megbékélési tervezetet*. A megegyezés azonban elkésett, cári támogatással a túlerőben levő reakció felülkerekedik. A fehéregyházi síkon Petőfi Sándorral együtt esik el Anton Kurz; Maximilian Moltke és Veszelyi Károly börtönbe kerül, Cezar Bolliac, Bem pedig Törökországba menekül.

A brassói haladó szellemű sajtó tehát fontos szerepet vállalt az erdélyi polgári demokratikus forradalom előkészítésében és támogatásában. Elősegítette az új polgári osztály gazdasági és politikai megerősítését, harcolt a haladásért, és három nyelven hirdette az erdélyi lakosság forradalmi összefogásának szükségességét.

Binder Pál

Plugor Sándor: A Lóvilág című sorozatból

Vezetéstudomány és tudományos vezetés

Manapság gyakorta hangoztatott, de távlati következményeiben még vajmi kevésé felmért igazság, hogy korunk tudományos-műszaki forradalma a tudománynak közvetlen termelőerővé válását tételezi fel és készíti elő. Olyan mutációk tanúi vagyunk, amelyek elemi erővel sürgetik magának a társadalmi gyakorlatnak tényleges tudománnyá szerveződését. Joggal állapítja meg Sergiu Tămaș a *Sociologia și știința conducerii* című kötetben közölt tanulmányában, hogy a korunkra jellemző mélyreható átalakulások közepette az államhatalom gyakorlását magukra vállaló osztályerőknek, amennyiben megértik az új követelményeket, rá kell eszmélniük, hogy a tudománynak egyszerű segédeszközből az alapvető társadalmi mechanizmusok, a társadalmi irányítás belső, alkotóelemévé kell válnia. (32.)

A hazai társadalomtudománynak e korszerű igény és a belőle fakadó új problémák iránti érzékenységet bizonyítja, hogy már 1971-ben a Ștefan Gheorghiu Társadalomtudományi Akadémia keretében megalakult a szocialista társadalom vezetésének kérdéseit tanulmányozó laboratórium. Ez a kutatócsoport, Miron Constantinescu professzor vezetése alatt, a szaktudományok széles skáláját — kibernetika, automatika, matematika, szociológia, politológia, pszichológia stb. — képviselő szakember-gárda közreműködésével figyelemreméltó munkát fejt ki.

A vezetéstudomány szerteágazó problematikája iránt megnyilvánuló fokozódó érdeklődést félreérthetetlenül jelzi az ide vonatkozó szakirodalom gazdagodása is. Csupán 1971 és 1973 között négy olyan kötet jelent meg, amely többé vagy kevésbé közvetlenül a vezetéstudomány tárgyköréhez kapcsolódik.

Az 1971-ben kiadott *Știința conducerii societății* című kötet jobbára nem tekinthető többnek a sokrétű problematika számbavételénél. A túlnyomóan módszertani vonatkozások következtében itt közvetlenül még fel sem merül a szóban forgó új tudomány sajátosan és meghatározóan szociológiai természetű problémafelvételének követelménye. Jelenlétét csupán közvetve lehet érzékelni, mindenekelőtt Viorel Cornescu *Conducerea științifică și factorul uman*, Petru Pînzaru *Aspecte psihosociale ale raporturilor de conducere*, Ioan Velea *Considerații asupra unor categorii și valori sociologice ale proceselor de conducere în colectivitățile umane* című tanulmányában. A vezetés eredendően szociológiai megközelítésének gondolata Pavel Apostol *Domeniul științei conducerii societății socialiste* című tanulmányában jut a legteljesebben érvényre.

A másik három ide kívánczó munka már nyilvánvalóan elárulja, hogy a vezetéstudomány alapvetően szociológiai jellegű kimunkálásának követelménye egyértelműen tudatosodott. A *Sociologia și știința conducerii* című, már említett kötet címválasztásában is világosan kifejezésre juttatja annak az 1972-ben megrendezett tudományos ülésszaknak a fő mondanivalóját, amelynek anyagát újabb tanulmányokkal kiegészítve, egy csokorban közreadja.

Egyáltalán mi köze van a szociológiának a vezetéstudományhoz? Valóban szociológiai probléma-e a társadalomvezetés „technikája”, és ha igen, mennyiben és milyen értelemben? Az összetett kérdésre számos, más és más összefüggéseket feltáró választ kapunk Alexandru Tănase *Cunoaștere—acțiune—conducere*, Haralambie Ene *Rolul structurii și al informației în conducerea sistemelor de acțiune socială* című tanulmányából, de még inkább Sergiu Tămaș *Problematica științei conducerii societății* című írásából. A probléma lényegére azonban talán a legérzékenyebben Elena Florea *Politicul și știința conducerii* című tanulmánya tapint rá. Míg Sergiu Tămaș azokat az alapvető funkciókat veszi számba, amelyek a vezetéstudomány kimunkálásában a szociológiára hárulnak — az általános elméleti és módszertani kérdések elemzése, a társadalmi vezetés „belső” és „külső” környezetének tanulmányozása, a vezetéstudomány fogalmának, törvényeinek és elveinek kidolgozására irányuló interdiszciplináris funkció —, addig Elena Florea a kérdés tartalmi olda-

lára összpontosítja figyelmét. Kimutatja, hogy a vezetés folyamata alapvetően és elsőrendűen társadalmi jelenség, annál is inkább, mivel mind közvetlenül, mind pedig közvetve a társadalmi rendszer, a hatalmi viszonyok függvénye.

Egészen más összefüggésben, de ugyancsak a szociológiai nézőpont döntő jelentőségét hangsúlyozzák azok a tanulmányok is, amelyek az erkölcsi kapcsolatok terén érvényesülő társadalmi vezetés követelményeit veszik szemügyre, mint például Fred Mahler *Sociologia moralei și știința conducerii* című tanulmánya, vagy a vezetés-erkölcsi szociológiai meghatározóit elemzik, mint például Vasile Popescu *Perspectiva sociologiei asupra eticii conducătorului* című írása.

Am bármilyen hangsúlyt kap a szociológiai alapvetés, a kötet több mint 20 tanulmányát végiglapozva, az olvasó mégis azzal az érzéssel marad, hogy a vezetés természetének kérdésére nem kapott szociológiailag kielégítő választ. Ráadásul a tanulmányok csoportosítása egyfelől általános vezetéstudományi problémák, másfelől az iparvállalatok, illetve mezőgazdasági üzemek, szövetkezetek vezetésének különböző konkrét aspektusai szerint önkéntlenül is felmerül az olvasóban a kérdés: van-e valamilyen minőségi különbség az általános társadalomvezetés s az egyes alrendszerek szintjén érvényesülő vezetés között, s ha igen, nem kellene vajon ezt a különbséget nemcsak a vezetéstudomány, hanem a szociológia szempontjából is közelebből megvizsgálni? Igaz, Ovidiu Bădina *Inginerie socială și eficiența cercetării științifice* című tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy a „társadalomlélektani hivatás” az össztársadalmi méretekben való gondolkodást igényli, mert a vállalati érdek szemellenző is lehet. Ez a lehetőség is bizonyítja, hogy a szóban forgó problémák esetében a szigorúan vezetéstudományi s a szociológiai szempont nem esik mindenképpen egybe.

Kézenfekvő tehát, hogy a vezetés természetének jobb megértésében a szociológiai megközelítés ígérkezik a leghatékonyabbnak. Maria Popescu *Conducere, participare, constituire* című könyve (București, 1973) már ennek a megközelítésnek az eredménye. A szerző egyébként már a *Sociologia și știința conducerii* című kötetben közölt tanulmányában előlegezte a vezetés és a vezetésben való részvétel szer- ves egységben történő vizsgálatának gondolatát.

Fejtegetésének kiindulópontja — és egyszersmind egész könyvének vezérmotívuma — az a felismerés, hogy a vezetés nem egyszerűen tudománytechnikai probléma. A társadalomvezetés igazi lényege korántsem ragadható meg pusztán rendszerelméleti fogalmak segítségével vagy kibernetikai modellezés révén. A kifejezetten tudománytechnikai követelményeken túl a kutatás itt alapvetően társadalmi problémákkal találja magát szembe. Az utóbbiak végső soron az előbbieket jellegét, megoldási módjait szabják meg. „Vezető és vezetett viszonya — foglalja össze fő mondanivalóját a szerző — kifejezetten társadalmi viszony, amely a rendszer egész sajátos részegységének szintjén, amilyen például a vállalat, kifejezi a társadalom általános jellemző jegeit, az uralkodó tulajdonforma meghatározó befolyása alatt.” (181.) Ha a vezetés alapvetően társadalmi viszony, akkor sajátos természete társadalmi együttműködésben és (vagy) társadalmi konfliktusban jut kifejezésre. A tőkés vállalatban a „human relations” gyakorlatát felborító konfliktusok a munkások alárendeltségi helyzetére utalnak a vezetést végső soron meghatározó tőkével szemben. (183.)

Ugy véljük azonban, hogy vezető és vezetett viszonya és a tőkeviszony közötti többé-kevésbé egyenes megfelelés feltételezése a tőkemozgás benső mechanizmusainak túlságosan leegyszerűsített felfogását eredményezheti. Ez a felfogás ugyanis figyelmen kívül hagyja azt az alapvető marxi gondolatot, hogy a tőkés már eleve társadalmilag meghatározott viszonyt személyesít meg, nevezetesen a termelési feltételek uralmát a termelői felett. Nos, mihelyt eltekintünk ettől az alapvető tényről, maga a tőkeviszony is könnyen vezető és vezetettek pusztán funkcionális kapcsolatának tűnhet. Ha a vezetést valóban társadalmi — végső soron a tulajdon lényegét hordozó — viszonyként akarjuk értelmezni, akkor azt kell mindenképp megvizsgálnunk, társadalmi viszonyaik vezetik-e az embereket, vagy fordítva, az emberek azok, akik a társadalmi viszonyok alakulását irányítják. Mint ahogy a tőkés nem több megszemélyesített tőkeviszonynál, ugyanúgy a tőkés vállalat vezetése sem más, mint az összenszerkezeti szinten spontánul érvényesülő társadalmi mozgás egyes részmozzanatainak tudományos megszervezése. Ennélfogva az egyes vállalat szintjén — vezető és vezetettek közvetlen viszonyában — a rendszer alapvető ellentmondásai többnyire csak áttételesen érzékelhetik hatásukat. A jelenkori tudományos-műszaki forradalom kibontakozásának mértékében a tőkés vállalat munkásai hovatovább tudományosan megszervezett vállalatvezetéssel, lassanként olyan kibernetikai gépekkel találják magukat szemben, amelyek a vezetés mind több funkcióját (prospektálás, a tevékenység összehangolása, döntés és ellenőrzés) ellátják. Ilyen

helyzetben nyilván modern luddizmus lenne a vállalati vezetés közvetlen folyamatában keresni a jellegzetesen tőkés tünetek okait. A termelés társadalmasulásának jelenlegi fokán — véleményünk szerint — vezető és vezetett konfliktusát a tőke birodalmában a rend legbensőbb lényegét kifejező és hordozó viszonyként, csak az összrendszert szintjén lehet a maga egészében megragadni.

Mindez, persze, távolról sem hatálytalanítja a könyv mondanivalójának helyességét. A szerző korántsem egyoldalúan fogja fel vezető és vezetett viszonyát. Ellenkezőleg: a mai viszonyok között szerinte így vagy úgy a vezetés egyszersmind a vezetésben való részvétel, illetve részesedés. Ezért itt az osztályviszonyok nem rajzolódnak és nem határolódnak el közvetlenül és egyértelműen. Jelenvalóságuk és lényegük azokban a konfliktusokban, illetve megoldások irányában és jellegében nyer — többé-kevésbé áttekintés — kifejezést, amelyeket a tőkés vállalatnak a rendszer egészét közvetítő működése óhatatlanul magában hordoz és előidézik.

A szocialista vállalat esetében a vezetésnek mint társadalmi, tehát végső soron osztályviszonynak merőben más a jellege, a lényege. A szerző úgy látja, hogy itt a vezető és vezetett közti megkülönböztetésnek többszörösen viszonylagos jelentése s a kölcsönös társadalmi együttműködésre utaló értelme van. Persze, a szerző pillanatig sem akarja ezzel azt állítani, hogy nálunk vezető és vezetett viszonyát egyértelműen és kizárólag az együttműködés jellemzi. Ellenkezőleg, több fővárosi üzemből vágott konkrét szociológiai felmérés adatai alapján megállapítja: „A vállalat szintjén vezető és vezetett viszonyában az ellentmondás korántsem teljesen kizárt.” (190.) Az ellentmondások értelmezésében, okaik magyarázatában azonban már nem tud ugyanolyan következetesnek maradni, hiszen szerinte az ellentmondás „jobbára csak mint a két funkcionális csoport szerepbeli meg nem értésének következménye jelentkezik”. (191.) Joggal feltehetjük a kérdést: vajon társadalmunk jelenlegi egysége valóban vezető és vezetett közötti, bármiféle objektív (tehát a termelési viszonyok mozgásában gyökerező) ellentmondás lehetőségének kizárását jelenti-e? Vajon az 1972. júliusi pártkonferencia nem éppen erre az objektív lehetőségre hívta fel a figyelmünket, amikor hangsúlyozta, hogy szocialista építésünk jelen szakaszában a termelőerők és termelési viszonyok között ellentmondás feszül? Vajon pártunk vezetőségének a vezetési formák szüntelen fejlesztésére, tökéletesítésére irányuló erőfeszítései nem éppen a vezetők és vezetettek közti objektív konfliktusokat szülő új követelményekre keresnek és kínálnak tudományos, úttörő jelentőségű megoldást? A dolgozók termelői és tulajdonosi minőségének egysége korántsem jelenti azt, hogy e két funkció eleve nem kerülhet egymással ellentétbe, hanem csupán azt, hogy nincsenek többé olyan osztályerők, amelyek számára az ilyen ellentmondás objektív társadalmi létalap. Az objektív ellentmondások leküzdésére irányuló törekvés éppen ezért válhatott általánossá, osztálytársadalmi érdekke, amelyet a legmagasabb fokon a tudományos pártvezetés testesít meg.

Sztranyiczki Gábor

Elmélettel — új kritikai gyakorlatért

Ha nem ismernénk Adrian Marino régebben megjelent könyveit (köztük igényes „Bevezetést” az irodalomkritikába s a modernséget elemző munkáját), legújabb — több mint ezer oldalas! — „szótára” akkor is tiszteletet parancsolna; ilyen vállalkozásokkal, mint amilyen a *Dictionar de idei literare*, tudományos intézetek kutatócsoportjai szoktak büszkélkedni. Marino azonban nem hisz abban, hogy jelentős irodalmi alkotást több ember együtt is létrehozhat — márpedig

ő a kritikát alkotásnak tekinti —, így egymaga vágott neki a hihetetlen szorgalmat, hatalmas műveltséget, nyelvtudást, elemző és szintetizáló képességet igénylő feladatnak: megírni az irodalmi fogalmak, illetve kategóriák „szótárát”, magyarul: az irodalomelmélet lexikonát. A tudós nyugalomával és irigylésre méltó biztonságával nézi szerzőnk az elvégzett s az ezután elvégzendő munkát: már a bevezetőben sem titkolja elégedettségét, amelyet a munka folyamán, majd a kész mű láttán érzett, s az alkotás címszóban meg is teoretizálja ezt a már-már fele-

* Adrian Marino: *Dictionar de idei literare*. Editura Eminescu. București, 1973.

désbe merült, rendkívüli energiát adó alkotói örömet. Ismét csak azt mondhatjuk: irigylésre méltó „gályapad” a kolozsvári Marinóé; a legnagyobb tiszteletet érdemli az, aki nem könyökkel, hanem ilyen példás kitartással, következetes kutatómunkával szerez pozíciót magának irodalmi életünkben.

Mert igaz ugyan, hogy Marino a nagyobb távlatokban gondolkodó irodalomtudós fölényével szemléli a mindennapi kritikai csatározásokat, a kisszerű pozícióharcot, mégis, egy-egy indulatos mondatával, főképpen azonban egész könyvének szellemével vall irodalmi elkötelezettségéről, határozott érdekelttségéről a mai román kultúra alakulásában. Keresztes hadjáratot hirdet felelőtlen irodalmi publicisták és divatmajmoló, alkalmi olvasmányaikat meg nem emésztett sznobok ellen, mindenfajta dogmatikus megmerevedés ellen — az irodalom és a tudomány nevében. A világirodalom remekei közt tallózó, a román irodalomtörténetben otthonos, a nemzetközi esztétikai szakirodalomban tájékozott kutató mindegyre „elszólja magát”, hetilapok cikkeivel polemizálva, néha pedig egyenesen „kibeszél” a könyvből, amikor a tudományos higgadsággal ervelő fejtegetést publicisztikai fordulattal szakítja meg. A *klasszicizmus* címszót például a következő felhívással zárja: „Fiatal írók! Ne szórjátok a szélbe tehetségeket és művészeteket felületes rögtönzésekkel. Semmi sem elkeserítőbb, leverőbb, mint a tékozlás és az elhibázottság érzése.” Mindegyre a napi kritika megoldandó kérdéseire, különféle szerkesztőségi beidőzodésekre, rossz gyakorlatra utal, s a voluntarista megoldásokkal a klasszikus és modern esztétikai irodalomra, a marxista irodalomtudományra támaszkodó modellt igyekszik szembeállítani. Noha már Arisztotelésznél szereplő kategóriákkal is találkozunk ebben a Marino-féle „szótárban”, az 1970-es évek irodalmi állapota szempontjából ugyan csak időszerű a könyv, erre számtalan példát idézhetnénk. Ragadjunk ki egyet, mindjárt a legelső — helyénél fogva különös súlyt kapó — címszót, az *időszerűséget* („actualitatea”). Marino az irodalmi időszerűség két nagy kategóriáját különönbözteti meg, mielőtt még a részletekbe hatolna: a valódi és a megjátszott időszerűség — a mély, tartalmi azonosulás, illetve a külsőleges, felületi csatlakozás alapján. Jelzi a publicisztikai gyakorlatban szinonimaként használt „időszerű” és „kortársi” egymással teljesen nem azonosítható jelentését, külön-külön boncolgatva mindkettőt. Ki dönti el, hogy mi az időszerű? — teszi fel a kérdést a szerző, rámutatva e kérdéssel, illetve a válasszal való visszaélés veszé-

lyeire. De szinte minden címszóban megtaláljuk a hasonló, korántsem pusztán elméleti kérdésfelvetéseket és megoldási kísérleteket.

Különbén Marino nem is tagadja, hogy személyes indítékok mennyire közrejátszottak könyve létrejöttében. A pontos szóhasználatához szokott irodalomtudóst jogosan ingerlő publicisztikai gyakorlat mellett e fontos kézikönyv létrejöttében nagy szerepe volt a szerző megelőző irodalomtörténeti és irodalomelméleti kutatásainak, a régebbi munkái során felgyűlt módszertani tapasztalatoknak. Nyilván ezzel magyarázható, hogy oly sok hivatkozást találunk Macedonski-monográfiájára, s bizonyára a Macedonski-életrajzzal is összefügg, hogy magának a műfajnak, az *életrajznak* viszonylag terjedelmes címszó jut, miközben más, lényegesebbnek tűnő fogalmak kimaradnak az A-tól G-ig terjedő első kötetből.

A-tól G-ig: ez egyértelműen szótár, lexikonra utal. Mégsem ilyen egyszerű a *Dicționar de idei literare* műfaji besorolása, ha meggondoljuk, hogy a 787 oldalon (a többi háromszáz: bibliográfia, névmutató, négy nyelvű részletes tartalomjegyzék) mindössze 28 címszó szerepel; 28 tanulmány, mondhatnánk, s közülük egyik-másik szinte könyv-terjedelmű, a tanulmányíró erős vonzódásairól, különleges érdeklődéséről árulkodva bizonyos témák iránt. Valóban, akár a 60 oldalhoz jutó ellenirodalom („antiliteratură”), akár az egymással kétségtelenül összefüggő *klasszikus*, *klasszicizmus*, *klasszicitás*, *klasszikus és modern* címszavakat nézzük („clasic”, „clasicismul”, „clasicitate”, „clasic și modern” — összesen mintegy 120 oldal), meggyőződhetünk egyrészt a címszóba sűrített problémák fontosságáról, időszerűségéről, másrészt a szerző személyes hozzájárulásáról e kérdések sokoldalú elemzéséhez, esetleg vitás nézetek megcáfolásához, illetve igazolásához. *Ellenirodalom* cím alatt például Marino alkalmat teremt véleményét nyilvánítani az irodalom jövőjéről, a mass mediáról, a szórakoztató iparról, az új-tárgyiaságról, a dokumentumirodalomról, a kollázsról, szépről és rútról, a csend szerepéről az irodalmi művekben. S minthogy lényegében a többi címszó is hasonlóan összetett — és persze azért is, mert még csak az első kötet került íróasztalunkra —, óvatosan kell véleményyt mondanunk a címszó-listáról, a feltűnő hiányokról és a „luxus” címszavakról. Adrian Marino ugyanis valójában nem szótárt, nem lexikont ír, hanem irodalomelméleti fogalmak, kategóriák („eszmék”) bírálatára vállalkozik. Az előszót követő terjedelmes bevezető tanulmányban e kritikai

műfaj vagy inkább irodalomtudományi részterület szenvedélyes apológiáját írja meg. Marino szerint az irodalmi kategóriák kritikája („critica ideolor literature”) ideális értékrendben idősezerűbb, „modernebb” más kritikai műfajoknál, ez azonban — siet hozzátenni — nem jogosítja fel kizárólagosságra, felfuvalkodottságra. A mindennapi irodalomkritikai gyakorlat, Marino okfejtése s még inkább könyvének egésze meggyőző ugyan e „műfaj” rendkívüli időszerűségéről, modernségéről, a középfook használatának jogosságát illetően azonban kételyünket jelenthetjük be; mert idősezerűbb, modernebb-e a filozófia, mondjuk, a szociológiánál, a lélektannál, a biológiánál vagy az elméleti fizikánál — csak azért, mert elvontabb fogalmakkal, kategóriákkal dolgozik?

Kérdésünk csupán szónoki, hiszen az idézett szerzői véleménynek nincs semmiféle negatív hatása a könyv koncepciójára, egyes fejezeteinek (címszavainak) kidolgozására. Annymra nincs, hogy a *Dicționar de idei literare* egyik legnagyobb érdemként épp a minden arisztokratikus bezárkózással szembezálló, széles kapunyitást kell megneveznünk: Marino nemcsak a klasszikusnak tekinthető „szépirodalmi” és szakirodalmi dokumentációt hasznosítja, hanem a legfrissebb világirodalmi (és részben román irodalmi) műveket is, s lenyűgöző biztossággal tájékozik a legújabb esztétikai, kritikai törekvések, francia, német, angol, olasz, spanyol nyelvű szakmunkák labirintusában. A kapunyitás viszont nem jelent nála behódolást vagy objektívista recenziális magatartást; Marino nem véletlenül és nem képmutatóan szól mindegyre a tudományos kutatás erkölcséről, az első kézből történő dokumentálás szükségességéről, a források újraolvasásáról — amit az eredetiség követelményével kapcsol össze. Ebben a rendkívül nehéz, kompilációra csábító műfajban is lehet egyéniséget kifejezni, eredeti véleményeket közölni, legfőképpen pedig a szintézis jellegével, az arányok és beállítások meghatározásával egy önálló esztétikai, irodalomelméleti álláspontot sugallni.

Mi jellemzi hát Adrian Marino e könyvből kirajzolódó irodalomszemléletét? Egy-egy jellemző címszó tanulmányozása is választ adhat kérdésünkre, a teljes anyagból (A—G) azonban biztosabb következtetéseket vonhatunk le. Mindenekelőtt erős történeti érzékét kell kiemelnünk. Manapság, a műközpontúság előretörése — egyesek szerint divatja — idején egy ilyen dicséret vádnak is tűnhet, ám korántsem erről van szó. Marinónak talán a legnehezebb irodalomtudományi buktatót sikerül elkerül-

nie, amikor szerencsésen evez át szociologizmus és „formalizmus”, „esztétizmus” (mindkettő címszóként is jelen van) szkülájára és kharübdiszé között. Tulajdonképpen nemcsak két nézőpontot, hanem két irodalomtudományi diszciplínát is egyesít vagy legalábbis társít: az irodalomelméletet és az irodalomtörténetet. Marino „kritikának” nevezi ugyan műfaját, mi inkább könyve irodalomtörténetileg megalapozott esztétikai eszmetuttatásait, logikus érvelését érezzük meghatározónak.

A történetiség egyébként abban is kifejezésre jut, hogy óvatosan bánik a legújabb irodalmi jelenségek kategóriárára emelésével, s többnyire megkísérli a régi kategóriarendszeren belül megkeresni az illető jelenség helyét. Kivételt tesz az *avantgarde*-dal és részben az *ellenirodalom* címszóban tárgyalt jelenségekkel, bár okfejtése itt is a régebbi, irodalomtörténetileg és irodalomelméletileg konszolidálódott érték- és kategóriarendszerhez igazodik. Marino nyilvánvalóan nem az avantgarde elkötelezettje, elméletirója; szíve és ízlése (ez is címszó) szerint inkább a „klasszikushoz” vonzódik, ám annál sokkal érzékenyebb esztéta, irodalmár, semhogy beállhatna az avantgarde ócsárlói vagy tagadói közé. Így aztán, épp történeti beállítottsága folytán, az *avantgarde* fejezetnek sok megszívlelendő érve van, s a mindenképpen-újítás, a csakazértis-kísérlet (címszó!), a gesztus helyett az irodalmi értékre irányítja a figyelmet. Persze, némely jelenség talán esztétikai súlyánál kisebb térhez, szerephez jut Marino „szótárában”. Így például furcsálljuk az *abszurd* címszó hiányát s a *groteszk* szinte teljes háttérbe szorulását; az abszurdra vonatkozóan találunk ugyan néhány utalást, egy-két mondatot az *avantgarde* és a *komikum* címszavakban (Ionesco neve különben gyakran előfordul, a Becketté már ritkábban — az abszurd drámát meglehetősen távolról ESSLINÉ csak egy bibliográfiai jegyzetben), de már a *drama*, a *dramái* és a *dramaiság* tárgyalása során elhanyagolhatónak véli e világirodalmi jelenséget. Pedig itt is érvényesíthetné a könyvében egyébként következetes igényként jelentkező szempontot: a román irodalom története és jelene szempontjából, annak élő anyagában vizsgálni minden esztétikai jelenséget. S itt még egy lehetőség adódna — akárcsak egyébként más témák (*klasszicizmus*, *barokk*, *ízlés* stb.) esetében —: a fő irányt jelző francia, német, angol, spanyol, orosz, olasz, illetve görög-római irodalom mellett figyelembe venni a közép-kelet-európai nemzeti irodalmakat is (itt: a kelet-európai abszurdot), így ugyanis természetesebben

ágyazódna be a román irodalom az európai, a világirodalmi fejlődésbe, sajátosságai meggyőzőbb magyarázatot nyerhetnének. Tudjuk, persze, hogy szinte lehetetlen kérünk számon — már csak a nyelvi nehézségek miatt is —, egy ilyen fajta teljességet valóban nem lehet *egyetlen* kutatótól elvárni, ezt az összehasonlítást csak kutatócsoportok évtizedes munkája készítheti elő — amire van is már remény, éppen a magyar és román irodalomtörténeti intézetek aktív részvételével folyó összehasonlító irodalomtudományi munkálatoknak köszönhetően. (A közelmúltban jelent meg a párizsi Didier és a budapesti Akadémiai Kiadó gondozásában az *Expressionism as an International Literary Phenomenon* című kötet, 21 esszével és nemzet-

közi bibliográfiával — többek közt magyar, román, lengyel, jugoszláv szerzők közreműködésével.)

Egy-egy címszó kapcsán elmondhatnánk még impresszionisztikus megjegyzéseinket (a hagyományos kategóriák közül hiányolhatnánk például a *szép* [„frumosul”] külön-tárgyalását, említhetnénk fedéseket, így a *hitelesség* és az *ellenirodalom* fejezetben), de Marino könyvének tudományos komolysága óva int, a nem kellőképpen megalapozott, „publicisztikai” jellegű megjegyzések kétes hitelére figyelmeztet. Hagyjuk hát a részleteket, biztassunk inkább irodalomárokat, tanárokat, diákokat Marino könyvének tanulmányozására. És — bár ez sokkal nehezebb — kritikus, irodalomtudósi példájának követésére.

Kántor Lajos

„Késélen lépkedő nyugalom”

Elkerülhetetlenül beleütköztem az elméleti szempontból egyébként nagyrabecsült műközpontú kritika korlátaiba. E tanulságos balesetet Hervay Gizella *Urlapjának* köszönhetem, melyről, bevalom, ötven év múlva, a részletes életrajz és teljes filológiai apparátus birtokában — irodalomtörténészként — bátrabban tudnék írni. Régebbi kötetait olvasva sohasem éreztem magam ennyire a teljes szövegre-utaltság felelősséggel terhelő helyzetében, olyan szituációban, amely a merészebb kritikust könnyen csábítja intuitív találgatásra, vagy — ha kevésbé merész — a szöveg teljes és főleg érzelmes megkerülésére.

Líráról lévén szó — mondhatná valaki — közhely a szövegre-utaltság említése. Csakhogy annak is vannak fokozatai. Az értelmezhetőség szempontjából nem mindegy, hogy a versben mennyi a szövegen kívülre utaló elem, a térhez-időhöz, közösséghez és egyénhez közvetlenül kapcsolható pragmatikai vonatkozás. Nem mindegy, hogy a verssé vált élmény mennyire tapintható ki a jelek szövedéke mögött. A *Tömondatokhoz* képest ezért is kockázatosabb az *Urlap* verseinek interpretációja. Ott az élmény, az érzelem, az állásfoglalás közvetlenebbül kínálta magát annak, aki a hatáson túl a versek jelentését kutatta. Itt minden kép kettős tükör, egyik lapja a külvilág, másik a költő belső világa: a szavak — mondhatni — átlátszatlanok.

„Teremtek tájat magamnak.
Szavakból...”

Ez a szavakból teremtett táj, amelyet „a bánat falai” és „az emlékezet rácsai” határolnak, némiképp emlékeztet a kései József Attila-versek világára. Mégpedig az elvont fogalmaknak, belső emberi tartalmaknak abban a tapintható, csodás halmazállapotában, amely az erősen befelé forduló költői szemlélet teremtő erejét dicséri. Itt a sok elvontság elveszti absztrakttá mivoltát, valamiképpen testet ölt: tárgyszerűvé vagy elevenné válik (Hervaynál: „egymásra dobált félelem”, „kitérdelt örület”, „összetákolt öröm”, „hazugság-gallyakkal álcázott halál”, „összakuporgatott aprópénz-szeretet” stb.). Ez a lét-fogalmakkal, erkölcsi fogalmakkal benépesített táj nyilván az elhagyott külső tájakat helyettesíti. Ha tudnók, hogy Hervay költészetében ezt a befeléfordulást minek lehet tulajdonítani, könnyebb lenne a dolgunk: így csak külső és belső konfliktusokat, a világgal, a társakkal már megszakadt harmóniát gyaníthatunk e szemléleti változás mögött. Ha a versek genezise rejtve is marad előttünk, nyugodtan állíthatjuk, hogy költészetének gondolatiságát, általánosító erejét tekintve nyereséget jelent ez a változás. A „hétköznapi”, a hétköznapi költője-ként emlegetett Hervay most a létről, a halálról, a történelemről kezd szólni hozzánk, és a *Csend*, a *Hétköznapi*, *Min* a világ, *Tűzkoronával*

I—II. című versei bizonyítják, hogy figyelemreméltó módon. *Hétköznapi* című versét éppen a régebbi minősítések cáfolataként idézhetjük teljes egészében:

*Hétfő madara fölrepül,
a keddi eget fölhasítja,
szerdára sebes lesz az ég,
csütörtök máris az életem.*

*Az ég sebe az életünk.
Szokványos hasonlatait
ránk tekeri a történelem:
a gép-fehér, halál-fehér.*

*Kivérezzük a kort, a gép
szennyes lesz három nap alatt,
az élő sebre új és új
fáslit szorit a félelem.*

Hol a hétköznapi uniformisát hetykén viselő hősiesség? Itt csak deheroizált fonákja van: a léttel való végső szembenézést szorongva halogató, félelemből vállalt hétköznapi látszat-mivoltának leleplezése. Kegyetlenül őszinte önvizsgálat ez, amelynek következtetéseit „egyre nehezebb kimondani”: „Tévedtem hát megint. / Pedig a szükség vitt reményre, / nem a hit. / Kilépek életemből. / Mi vár odakint? / Itt benn — a nem a nemre — / épül valami. / Egyre nehezebb / kimondani.” (*Mint a világ*) Ez a befeléfordulás nem jelent kizárólagos énközpontúságot: a tudat a kinti világ negatívjait is lényegre összpontosító élességgel hívja elő, mint például az *El-süllyedt föld*, a *Temetés hétköznapi* című versekben.

„Pajzsnak feltartott értelemmel”

Természetszerű, hogy ez a befelé néző tekintet az önelemzés konklúzióinak számvetésként ható összegezésére is tör: hogy milyen választ vagy épp kiúttalanság, milyen tragikus fordulópontra készíteti a költőt a számvetésnek e sorozatára, nem feladatunk kifürkészni. Az alapélményt talán a *Csend* című versben fogalmazza meg: „Habzsolom én is a szavakat / egész a némaságig, / ahol a lélek halál felé / fordított félgömbje látszik. // A némaság és tovább, / ahol elfárad a halál is, / felém fordul a végtelen / és belülről világít.” A lélek e halál felé fordított félgömbjének térképét rajzolják meg a következő versek: *Leltár*, *Nyugalom*, *Pillanatok*, *Dal*, *Csend*, *Vaságyon*, *Itélet*, *Szertartás*, *Tűzkoronával I—II.*, *Mint a világ*, *Ürlap*. A felelősségtudat súlyát, amely az eddigi lét leltárszerű számbavételét kíséri, ilyen sorokon lehet lemérni: „sorsom csak kíséret, / a kín is csak megkísértett, / nem vigasz, hogy értem: / életem felétem, / túléltem ha-

lálom, / napjaim nem számlálom, / nem kapaszkodok földbe, / a halál sem vesz ölbe, / itélet sem lesz — félek, / csak amit magamra mérek.” (*Itélet*) Elsősorban nem az ezekhez hasonló szöveg-reminiscenciák emlékeztetnek még itt-ott József Attilára, hanem sokkal inkább a szorongás elveszejtő mélységeivel az értelem pontos műszerét szembeszegző magatartás. „Pajzsnak feltartott értelemmel” lehet csak ilyen fegyelmezett, ürlapszerűen tárgyilagos hangnemben, lényeggé szigorodott tömörséggel felsorolni a hiányt, kudarcot, veszteséget. Ez a hangnem szinte teljesen urálja a kötet összes ciklusait: a számvetésszerű összegező versek dikciójától alig-alig tér el a *Dombok*-ciklus szöveg-akusztikája, ugyanaz a kijelentő, leszögező fegyelmezetttség jellemzi. Talán csak a versek olykor egyenetlen, törekeny, sebezhető formája jelzi, hogy mennyire küzdelmes ez a fegyelem: úgy érezzük, az elemzett magatartás megmunkáltabb formái vértetben még imponálóbb lehetne.

Ez van

Elválaszthatatlanul összefügg a kötet alapállásaként jellemzett fegyelmekkel a lírai groteszk darabjainak jelentkezése. Ilyen irányú fogékonyságának Hervay már előbb is jelét adta, ám ebben a könyvben a groteszk tükör kevésbé elnéző, sokkal kegyetlenebb. Egyedül a *Kiskatoná* című versében sejteti együttérző megrendülését: „áll a röhögés-gyűrűben, / autóhoz lapított jó vicc, / orra kikandikál, mint a csattanó, / áll a tűzoltóautó oldalán / az indulás előtti remegésben, / rázkódik a fején a sisak, / rázkódnak a kiskatonák a röhögéstől / s hátul becsapódik sötéten, / mint a kismerhetetlen jövő, / a garázkapu.” S mint várni lehet, önmagához a legkegyetlenebb: „Jó lesz még valamire / ez a kitérdelt örület. / Jó lesz rövidnadrágnak. // Boszorkánybajuszt növeszték, / szemmelverést tanulok, / merőkanálba ülök, // belemerem magamat, / kimerem magamat / a világból.” (*Boszorkánybajuszt*) *Lakodalm*, *Hajnal késsel*, *Péntek*, *Song* című versei valódi groteszk látomások, megdöbbentenek tökéletesen illúziótlan szemléletükkal. Jótékony is lehet ez az illúziótlanág, mégis úgy érzem: ha olvasóit nem is, költőiket ettől már féltetni kell. Mert, ha megkeressük, mi a legerősebb szenvedély, amelyet a hideg „ez van” panorámájával ő maga szembe tud állítani, kiderül, hogy az ma a *tagadás* szenvedélye: „nem a... késelen lépkedő nyugalom, / nem a kigyóbuvoló józanság, / nem a boldogság-dekoráció, / nem a lélekbe menekített / huszadik századi mennyország, / nem a benső sza-

badtság / részszége, / nem a kimondott igazságot / mámore, / nem ez a vers, / amit nem tudok befejezni, / nem ez a világ, / amit kitalálunk, / hogy továbblépkedhessünk / a halálélő késen!" (*Tűz-koronával II.*)

Persze, erre a sok *nem* is épülhet valami: a minden lélekben szomjasan kívánt bizonyosság. Az elmúlt év legfigyelemreméltóbb verseskötönyve szerzőjének is ezt kívánjuk.

Cs. Gyimesi Éva

Régiekre emlékezve

Csetri Elek újabb könyve* a „fehérsorozat”-ban jelent meg. Társaihoz hasonlóan, igen kelendőnek bizonyult. Ez a történelem iránt növekedő érdeklődést is tanúsítja. Megszaporodott azok száma, akik a jelen és a jövő problémáin töprengve, világosabban akarnak látni az emberközi viszonylatok kérdéseiben. Annak, aki egyén és társadalom bonyolult kapcsolatrendjében az eligazodás vágyával cserkészni kezd, óhatatlanul vissza is kell pillantania; — mai világa csak fejlődési folyamatával, tehát múltjával egyetemben értelmezhető. Ugyanakkor meg sokasodott a „magyarozatlanvalósággal” szembenézni kívánók száma, az önismeretre törekvők rendje. Ezért is fokozottabb talán az érdeklődés az életet a maga elevenségében, közvetlenül tükröző emlékirat iránt. Ezt a történelemre éhezettséget a források, a hiteles valómást tevő írók kiadásával szolgálja Csetri Elek, eddigi munkásságával, most megjelent könyvével is.

Ez esetben a szerző nagyon jellegzetes történelmi személyiséget választott ki a memoárirók közül: Teleki Sándort, az erdélyi reformkori, majd forradalmi társadalom ama hőjét, akiben oly erős izzású volt a szabadságvágy, hogy képes volt Petőfivel egy hullámhosszon világot érzékelni és véle tudott barátságban összeforralni; olyan arisztokratát, aki, jóllehet az ő társadalmi rendjéért épült a feudális privilégiumok erős vára, nem megbűjni akart benne, hanem plebejus eszmétszállaival szövetkezten indult bontani a falakat. Rendhagyó volna ez a magatartás, ha történelmi szükségyszerűségük nem indokolná a lehetőségét és a törvényszerűbe építkezni akaró világ nem egy néki alkalmas szereplőre találta Teleki Sándorban. Ő, természetesen, nemcsak a kötöttségektől akart menekedni, hanem kalandokra is áhítózott, és harcolt tiszteletet keltő bátorsággal, mindig azokhoz csatlakozva, akik a tudatosság kü-

lönböző fokán küzdöttek a testvériségben egymásratalált emberek „Világköztársaságá”-ért.

Különös varázsa Csetri Elek kötetének, hogy hőse, az emlékeit örökül hagyó férfi, nem önmagát látja középpontban, és a világot sem analizálja, csak megváltoztatásán munkál. Ő maga vallja öncsúfolóan: „kész voltam hősi halált halni, csakhogy Hegelt ne tanuljam”; talán ezért is tárulnak fel kendőzetlenebbül írásaiban, leveleiben az események és állanak a főhelyen azok az emberek, akikkel való társas kapcsolatainak mozgalmas sűrűjében tud Teleki igazán önmaga lenni. Csetri Elek így jellemzi őt: „Tettvágy, ember- és életszeretet, bátorság és kalandos vágyak változatos úton vezették végig Teleki Sándort, a »vad grófot«. Tánácsis, Liszt, Petőfi és Victor Hugo barátsága, a reformkor és emigráció politikai harcai, Bem apó hadserege és a vöröses Garibaldi tábora — a görögös, de szép életút jelzőkövei. Forradalmi optimizmusát a haladásba vetett rendíthetetlen hit, a népek testvérisége, liberális-demokrata gondolatok, harcos republikanizmus, a nemzeti és világszabadságért való lelkesedés táplálta. S ezek révén méltán tarthat számot a múlt században élt Teleki Sándor a ma emberének rokonszenvére és megbecsülésére.”

Csetri Elek — úgy véljük — nem véletlenül került a világljáró Teleki Sándor írásainak vonzáskörébe. Hosszú idő óta nyomozza ugyanis azokat a személyi kapcsolatokat, amelyek a szomszédos országokat a forradalmi eszmék áramlásának útján is rokonítják. A reformkor, a polgári demokratikus forradalom, az emigráció pedig igen sok, más nyelven szóló sodor egymáshoz. Az azonos célokért lelkesülők száma akkoriban minden európai társadalomban gyarapszik, és ezek az önmaguk felső határáig növekedett emberek gondolatokat sugároznak egymás felé, gyakori a személyes találkozásuk, kialakul baráti viszonyuk. Az ő világuk értő kutatója Csetri. Ez

* Emlékezzünk régiekről. Kritérium Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

alkalommal is figyelmeztet arra, hogy mi-ként törnek be az emberek egymás éle-tébe, hogyan alakul a sorsuk; azt ku-tatja — gazdag anyagismeret alapján —, ami Teleki életének is jelentős eleme: milyen kapcsolatok és események fűzik őt az emberekhez.

A nemzetközi keretbe ágyazott hazai történelem, az összehasonlítás szükségese-ségéről sokan és több ízben szóltak. Csetri kötete, valamint a már megjelent emlékezések és a csaknem teljes egészé-ben kiadatlan levelezés szintén ezt a sok vonatkozású fontos kérdést állítja előtérbe. Marc Bloch majdnem fél évszázad-dal ezelőtt kérve-kérte a történetésze-ket (*Pour une histoire comparée des so-ciétés européennes*): „ne hagyják figyel-men kívül a külső országokban végzett munkák tanulságait. Így a kölcsönös jó-akarat következtében fokozatosan ki-alakul majd a közös tudományos nyelv, amely a szó legnemesebb értelmében jelgyűjtemény és osztályozási rendszer is egyszersmind. Az összehasonlító törté-nelmet így könnyebb lesz ismerni és szolgál ni is — új életet lehel majd a helyi kutatásokba, amelyek nélkül sem-mi sem tehet, és amelyek nélküle se-hova sem vezetnének.” Történet is ezen a téren igen sok, az eredményeket mégis joggal kevesli bárki, aki döbbenet tapasz-talta a „helyi” és „világ”-béli dol-goknak szoros összefüggéseit. Koltó szá-munkra nemcsak egy helység, hanem szimbólum, ahogyan azzá vált Jersey szigete is az emigránsokra emlékező nemzetközi köztudatban. Köztük Teleki a kapocs, és az út Koltótól Jersey-ig a történetészek számára is jelképes jelentő-ségűvé minősülhet.

A szerző — jól szolgálva a sorozat megnövekedett tudományos színvona-

lát — nemcsak a korszakot és Telekit mutatja be, hanem megismerteti hősének sorstársaival, barátaival is. Szakszerűen szól a kiadás módjáról, és közöl az em-lékiró szövegével kapcsolatos jegyzete-ket, tárgyi magyarázatokat, szó- és kife-jezésjegyzéket, valamint névmutatót. Mindez lehetővé teszi, hogy az olvasó maga váljék a történelem bűvárlójává.

Az emlékirat és a levél természetesen eltérő súlyú forrásanyag. Adataikban a levelek megbízhatóbbak, a visszaemlé-kezések viszont a műfaj törvényei sze-rint szolgálják a megismerést. Ezek egyike-másika — a berkeszi bor mellett beszélgetők történeteiként — szépült és szelídült tükröződése a „vad napok”-nak. Az emberekről általában oly sok szere-tettel és sokszor annyi derűt sugárzóan szól Teleki, hogy „arcképcsarnoka” már csak emiatt is kellemes olvasmánnyá vá-lik. A sajátos írói meglevenítés eszkö-zeként használja Teleki a kora nagyjait körülvevő világ részleteire, a tárgyak sugározta hangulatra való emlékezést. E látásmódnak köszönhetően elevenedik meg Bem apó szálláshelye; fénycsóva hull a tulipános, tarka-barka madaras tányérra, miként Mazzini londoni laká-sán a „két wedgwood tányér”-ra is. Írá-saiban Teleki Sándor nem növeszti nagyra önmagát. „Érdemeiről — írja Csetri — másoktól értesülünk... sze-mélye mindig háttérben marad. Megteszi ezt olyan történetek kapcsán is, melyek-vel méltán büszkélkedhetne. Elég, ha itt Telekinek Bem megmentésében szerzett érdemére gondolunk a gálfalvi csatában vagy... az olasz egységmozgalomban folytatott tevékenységére.” Hasznos mun-kát végzett tehát Csetri Elek, amikor őt teljességében mutatta meg.

Imreh István

Alkalmazott botanikai eredmények

Pedagógusok, gyógyszerészek, mező-gazdászok és biológusok — különösen botanikusok — körében megérdemelt feltűnést keltett az elismerést aratott Kovászna megye gyógynövényeinek nem-rég megjelent sokoldalú feldolgozása.* A kötet kiadása összhangban van azokkal az irányelvekkel, melyek a kutatók fel-adatának a gyakorlati fontosságú kérdé-

sek megoldását tekintik, a termelésben dolgozó szakemberektől viszont megkö-vetelik, hogy szakítsanak a tapasztalati módszerekkel, és a tudományos kutatás eredményeinek alkalmazásával biztosít-sák a lehetőségek ésszerűbb kihasználá-sát.

Rácz Gábor professzor, a gyógynövény-kutatás irányítója, számos regionális gyógynövényterképezés és több évtizedes hatóanyagkutatás gazdag tapasztalatai-nak birtokában biztos kézzel hangolta össze a különböző központokban dolgozó

* Kovászna megye gyógynövényei. Szerk. Dr. Rácz Gábor, Dr. Fűzi József és munkatár-saik. A Kovászna megyei MÉV Agronómusok Ház (Árkos) kiadása. Sepsiszentgyörgy, 1973.

biológiai dokumentációt gyűjtsünk össze a kultúrflóráról, a helyi természetet fajokról és fajtákról.

A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem kutatóinak az összefogása a megyei szakemberekkel úttörő és utat mutató kiadványtípus megszületését jelzi. Ezzel a kötettel a kétes értékű ismeretterjesztő brosrák helyett a reális igényekre válaszoló, színvonalas

és forrásértékű munka jelentkezett, melyet a mezőgazdászok, tanárok, erdészek, a kereskedelemben és a területrendezési kérdésekben érdekelt szakemberek egyaránt haszonnal forgathatnak. Elismerés illeti ezért mindazokat, akik a megteremtésénél segédkeztek, azokat, akik felismerték a gyakorlati növénybiológia új feladatait, és munkával bizonyították természetes tartalékaink tudományos felmérésének gyakorlati fontosságát.

Szabó T. E. Attila

Kopacz Mária: A következő ütközet

Korszerű román irodalomtudomány

Az Univers Kiadó gondozásában negyedévenként megjelenő kritikai, esztétikai és irodalomtörténeti folyóirat második száma a világszerte fellendült irodalomtudomány viszonylatában a hazai kutatás versenyképességét tanúsítja az első számnál szűkebb pázmán, s épp ezért a bemutatkozás látványos lendületénél mélyebb, tudományosabb hozzáállással. Ezúttal a CAHIERS ROUMAINS D'ÉTUDES LITTÉRAIRES tíz magvas tanulmányt csoportosított a Modern költők — modern poétika gyűjtőcím alá úgy, hogy a szerkesztők felismerhető törekvése minden termékenynek bizonyult vizsgálati módszer bemutatására arányosan és szinte maradéktalanul érvényesül. Már az első két szám ismeretében megállapíthatjuk, hogy ha az irodalomtudomány hazai műhelyeit majd csak fokozatosan, évfolyamai szaporodó számával arányban mutathatja be, egészében máris reális — és tegyük hozzá: kedvező — az a kép, amelyet a folyóirat olvasója a Romániában folyó irodalomtudományi kutatás minőségéről, színvonaláról nyerhet.

Poètes modernes, poétique moderne című összeállításában a Cahiers két tanulmányt szentel világirodalmi témának: Vasile Nicolescu (*Message de Desnos*), illetve Peter Motzan (*Interprétation de Paul Celan*) olyan költőről értekezik, akinek alkotói útját követve a jelenkor költészetének egyetemes érvényű problémáit taglalhatja a szürrealizmustól az ontológiai indítékú versig. Hogy a modern költőnek nincs prototípusa (hiszen a modern poétika sem dogmagyűjtemény), hanem a szemlélet, nyelv lehetőségeinek egyéni és félreismerhetetlen kiaknázásában valósulnak meg azok a megkülönböztető jegyek, amelyek Arghezi, Bacovia, Jebeleanu, Nichita Stănescu művészetének differentia specificáját adják — a közös tanulsága négy, célkitűzésében, módszerében egyaránt eltérő tanulmánynak. A modern költők tárgyalásánál nem kevésbé változatosak a korszerű költészettan lehetőségeit hasznosító dolgozatok: Paul Miclău a költészetéről mint nyitott szemiotikai rendszerről, Mihai Nasta pedig a poémaitikai analízis problémáiról értekezik. Adrian Marino az új és a modern fogalmát egyidejűleg vizsgálja szemantikai és történeti megközelítésben.

Átgondolt szerkesztői koncepcióra s azon túl a hazai kutatás sokoldalúságára vall, hogy a szám szerzői a korszerű poétikai elvek, szempontok és eljárások teljes tárat birtokolják és alkalmazzák a stilisztikai funkció-vizsgálatról (Sorin Alexandrescu: *La fonction du symbole chez Tudor Arghezi*) a strukturális szövegelemzésig (S. Golopenția-Eretescu: Bacovia, „Plumb“. *Analyse de texte*) és a költői nyelv közlés-típusainak vizsgálatáig (Nicolae Manolescu: *Une probléme de langage chez Nichita Stănescu*). Legjellemzőbbnek mégis azt érezzük, hogy a hazai irodalomtudomány a leíró szemlélet eszközeit hasznosítani tudta az irodalomtörténeti, illetve monografikus célkitűzésű vizsgálatokban is. S ami a szintézis termékenységét bizonyítja: felismerhető és az esetek többségében sikeresnek minősíthető az a törekvés, amely az irodalmi (közelebbről: poétikai) jelenséget mint a társadalmi kommunikáció eszközt teszi az elemzés tárgyává, a kutató sokrétű szemlélete kizárja azt az ahistorikus egyoldalúságot, amelyet a maradi bizalmatlanság mint a strukturális módszer kikerülhetetlen fogyatékoságát s ebből következőleg magát a módszert mint a marxista kutatás számára hasznosíthatatlan áltudományt próbálta diszkreditálni.

Ov. S. Crohmălniceanu és Eugen Simion például (*Tendances de l'avantgarde roumaine pendant l'entre-deux-guerres*, illetve *Vérité et histoire dans la poésie de Eugen Jebeleanu*) a hagyományos értelemben művelt irodalomtörténeti feladatra vállalkozik ugyan, amikor egy irányzatot, illetve egy életművet tárgyal, a megközelítés módszerére azonban felismerhetően hatott az a mód, ahogyan a műközpontúság megújította a kutató viszonyát a szöveghez. Akár Arghezi költészetének szimbolikáját, akár a Jebeleanu-versek költői és történelmi igazát tekintjük, vagy az új és a modern fogalmának szemantikai és diakronikus megközelítését — a vizsgálat lehet műközpontú, maga a mű nem az. Ha van a nyitott műnek közös tulajdonsága: a zárt, kötött formákkal, csak az lehet, hogy a mű középpontja a lét, mint lehetőség és mint valóság.

SZ. J.

A LAKOSSÁG TERÜLETI MOBILITÁSÁRÓL (Era socialistă, 1974. 10.)

Általános, törvényszerű, lényegét tekintve pozitív jelenségről van szó, amely egyidőben oka és okozata a mindenkori és mindenholi gazdasági fejlődésnek; hatással van az új osztály- és foglalkozásstruktúrák kialakításán keresztül a társadalmi élet egészére. Mircea Bulgaru tanulmánya (*Mobilitatea populației în procesul construcției socialiste*) jelzi a jelenség bonyolultságát, a részproblémák fontosságát, a konkrét felmérések, kutatások szükségességét és várható hasznát.

A lakosság területi mobilitásának szintetikus elemzése során (bár nem mindig támaszkodik a legfrissebb statisztikai adatokra) néhány figyelemre méltó következtetésre jut a szerző.

1. Az elmúlt években a hazai követelményeknek megfelelően alakult a lakosság összetétele és az elvándorlók közötti arány.

2. A lakóhelyet változtatók 55%-a nő, s ez a nemek közötti korcsoportbeli eltolódást idéz elő. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy (1967-ben) a megházasodott munkások 40%-a falusi családból származó nőt választott élettársul. Ezzel szemben a 25–29 év közötti nőtlen férfiak száma lényegesen nagyobb falun, mint városban.

3. Az (időleges és végleges) elvándorlók 70%-a a legmunkaképesebb egyénekből tevődik össze, csupán 30% az eltartásra szoruló (öregek, gyermekek) részaránya.

4. A munkaképes elvándorlók 62%-a 16–29 év közötti fiatal.

A lakosság területi mobilitása elősegíti, gyorsítja a városiasodás folyamatát; megnőtt a municípiumok, városok száma (a városok lakosságátalaga ma 32 000 fő, 1930-ban még csupán 20 000 volt). 1930-ban az ország összlakosságának 20,6%-a lakott városban, 1973-ban már 42,1%. A mobilitás kedvezően hat a modern gazdasági és társadalmi élet kialakulására, de „nem szabad alábecsülni azokat a bonyodalmakat sem, amelyeket az elvándorlás — kellő irányítás hiányában — okozhat”. Elsősorban azokra a káros következményekkel járó „űrökre” figyelmeztet a szerző, amelyek a mezőgazdaságban dolgozók korcsoport- és nembeli struktúrájában képződhetnek. 1968-ban például a falusi családfeleket csupán 5%-a volt 25 esztendő vagy azon aluli, míg a 40 éven felüliek részaránya meghaladta a 80%-ot. A mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő feminizálódása és előregedése káros hatással lehet az egész társadalmi életre. Ezzel szemben a városok tapasztalatlan és szakmai képzettség nélküli fiatalokkal

töltődnek fel; képzésük, oktatásuk, az új környezetbe való beilleszkedésük sokszor nehéz problémák elé állítja a „bevándorlót” és a város vezetőit egyaránt. Az ipar és a mezőgazdaság harmonikus fejlődése összhangot követel e két folyamat között: a munkaerő-szükségletet egyeztetni kell a fölöslegessé vált munkaerővel, s ezen az úton biztosítani az egészséges egyensúlyt a nemzetgazdaság e két fontos ága között. A szerző felteszi a kérdést: milyen legyen ez az arány, hogyan lehet kiszámítani — figyelembe véve a tömeges elvándorlást — a mezőgazdaságban foglalkoztatottak (viszonylag nagy) számát.

A kérdés megoldásának a tanulmány szerzője szerint gazdasági, szociális, demográfiai, pszichológiai feltételei vannak. Gazdasági: munkaerő-egyensúlyt biztosítani nemek és korcsoportok, képzettségi fokok, iparágak és területi sajátosságok szerint, szem előtt tartva a laksűrűséget is; szociális: megteremteni a családalapítás feltételeit, kialakítani a foglalkozási struktúrákat; demográfiai: számításba kell venni a születések számát, a családalapításhoz való viszonyulást, a családon belüli viszonyokat, a családok nagyságát.

A gazdasági létesítmények ésszerű területi elosztása, a gazdasági-kulturális színvonal emelése az ország minden területén az életkörülmények és életmódok egységesítését, a különböző osztályok és társadalmi rétegek képzettség- és viselkedésszerű közeledését eredményezi.

A SZUEZI-CSATORNA ÉS SZEREPE A VILÁGKERESKEDELEMBEN (Mirovaja ekonomika i mezdunarodnye otnosenija, 1974. 4.)

„Hét év telt el az 1967. júniusi háború óta, melynek következtében megszűnt a hajózás a Szezei-csatornán” — írja cikkében A. Sakaj. Egyes becslések szerint ez a világnak kb. 10 milliárd dollár veszteséget okozott. A Szezei-csatornán naponta átlagban 50–60 hajó haladt át. A háborút követő első négy hónapban csupán Anglia 80 millió dollárt vesztett, ami kétségteljesen hozzájárult az angol font 1967. novemberi leértékeléséhez. A Szezei-csatorna, szerencsés földrajzi fekvésénél fogva, nagymértékben lerövidítette a távolságokat. A második világháború után a csatorna rohamosan nőtt az áruforgalom. Míg 1950-ben az itt áthaladó árumennyiség 73 millió tonna, 1960-ban már 169 és 1966-ban 242 millió tonna volt, a világ ösztengeri forgalmának 14%-a.

Könnyen meghatározhatjuk a csatorna lezárásának igazi veszteségeit is (Egyiptomon kívül), ha a csatornán áthaladó

össztesherforgalom százalékos megoszlását vizsgáljuk a különböző államok és államcsoportok között. A Szezei-csatornától északra és keletre fekvő államoknak 1966-ban a csatornán keresztül lebonyolított export—import forgalmából Nyugat-Európa részesedése volt a legnagyobb: 42%, Dél-Európáé 32%, az USA-é csupán 11% (15% más államoké). Ugyanezt vizsgálva a csatornától délre és keletre fekvő államok esetében, megállapíthatjuk, hogy itt a Perzsa-öböl menti államok részaránya a túlnyomó: 67%. Csupán 11% India, Pakisztán és Ceylon, 8% a Távol-Kelet részesedése.

A lezárását megelőző években nagymértékben nőtt a Szezei-csatorna gazdasági jelentősége a kőolajkereskedelemben. 1966-ban a rajta áthaladó összáruforgalom volumenének 65%-át a kőolaj adta. Éppen ezért, ha a csatornán keresztülhaladó összforgalomból csak az olajszállítások részarányát vizsgáljuk, még inkább kitűnik, hogy mint exportőr a Perzsa-öböl menti államok és mint importőr Nyugat-Európa a két fő vesztes, ugyanis az előbbieket mint eladók 90%-kal, az utóbbiak pedig, mint vevők, 87%-kal részesedtek a csatorna összolajforgalmából.

Az 1973. októberi háború után, amikor Izrael visszavonult a csatorna térségéből, Egyiptom megkezdhetette, és természetesen meg is kezdte, a helyreállítási munkálatokat. Ezek kb. 8 hónapot vesznek igénybe (csupán két hónapba kerül, amíg az aknákat kiszedik), és amint azt az egyiptomi pénzügyminiszter kijelentette, mindez kb. 3 milliárd dollárba fog kerülni, ám a csatorna megnyitása évente kb. 130 millió egyiptomi font jövedelmet biztosítana az országnak, nem beszélve arról a hasznról, amelyet azoknak az államoknak jelentene, amelyek ezt a világkereskedelemben szempontjából nagyon fontos vízi utat igénybe vesznek.

A VILÁGMODELL HATÁRAI (Magyar Tudomány, 1974. 4.)

A világvége a legújabb időkig csak az irodalomban létezett „civil” problémaként. Közepes sikerrel. Az írók ugyanis sok hittel, de kevés hozzáértéssel fenyegetőztek. A téma igazi karrierje akkor kezdődött, amikor a világvége — a jövő alternatívájaként — a tudomány kutatási területévé lépett elő. 1972 tavaszán drámai hangvételű könyv jelent meg: *Meadows, D. H. et al.: The Limits to Growth* (A növekedés határai), népszerűsítő összefoglalása annak a tudományos jelentésnek, amelyet a Massachusetts Institute of Technology munkaközössége

készített a Római Klub megbízásából. A könyv pánikszerű közönség sikere és ma is tovagyrúzó visszhangja nemcsak annak tulajdonítható, hogy az emberek központi idegrendszerére már csak számokkal és grafikonokkal lehet eredményesen hatni, hanem annak is, hogy a Meadows-csoport olyan világvéget „számitott ki”, amely nem távoli utódainkra, hanem tulajdon közeljövőnkre vonatkozik. A megjósolt katasztrófa itt nem lehetséges véletlenek, hanem mindennapjainkban már kiteljesedő folyamatok közvetlen folytatása.

Az MIT-kollektíva célja az volt, hogy rendszerdinamikai módszerek alkalmazásával egy globális világ-(Föld)modellt készítsen, és valamilyen felvett extrapolációs függvény szerint vizsgálja az emberiség szempontjából döntő jelentőségűeknek ítélt mennyiségeket. Ismeretes, hogy a szerzők öt alapmennyiség és néhány segédmennyiség időbeni változását vizsgálták a felvett modell alapján.

Kiindulópontjuk az, hogy a Föld népessége rohamosan nő. Ennek egyik feltétele a termelés volumenének gyors ütemű növekedése, amely két új problémát idézett elő: a hulladékok, melléktermékek okozta globális környezeti szennyeződés és a nyersanyagforrások rohamos kimerülését. A kör bezárult. Ha a folyamat beavatkozás nélkül a mai ütemben halad, az emberiség biztos katasztrófa felé tart, amely a számítások alapján mintegy 100 éven belül esedékes. A nyersanyagkészletek kimerülésével ugyanis együtt jár az ipari, ezzel összefüggésben pedig a mezőgazdasági termelés visszaesése. Az élelmiszerhiány miatt a népesség száma meredeken csökkenni kezd, s e zuhanást fokozza még a katasztrófális mértékű szennyezettség.

A standard-modellnek nevezett helyzet javítására a szerzők különböző feltételezéseket vezettek be: a készleteket regenerálással és helyettesítéssel korlátlan mennyiségűnek tekintették; feltételezték, hogy a szennyeződés mértékét szabályozni fogják; ugyancsak szabályozták a születések számát az egész világon; továbbá megkétszerezik a mezőgazdasági termelést. Számításaik szerint a letérés így is bekövetkezik, de később és kisebb mértékben. Ezeket a technikai megoldásokon túl még a következő intézkedések segítenek elő a stabilizációt: a népesség számának állandó szinten való tartása, valamint a beruházások és a gazdasági kimenet közötti arány állandó értékének biztosítása.

Egy pillanatig sem kétséges a felvett problémák időszerűsége. Kérdés azonban: érvényes-e a modell, elfogad-

ható-e valamilyen távlati tervezés és beavatkozás alapjául?

Egy rendszer viselkedésének leírásakor elvileg elhanyagolható a rendszer természete, hiszen végső soron lehetőleg mennyiségi eredményeket kívánunk kapni. Ezzel szemben a rendszer bonyolultsága nagyon is lényeges, mert vele egyenes arányban nő a számítások tömege, következésképpen a hibalehetőségek száma is.

A numerikus eljárásoknál a hibaforrások két nagy csoportra oszthatók: 1. öröklött (modellezési és adathibák) és 2. számítási (kerekítési) és képlethibák. A képlethibák azt jelentik, hogy például a sorbafejtésnél végtelen számú tag helyett véges számú használunk, integrálásnál közelítő módszereket alkalmazunk, nemlineáris folyamatokat szakaszosan linearizálunk stb. A kerekítési hibák a számítógép gyakorlati korlátaiból adódnak, abból például, hogy a memória szó hosszúsága egy adott véges érték. A képlethibák nagytömegű számítások esetén jelentősen módosíthatják a végeredményt, a közönséges tévedésekről nem is beszélve.

Az öröklött hibákat illetően az alapvető probléma a modellalkotás helyessége ugyan, de a numerikus kiértékelésnél jelentős tényező a bevitt adatok pontossága is. A Meadows-modellbe bevitt öt alapmennyiség (a természeti források nagysága, a világ egy lakosára jutó élelmiszer-mennyiség, a világ egy lakosára jutó ipartermék-mennyiség, a népesség száma, valamint a relatív szennyeződés mértéke) annyira megbízható, amennyire megbízható a nemzetközi statisztikai szolgáltatás. Vagyis: nem kielégítő mértékben — ezt a szerzők is kénytelenek elismerni.

Már az eddigi kifogások is erősen bizonytalanná tesznek bármiféle hosszútávú jóslatot, mert az MIT-kollektíva érvelésével ellentétben a bevitt adatok numerikus eltérései ilyen bonyolult rendszereknél nemcsak a végeredmény pontosságát, de magát a modell működését is lényegesen befolyásolják.

Végül, maga a felállított modell rendkívül kérdéses. A Jay Forrester rendszerdinamikai módszereinek felhasználásával készített Meadows-modell egyik hiányossága, hogy nem veszi tudomásul (vagy nem képes rá), hogy a világ jelenleg roppant inhomogén társadalmi és gazdasági struktúrájú egységekből áll, amelyek egymással is többszörösen hurkolt interrelációkban állnak. Nem számol továbbá a véletlen, csak nagyon hozzávetőlegesen kiszámítható hatásokkal, amelyek döntő változásokat idézhetnek elő. A felvett *folyamatos modell* annyira erős absztrakció, hogy emiatt a

különböző tudományos módszerekkel készített modell egész érvényessége kétségesse válhat. A folyamatos modell a jövőt pusztán mennyiségi arányaiban megközelíti, „túlhízott” jelenként képes felfogni. Társadalomról lévén szó, a lineáris folytonosságra nemcsak hogy semmi garancia nincs, de éppenséggel a tárgy természetének mondana ellent.

A modell nagyon is bizonytalan érvényéből természetesen nem az következik, hogy általános szimulációs módszerként használva ne lehetne segítségével a távlati trendekről valamilyen közelítő képet alkotni.

A modell használhatóságának azonban van egy alapvető korlátja: túlságosan leegyszerűsíti a beavatkozás lehetőségeit és esélyeit. Ez a szemlélet részben a determinisztikus közelítésből fakad, abból, hogy a véletlen elvét nem építik bele a modellbe, másrészt abból a hibából, hogy a világ egységesen szabályozható rendszer. A jelentésben felvázolt kiút lehetősége, a globális egyensúly állapota nem egyszerű technikai rendszerekben is nehezen megvalósítható. Amennyire komor a veszély leírása, éppen annyira derűs az elhárítására adott recept; a jövő globálisan tervezhető felépítése, amely legalábbis egyelőre áthághatatlan külső (politikai, erkölcsi stb.) és belső (a kivitelezés technikai lehetőségeit érintő) akadályokba ütközik.

Ezek után igazán jogos a kérdés: van-e értelme egyáltalán bármiféle szimulációnak, tudományos igényű jóslatnak a világ jövőjéről (vagy végéről)? Van és szükséges is, hogy legyen. Azonban a gyakorlati teendők szempontjából egyelőre le kell mondanunk a globális elképzelésekről. Így is rendkívül sok beavatkozási lehetőség kínálkozik, amelyek eredője remélhetőleg a kívánt cél felé mutat.

Tökéletes világmodellt nem kaptunk, de nem is ez a cél, hanem olyan részletes, az egyes részproblémákat lényegükben feltáró modellek megalkotása, amelyek messzemenően számításba veszik a társadalmi tényezőket is, és így gyakorlatilag kivitelezhető intézkedéseket képesek javasolni.

„ISKOLAKERÜLŐ” TÁRSADALOM? (Dialogue-USA, 1973. 2.)

Az átlagamerikai számára fölötté megnyugtató az a mítosz, hogy az Egyesült Államok iskolarendszere az egyéni képességeket teszi a társadalmi érvényesülés alapjává. Ez a remény jogosnak tűnhetett, amikor az egymást követő „keresztes hadjáratok” eredményeként általánossá vált az ingyenes oktatás,

majd 1945-ben alkotmányon kívül helyezték a faji megkülönböztetést az iskolában. A kritikus szemlélő előtt azonban ma már nyilvánvaló, hogy az amerikai iskolarendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; korántsem egyenlítette ki az esélyeket, noha tonnaszám bocsátotta ki a diplomákat: a társadalmi egyenlőség vélt csodaszereit. Az Egyesült Államokban a sikernek továbbra is túlnyomórészt gazdasági feltételei vannak. E felismerést követő kiábrándultság szolgált talajul minden bizonynyal annak a kritikai irányzatnak, amely az iskolakerülő kamaszfiúk eszményét, az *iskolamentes társadalmat* próbálja elméletileg igazolni.

Peter Spackman tanulmányában e kritikai vonal három irányadó képviselőjével polemizál. Ivan Illich, John Holt és Paul Goodman egybehangzó véleménye szerint az oktatás, mai intézményesített formájában, egy paradoxont testesít meg: ellentmond saját kitűzött céljainak, amelyeket eredményesen csakis a kötelező oktatás rendszerén kívül lehetne megvalósítani. Az „iskolakerülő” társadalom jelszava Ivan Illichől, a kifejezetten intézmény-allergiás lelkesztől származik, aki nemrég a Vatikánban kényszerült arra, hogy megvédje felforgató nézeteit a vallás egyházi (tehát: intézményes) formájáról.

Véleménye szerint a jelenkori iskolarendszernek öt alapvető hibája van: 1. kötelező; 2. diplomák és mindenféle igazolványok kibocsátására rendezkedett be; 3. tanterve kényszerítő jellegű; 4. felülről lefelé irányított hierarchiát alkot, amelynek legalsó fokán a tanuló áll és 5. a tanár, és nem a tanulók érdekei szerint működik. Az amerikai iskola összes eszközeit arra összpontosítja, hogy lehetőleg felszámolja a tanulók egyéniségét. Ez, sajnos, annyira sikerül, hogy az egyének alkalmazkodása és ezáltal a társadalmi status quo megőrzése leghatékonyabb eszközünek tekinthető. Az iskola szerepe ma olyan, mint régen a vallásé; a hivatalos oktatás — új világvallás.

Illich egyetlen megoldást lát, a *szabad oktatást*, az oktatás alkotmányos *intézménytelenítését*. Erről a javasolt, sőt társadalmi szinten beigért oktatási formáról azonban alig tud többet mondani egy elvont hasonlatnál: olyan lesz, mint egy önkiszolgáló ételmiszerüzlet, ahol mindenki olcsón és izlése szerint kielégítheti tudásszomját. Éppen absztraháló hajlama teszi Illichet lenyűgözően felületessé: elképzeléseinek nem sok köze van az igazi iskolákba járó igazi gyerekekhez és az amerikai társadalom lehetőségeihez. Holt és Goodman legalább valóságos lényekről és konkrét iskolákról beszél. John Holt eszménye nem az isko-

lák teljes hiánya, hanem a teljes önkéntesség, az, hogy sem a törvények, sem a munkanélküliség kilátása ne kényszerítsen senkit iskolák elvégzésére. Holt „iskolakerülő” társadalma mindenkinek megadná a teljes szabadságot, hogy maga válassza meg azokat a tárgyakat, amelyekkel meg akar tanulni, akár iskolában, akár teljesen más módon. Műveinek alap gondolata az, hogy a tanulás természetes és elkerülhetetlen folyamata a személyiség fejlődésének. Valószínű azonban, hogy az iskolai tananyag nem esik egybe a gyermek természetes érdeklődésével, sem a társadalom jól felfogott érdekeivel. Így az iskola „börtön-szabályzata” és kötelező tanterve a legmesszebbmenően értelmetlen. Sajnos, a szülők támogatják az iskola börtön-funkcióját, mert így biztonságban tudják csemetéiket. Illichet végső fokon az oktatás lokalizáltsága nyugtalanítja: milyen joga kényszeríti egy társadalom bizonyos intézményi keretek és életkori határok közé az ember egyik legtermészetesebb alapfoglalkozását, a tanulást!?

Paul Goodman szerint a beiskolázás, a szűlő modern értelmében, újkéltű társadalmi találmány. Ezt megelőzően az ifjúság felkészítésének nem *hivatalos*, hanem *praktikus* jellege volt, és nem specializált intézményekben, hanem a mindennapi gyakorlat során ment végbe. Az oktatás kiterjedt intézményrendszerének a kialakítása a maga idején indokolt és eredményes volt, mint a kulturális értékek továbbításának egyetlen, valóban demokratikus eszköze. De napjainkban az iskola elvesztette hegemoniáját, módszerei elavultak. Ennek ellenére még mindig a társadalmi érettség megszerzésének egyetlen elfogadott útja. A hivatalos oktatás monopolizálja a társadalmi tapasztalatok átadását. De kisajátítja magának a gyerekeket is, éppen abban a korban (6-tól 18 évig), amikor a legnagyobb szabadságra volna szükségük a társadalomba való *alkotó* beilleszkedéshez. Goodman a *véletlen tanulás* híve, amely a felnőttek megfigyelésén, a velük való együttműködésen alapulna. Az alkalomszerű tanulás prototípusa a beszéd elsajátítása. Az 1—2 éves gyermek ezt a rendkívüli szellemi teljesítményt minden kötelező tanterv nélkül éri el. Az iskola mai formájában olyan tömegbabona, amelyet évről évre dollármilliárdokkal tartanak fenn. A babona abban a makacs hitben áll, hogy valamilyen pozitív összefüggés létezik a diploma és a legnépszerűbb amerikai fogalom, a *siker* között.

Spackman kritikai következtetése vitatható, de nagyon érdekes: az „iskolakerülő” társadalom programja irreálisnak tűnik az olyan országokban, amelyek

óriási befektetéssel már kialakítottak egy átfogó iskolahálózatot, de a fejlődésben most startoló ország számára igen olcsó, hatékony eljárásnak bizonyulhat.

Illich „szabad oktatása” Amerikában akkor válna be, ha tömegesen állnának a társadalom rendelkezésére rendkívül felkészült és nagyon fejlett hivatástudattal rendelkező tanárok. De ilyen apostolok az Egyesült Államokban alig vannak, mert az oktatás megélhetés, és nem hivatás kérdése. Továbbá: egy kizárólag a gyerekek érdeklődésére alapozott oktatási forma nem biztosíthatná a szervezett és fegyelmezett gondolkodási készség kialakítását. Minden társadalomban valamilyen módon globális szinten irányítani és ellenőrizni kell a társadalmi tapasztalatok szelekcióját és átadását. Azon persze lehet vitatkozni, hogy erre a feladatra a mai iskolarendszer milyen mértékben alkalmas. Abban is gaza van Illichnek, hogy az ifjúságot maximális újtói kedvvel kell indítani. De a mai iskolának ilyen szempontból is vannak „túlélői”: a mai amerikai ifjúság a legnagyobb mértékben kritikus és nonkonformista. A tények tanúsága szerint az amerikai iskola rosszul végzi az Illich által kárhóztatott integráló feladatát, és olyan embereket nevel, akik életük nagy részét feltehetőleg azzal fogják eltölteni, hogy átalakítsák a társadalmat.

Spackman konklúziója: nem felszámolni kell az iskolákat, hanem átalakítani, valahogyan úgy, ahogyan a philadelphiai „fal nélküli iskolá”-ban, vagy Lillian Weber asszony „nyitott folyosó”-modelljében láttuk.

Minden jel szerint az oktatás nagy része a közeljövőben még hagyományos iskolákban fog lezajlani. De távlatokban nézve az iskolának egyetlen esélye, hogy betölthesse funkcióját, az, hogy a tanulót helyezi a középpontba; hogy tudomásul veszi: az antropogenezis folyamatában már kialakult a tanulás leghatékonyabb módja és legerősebb motivációja, és ezeket próbálja meg irányítottan kiaknázni. Ebből azonnal következik egy alapvető módszertani elv, amelyet rég megfogalmaztak, de sohasem tartottak tiszteletben: a gyereket nem lehet — pontosabban, nem érdemes — mennyiségi arányaiban kisebb felnőttként kezelni.

DIÁK, MUNKÁS, MŰVÉSZ ... (Kortárs, 1974. 1—3.)

„Tizenkilenc éves koromban tettem földjére a lábam, s huszonhárom éves voltam, amikor először elhagytam. Ifjúságom tehát ott lakik, s ha a férfikor — hogy az öregséget ne mondjam — az ifjúságból való száműzetés, örökre Párizs

száműzöttje leszek. Akkor volt érdemes élni; azokért a dolgokért volt érdemes élni, amikért akkor éltem. Nekem az volt az eszmélés, aztán az eszmék kora. Hogy mi a szabadság: azt én ott ismertem meg. Hogy hogyan kell a szabadságért küzdeni: arra is ott kaptam leckét. Az Eiffel-toronyra sose mentem fel, de hazatérve tudtam meg, hogy tudtom nélkül állandóan milyen magasságban éltem ott. És onnan láthatam végig Európán.” Illyés Gyula vallott így, 1946-ban, az elhatározó párizsi élményekről, s most, Fodor Ilona kérésére és kérdéseire válaszolva, újra felidézi a *Hunok Párisban* című regény születésének körülményeit. (Fodor Ilona könyvet ír Illyésről, melyben életrajz és életmű-bemutató eredetien fonódik össze — ebből a készülő könyvből egy részletet a *Korunk* olvasói is megismerhetek, az 1972. 10. számban.) A beszélgetésben mások is, Illyés Gyula párizsi éveinek tanúi is részt vesznek, s ebből az emlékezésből az illyési pályakép egy fontos szakasza mellett a húszas évek európai művészeti mozgalmainak s ezzel szoros összefüggésben a korabeli szocialista, kommunista mozgalomnak franciaországi hangulata, jó néhány összetevője bontakozik ki előttünk. Nem Illyés az egyedüli, aki elmondhatja párizsi éveiről: „a diáksors, a munkássors és a művészsors így egymásra rétegződve, úgy egymásraállt életemben, mint egy háromemeletes épület: akkor mehettam az egyik emeletéről a másikra, ugyanazon a napon is, amikor tulajdonképpen akartam.”

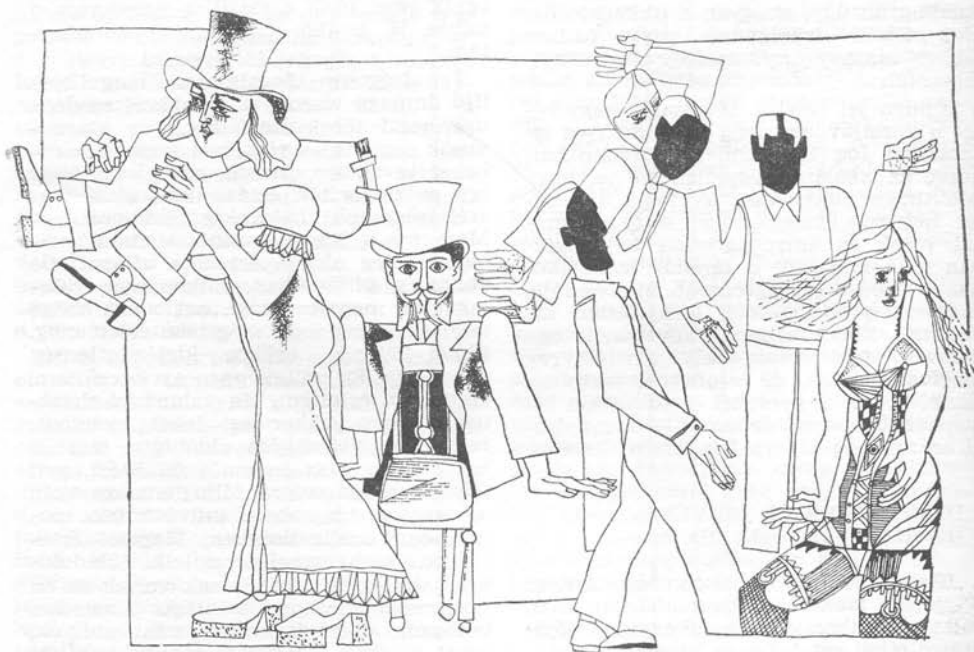
Tanulásgosan fogalmazza meg Illyés ifjú önmaga viszonyát az akkori modern művészeti törekvésekkel: „... a klasszikusok mellett — rögtön a legmodernebbeket kívántam olvasni, azt híván, hogy így megtakarítok óriási utat, és a legszélsőségesebb határokig juthatok. — Mert mi a legjellemzőbb a fiatal emberre? Meg akarja érteni a világot. De abban a pillanatban, mikor már valamennyit megért belőle, azt maga mögé teszi és keresi, amit még nem értett meg. Ebből különös, örökös kielégítlenség származik. En voltaképpen azt becsültem, amit nem értettem. Ha valamivel tisztában voltam, akkor azt lehet mondani, hogy üres dióhéjként eldobtam, mert a tartalma már az enyém volt. Ezért, ami Párizsban számomra fölfoghatatlan volt, az izgatott legjobban: művészetben, politikában, szellemiségben. Magától értetődően a szürrealizmus lelki kiindulópontjai nagyon is azonosak voltak az én érzelmeimmel: hogy a világot lehetetlen befogadni olyan formában, mint amilyen, tehát föl kell lázadni ellene; vagyis aki érthetően akar ebben a társadalomban beszélni, ezzel ennek az érthetetlen tár-

sadalomnak a szörnyűségeit fogadja el: ez nekem tökéletesen tetszett. Tehát mindig azt ostromoltam, azt hiszem, nemcsak én, hanem barátaim mind, amit még nem értettem. Ez természetesen rengeteg zsákutcába is vitt bennünket.”

A párizsi évek tehát a felkészülés, a tanulás évei voltak Illyés számára: nem a megmártózás a bohémvilágban, hanem a kemény munkáé. A közvetlen szemtanú, Wessely László mondja: „A titok nyitja: a rue Budé 9. A rue Budé-i szoba... Valahogy úgy emlékszem rá mindannyiszor, mint egy nagy és fontos műhelyre, ahol nemcsak egy nagy egyéniség alakult ki, de ahol Gyula volta-

képp megszerezte és magába szívtá a költészetnek eszmei és technikai részét is. Mindig csodáltam: reggel fél hatkor már talpon volt, ült az ágya szélén, és tanulmányozta a költészetet, próbálta alkalmazni, igyekezett magát átrágni a francia modern költészet fantasztikus és meglepő mondanivalóján, a meghökkentő képeken, amit az akkori francia költészet, a dadaizmus és szürrealizmus jelentett. Szörnyű munkabírása volt. Képes volt napi tíz-tizenöt órát dolgozni, fordítani, különböző stílusgyakorlatokat végzett.”

Az illyési életmű ismeretében kommentár, azt hiszem, fölösleges.

Sipos László rajza

Az elmúlt hónapokban 1974-es évkönyvünk újabb hazai és külföldi sajtó-visszhangjait regisztrálhattuk, amelyek az első recenziók általánosabb értékelései után most inkább a kiadvány egyes sajátos problémaköreit elemzik. A sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* cikkírója (Puskás Attila) az évkönyvnek azokat a tanulmányait veszi számba, amelyek a természettudományos közírást promoveáló, a tudományos műveltséget terjesztő egykori és mostani lapokról szólnak (Dankanits Ádám, Nagy Miklós, Spielmann József és Szabó T. E. Attila írásai); s az évkönyvnek ugyanezzel a vonatkozásával foglalkozik a budapesti *Természet Világa* szemleírója (ifj. Gazda István), aki különösen Spielmann József tanulmányának jelentőségét emeli ki: „értékes forrásgyűjtemény, mely feldolgozza a legfontosabb magyar nyelvű orvosi kiadványokat, utalva egyben a kor legérdekesebb lapjaira. Ez a — főképp a 19. század végéig részletező — írás hasznos segédeszköze lesz hazai tudománytörténetészeinknek is.“ A marosvásárhelyi *Igaz Szó* cikkírója (Nagy Pál) évkönyvünk kezdeményező szerepét méltatja a mindinkább esedékes sajtótörténeti kutatásokban, és ugyanakkor joggal kifogásolja egy, az irodalmi lapokkal foglalkozó tanulmány hiányát, bár elismeri: „a két világháború közötti irodalmi folyóiratok monografikus értékelése más megközelítést, szélesebb teret kíván; meghaladja egy akármilyen évkönyv kereteit.“ A budapesti *Köznevelés* recenzense (Rácz-Székely Győző), a folyóirat profiljának megfelelően, elsősorban az évkönyvnek a két világháború közötti nevelésügyi-iskolai lapokról szóló tanulmányát (Nagy Géza írását) méltatja, az ugyancsak budapesti *Lobogó* szemleírója (Szebelkő Imre) pedig teljes egészében az 1849-es hadilapokról szóló tanulmány ismertetésének szenteli cikkét, kiemelve a szerző, Imreh István alkotó hozzájárulását e lapok rövid, de mozgalmas történetének feltárásához és erkölcsi példájuk népszerűsítéséhez.

Új könyvek

ARADI VIKTOR: A mócok földjén. Fuchs Simon előszavával. Sajtó alá rendezte Gaal György. Romániai Magyar Írók-sorozat.

Arcok, eszmék, tettek 1848-ban. Történelmi tanulmányok. George Bariț magyar levelezése. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Ioan Chindriș és Kovács Ferenc.

99 Bartók-levél. Válogatta és bevezetővel ellátta László Ferenc. Téka-sorozat.

NICOLAE BALCESCU: A románok Vitéz Mihály vajda idejében. V. András János fordítása.

Csóposta. Beke György, Kenéz Ferenc, Marosi Barna riportkönyve Vajdahunyadról.

CSÜRÖS ISTVAN: Az erdélyi medence növényvilágáról. Antenna-sorozat.

HEREDI GUSZTAV: Késő bánat. Regény.

KAPUSY ANTAL: Tanulmányok az öregedésről. Korunk Könyvek-sorozat.

LAKÓ ELEMÉR: A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszere. Tanulmányok.

Látvány és valóság. Tanulmányok a filmművészetről. Összeállította Török László.

VLADYIMIR MAJAKOVSZKIJ: Poloska — Gözfürdő. Király László utószavával. Drámák-sorozat.

MARTON GYULA: A moldvai csángó nyelvjárás igetövei, igei jelei és személyragjai. Tanulmányok.

MENTOVICH FERENC: Az új világnézet. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Hajós József. Téka-sorozat.

HENRIK PONTOPPIDAN: Szerencsés Péter. Fordította Hajdu Henrik. Az utószót írta Veress Dániel. Drámák-sorozat.

MARCEL PROUST: Az eltűnt idő nyomában I. Swann. Fordította és a jegyzeteket írta Gyergyai Albert. Az utószót írta Horváth Andor.

SEMLYEN JÁNOS: A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok. Antenna-sorozat.

WILLIAM STYRON: Nat Turner vallomásai. Horizont-sorozat.

SZABEDI LÁSZLÓ: A magyar nyelv őstörténete. Romániai Magyar Írók-sorozat.

SZILAGYI DOMOKOS: Felezőidő. Versek.

Szövegek és körülmények. Hat fiatal filozófus hat tanulmánya. Bevezeti Bretter György.